

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Erika Jasionytė-Mikučionienė

**GRAMATINIMAS LIETUVIŲ KALBOJE: MODALINIŲ
REIŠMIŲ SUSIDARYMAS**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2008–2013 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. habil. dr. Aurelija Usonienė (Vilniaus universitetas,
humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

PADEKA

Norėtusi nuoširdžiai padėkoti tiems, be kurių ši disertacija nebūtų buvusi parašyta. Pirmiausia dėkoju darbo vadovei – profesorei Aurelijai Usonienei už pasiūlytą temą, visokeriopą pagalbą rengiant disertaciją ir kantrybę. Dėkoju profesorei Evaldai Jakaitienei už nuoširdų domėjimąsi mano darbu, pastabas skaitant disertacijos tekstą ir palaikymą. Ačiū profesoriui Axeliui Holvoetui už Salų kalbotyros mokyklas, kurios be galo daug prisidėjo prie gilesnio įvairių lingvistinių reiškinių (susijusių su disertacija ir ne tik) supratimo. Esu dėkinga Antverpeno universiteto profesoriui Johanui van der Auwerai už suteiktą galimybę stažuoti Antverpeno universitete, už konsultacijas ir šiltą priėmimą. Labai ačiū dr. Kasperui Boye'ui, kuris mano stažuočių Kopenhagos universitete metu negailėjo laiko diskusijoms įvairiais gramatinimo ir modalumo klausimais. Esu dėkinga visiems Lietuvių kalbos katedros kolegoms, ypač dr. Vilmai Zubaitienei, profesoriui Vytautui Kardeliui, taip pat doc. dr. Jurgiui Pakeriui už įdomias mintis bei pasiūlymus, susijusius su disertacijos rengimu. Dėkoju dr. Audronei Šolienei už pagalbą rengiant disertacijos santrauką anglų kalba. Noriu padėkoti savo lietuvių kalbos mokytojai Janei Juzėnienei, lėmusiai profesinio kelio pasirinkimą ir mokiusiai rašyti pirmuosius mokslo darbus. Pagaliau esu be galo dėkinga savo Seneliams ir vyrui Mariui, tikėjusiems manimi ir kantriai laukusiems, kol baigsiu šį etapą.

TURINYS

Turinys	4
Santrumpų sąrašas	6
1. Įvadas	7
2. Gramatinimas ir gramatinimo parametrai	15
2.1. Gramatinimo procesui skirtų tyrimų apžvalga	15
2.2. Arealinis gramatinimas ir akvizityvinis modalumas	
Baltijos jūros regiono kalbose.....	31
2.3. Beasmenės modalinės konstrukcijos	
Baltijos jūros regiono kalbose.....	34
2.4. Modalumo sąvoka. Neepisteminio modalumo problematika....	37
2.4.1. Dinaminis modalumas	42
2.4.2. Deontinis modalumas	43
2.5. Modalumas ir gramatinimas	52
3. Akvizityviniai veiksmažodžiai <i>gauti ir tekti</i>	
dabartinėje lietuvių kalboje	58
3.1. Posesyvumo kategorija ir akvizityvumo pakategorė	58
3.2. Akvizityvinių veiksmažodžių morfosintaksė.....	61
3.3. Akvizityvinių veiksmažodžių <i>gauti ir tekti</i> semantika	63
3.3.1. Nmodalinių reikšmių lygmuo	63
3.3.2. Sudėtinių predikatų konstrukcijos su veiksmažodžiais	
<i>gauti ir tekti</i> : perėjimas į modalinių reikšmių lauką.....	71
3.3.3. Modalinių reikšmių lygmuo	76
3.3.3.1. Neepisteminė būtinybė.....	77
3.3.3.2. Neepisteminė galimybė	84
3.3.3.3. Dviprasmiai atvejai	88
3.3.3.4. Statistinė akvizityvinių veiksmažodžių analizė	95
4. Akvizityviniai veiksmažodžiai <i>gauti ir tekti</i>	
senojoje lietuvių kalboje	104

4.1. Akvizityvinių veiksmažodžių morfosintaksė.....	104
4.2. Akvizityvinių veiksmažodžių semantika.....	106
5. Beasmenis modalinis veiksmažodis <i>reik(ė)ti</i>	
dabartinėje lietuvių kalboje	113
5.1. Bendroji beasmenių konstrukcijų problematika	113
5.2. Beasmenės konstrukcijos lietuvių kalboje	114
5.3. Beasmeniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai DLKT	116
5.4 Beasmenio veiksmažodžio <i>reik(ė)ti</i> semantika.	
Nemodalinių reikšmių lygmuo	119
5.5. Modalinių reikšmių lygmuo	120
5.5.1. Neepisteminė būtinybė. Teigiamos <i>reik(ė)ti</i> formos.....	120
5.5.2. Neepisteminė būtinybė. Neigiamos <i>reik(ė)ti</i> formos	128
5.6. Statistinė veiksmažodžio <i>reik(ė)ti</i> analizė.....	132
6. Beasmenis modalinis veiksmažodis <i>reik(ė)ti</i>	
senojoje lietuvių kalboje.....	134
6.1. Veiksmažodžio <i>reik(ė)ti</i> morfosintaksė	134
6.2. Veiksmažodžio <i>reik(ė)ti</i> semantika.....	135
7. Modaliniai veiksmažodžiai <i>gauti, tekti, reik(ė)ti</i>	
ir gramatinimas	143
8. Išvados	152
Šaltiniai	155
Literatūros sąrašas.....	156

Santrumpų sąrašas

ADV –rieveiksmis

ANG – anglų kalba

ang. – angliškai

AP – būdvardžio grupė

BŪT – būtinybė

d – dažnis

DAT – datyvas

DLKG – *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*

GAL – galimybė

GEN – genityvas

INF – bendratis

KTŽ – *Kalbotyros terminų žodynas*

lie. – lietuviškai

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*

LT – lietuvių kalba

n.d. – normalizuotas dažnis

NOM – nominatyvas

NP – vardažodžio grupė

NSDP – nuo situacijos dalyvio priklausanti

NSDP – nuo situacijos dalyvio nepriklausanti

PP – prielinksnio grupė

PTCP – dalyvis

S – sakinys

ŠK – šaltinio kalba

V – veiksmažodis

VK – vertimo kalba

VP – veiksmažodžio grupė

1. Įvadas

Darbo objektas ir temos aktualumas

Darbo objektas – lietuvių kalbos veiksmažodžiai *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti*. Pasirinkti būtent šie veiksmažodžiai, nes iki šiol nei *gauti*, nei *tekti* nebuvo nagrinėjami kaip lietuvių kalbos modalumo sistemos nariai. Išsiaiškinus, kad veiksmažodis *tekti*, vartojamas beasmenėse konstrukcijose, išplėtojęs modalines reikšmes dabartinėje lietuvių kalboje, ir siekiant nustatyti kalbamo veiksmažodžio gramatinimo polinkį, jis lyginamas su kitu, įsitvirtinusi modalumo sistemoje beasmeniu modaliniu veiksmažodžiu *reik(ė)ti*.

Skirtingai nei pasaulio lingvistikoje, lietuvių kalbotyroje modaliniai žodžiai nėra atskirai aprašyti ar išsamiau tyrinėti. Nei *DLKG* (1996), nei *LKG* (1971) ar *KTŽ* (1990) nevartojamas modalinio veiksmažodžio terminas, neskiriama modalinių veiksmažodžių grupė (tik paskutiniame *LKE* leidime (2008, 357) pateikiamos *modalinio žodžio* ir *modalumo* apibrėžtys). Kai kurie kalbininkai užsimena lietuvių kalboje esant pagalbinius modalinius veiksmažodžius (Sirtautas, Grenda, 1988, 79; Labutis, 1998, 234) ar leksinius veiksmažodžius, turinčius modalinę reikšmę (Laigonaitė, 1967, 9; Valeckienė, 1998, 76; Balkevičius, 1998, 82–86), tačiau neapibrėžia tokių veiksmažodžių paradigmos, neišryškina diferencinių šios paradigmos narių požymių. Iki šiol išsamaus tyrimo, skirto pavieniams modaliniams žodžiams ir paremto autentiška tekstyno medžiaga, nėra. Atskirai minėtini Holvoeto (2007, 2009, 2011), Usonienės (2004, 2006, 2007, 2012) darbai, kuriuose pateikta svarių teorinių svarstymų ir apibendrinimų visos lietuvių kalbos modalumo sistemos atžvilgiu, tačiau jie nėra paremti išsamia empirinės medžiagos baze. Darbų, analizuojančių modalumo raiškos priemonių vartosenos ir apskritai modalumo sistemos ypatumus senuosiuose lietuvių kalbos raštuose ir lyginančių su dabartinės lietuvių kalbos modaline sistema, visai nėra. Todėl svarbu tirti modalinius žodžius dabartinėje kalboje ir senuosiuose raštuose:

toks tyrimas padėtų apčiuopti modalinių vienetų raidos tendencijas lietuvių kalboje, modalinių vienetų vartosenos ypatybes, leksinį bei gramatinį statusą. Be to, darbas aktualus tuo, kad tiriama iki šiol mažai dėmesio sulaukę arealiniai Baltijos jūros regiono reiškiniai: akvizityvinio modalumo (ang. *acquisitive modality*), lietuvių kalboje reiškiamo veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti*, bei beasmenių modalinių konstrukcijų su veiksmažodžiu *reik(ė)ti* problematika.

Darbo tikslai ir uždaviniai

Darbo **tikslas** – ištirti lietuvių kalbos modalinius veiksmažodžius *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti* iš gramatinimo reiškinio perspektyvos, išsiaiškinti, kurie gramatinimo parametrai relevantiški (jei išvis relevantiški) nagrinėjamiems lietuvių kalbos veiksmažodžiams, išnagrinėti šių veiksmažodžių modalinės semantikos ypatumus, modalinės reikšmės susidarymą lemiančius veiksnius, taip pat pateikti modalinių veiksmažodžių *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti* semantinį profilį ir aptarti vartosenos ypatumus senuosiuose XVI a. lietuvių kalbos raštuose ir dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje.

Šiems tikslams įgyvendinti keliami tokie **uždaviniai**:

1. ištirti veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* morfosintaksės ypatybes dabartinėje ir senojoje (XVI–XVII a.) lietuvių kalboje;
2. palyginti nagrinėjamų veiksmažodžių formų ir jų komplementų struktūrinių tipų statistinę distribuciją dabartinėje ir senojoje lietuvių kalboje;
3. išanalizuoti veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* semantines ypatybes, taip pat ištirti modalumo raišką nagrinėjamais veiksmažodžiais teigiamuose ir neigiamuose sintaksiniuose kontekstuose, t.y. modalumo raišką teigiamomis ir neigiamomis veiksmažodžių formomis, nustatyti, kiek modalumo raiška pažengusi tarp skirtingų veiksmažodžių formų;

4. palyginti nagrinėjamų veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* semantinį potencialą dabartinėje ir senojoje lietuvių kalboje, taip pat su analogiškų kitų kalbų, konkrečiai areališkai artimų – Baltijos jūros regiono kalbų, modalinių veiksmažodžių semantiniu potencialu;
5. iširti galimas veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* semantinės raidos tendencijas iš nmodalinių modalinių reikšmių link;
6. analizuojant modalinių veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* morfosintaksines bei semantines ypatybes, pritaikyti gramatinimo reiškiniui skirtuose darbuose pasiūlytą modalinių žodžių ir konstrukcijų aprašymo modelį;
7. palyginti lietuvių kalbos modalinių veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* gramatinimo tendencijas su Europos kalbų modalinių veiksmažodžių tendencijomis, apibendrintomis lingvistinėje literatūroje.

Ginamieji teiginiai

1. Veiksmažodžiai *tekti* ir *reik(ė)ti* įsitvirtinę lietuvių kalboje kaip modaliniai predikatai, o veiksmažodis *gauti* priklauso modalumo kategorijos periferijai.

2. Veiksmažodžių modalinių reikšmių skirtumus lemia skirtinga argumentų raiška. Beasmeniai veiksmažodžiai *tekti* ir *reik(ė)ti* dažniausiai realizuoja nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę, asmeninis *gauti* – nuo situacijos dalyvio nepriklausančią galimybę. Pastarosios įsitvirtinimas *gauti* semantinėje struktūroje atliepia *gauti* tipo veiksmažodžių reikšmių pasiskirstymą Baltijos jūros regiono kalbose.

3. Lietuvių kalbos modaliniai veiksmažodžiai *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti* struktūrinėmis ypatybėmis panašūs į Europos kalbų modalinius veiksmažodžius: jie neišsiskiria sisteminiiais struktūriniais požymiais, apibrėžiančiais modalinių jų

statusą. Be to, nagrinėjamiems lietuvių kalbos modaliniams veiksmažodžiams būdingas reikšmių sluoksniavimasis: šalia modalinių, išsaugomos nmodalinės – šaltinio – reikšmės.

4. Modalinės veiksmažodžių *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti* reikšmės sietinos su tam tikrais kontekstų tipais: jos formuojasi tam tikrame struktūriniame ir pragmatiniame kontekste.

5. Nagrinėjamų veiksmažodžių modalinių reikšmių susidarymui įtakos turi subjektyvizacijos procesas: klostantis modalinei reikšmei, svarbi kalbėtojo perspektyva, pragmatinės inferencijos.

Teorinė ir praktinė darbo vertė

Disertacijoje atliktas tyrimas, paremtas gausia ir reprezentatyvia medžiaga, papildoma lietuvių kalbos modalumo kategorijos aprašus, modalinių vienetų inventorių, taip pat yra aktualus semantikos ir senųjų lietuvių kalbos raštų leksikos tyrimams. Tyrimo rezultatai būtų naudingi tipologiniams tyrimams: jie galėtų būti įtraukti į platesnius tipologinius tyrinėjimus. Be to, tyrimo rezultatai galėtų būti pritaikyti ir leksikografijoje, iškeliant modalines reikšmes išplėtojusias formas kaip (savarankiškas) lemas.

Darbo struktūra

Darbą sudaro penkios dalys:

1. Įvadas, kuriame pristatoma gramatinimo, modalumo, gramatinimo ir modalumo sąveikos, arealinių modalumo reiškinių problematika.
2. Trys tiriamosios dalys:
 - a. pirmoji skirta akvizityvinio modalumo, kurį reprezentuoja du lietuvių kalbos modaliniai veiksmažodžiai – *gauti* ir *tekti* – aprašui lietuvių kalboje;

- b. antroji – lietuvių kalbos beasmenių modalinių konstrukcijų su veiksmožodžiu *reik(ė)ti* problematikai;
 - c. trečioji, apibendrinamoji, skirta tirtų veiksmožodžių gramatinimo parametrų ir modalinio statuso pobūdžiui aptarti.
3. Išvados, literatūros sąrašas.

Empirinė disertacijos medžiaga, tyrimo metodika

Disertacijos empirinės medžiagos tekstyną sudaro pavyzdžiai, surinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>), grožinės literatūros (GL) ir respublikinės periodikos (RP) patekstynio, trijų senųjų lietuvių kalbos tekstų: Mikalojaus Daukšos „Postilės“ (1599) (darbe trumpinama DP), Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ (1629; 1644) (PS) ir Jono Bretkūno „Postilės“ (1591) II-osios (originalios) dalies (BP). Medžiaga iš DLKT rinkta dviem etapais: nuo 2008 m. iki 2010 m. iš senosios DLKT versijos ir 2010 m. iš naujosios DLKT versijos, turinčios tekstų šaltinių nuorodas. Prireikė dviejų medžiagos rinkimo etapų, nes 2010 m. paieška DLKT buvo atnaujinta, tapo įmanoma atsirinkti duomenis pagal šaltinius, taigi pasinaudota šia galimybe ir duomenys iš DLKT, būtent iš GL patekstynio, perrinkti 2010 metais gruodžio mėnesį. Kad analizė būtų kuo tikslesnė ir autentiškesnė, atskirti originalūs, lietuvių autorių darbai nuo neoriginalių – verstinių šaltinių. Šiuo metu DLKT sudaro daugiau nei 140 milijonų žodžių. Grožinės literatūros patekstynis sudaro 11, 6 proc. viso tekstyno, jame – 15 765 554 žodžiai. Nuspręsta tirti grožinės literatūros kalbą, nes daroma prielaida, kad grožinės literatūros kalba artima sakytinei kalbai, be to, žanro požiūriu grožinė literatūra tinkama tyrimui: ji gali padėti atskleisti dabartines modalinių veiksmožodžių vartosenos tendencijas, sąsają su kalbėjimo situacija. Respublikinės periodikos kalba artima rašomajam kalbos variantui, oficialiajam stiliui. Kadangi DLKT morfologiškai neanotuotas, analizė atlikta rankiniu būdu.

Tirtos pagrindinės modalinių veiksmažodžių *gauti*, *reik(ė)ti* ir *tekti* formos: būtojo kartinio, būtojo dažninio, esamojo, būsimojo laiko ir nekaitomos bendraties formos. Veiksmažodžio *reik(ė)ti* pavartojimų skaičius DLKT labai didelis, todėl atrinkta po 1000 atsitiktinių kiekvienos formos pavyzdžių (jei pastarųjų buvo per 1000). Kad atsitiktinė atranka būtų kuo objektyvesnė, pasinaudota specialiąja programa, prieinama internete *randomizer.org*.

Iš GL patekstynio iš viso buvo išfiltruota 6966 veiksmažodžio *reik(ė)ti*, 3417 veiksmažodžio *tekti* ir 3169 veiksmažodžio *gauti* pavyzdžiai. RP patekstynyje tirta tik veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* vartoseną, siekiant nustatyti jų, kaip modalinių veiksmažodžių, statusą. Nuspręsta palyginti kalbamų veiksmažodžių modalinę vartoseną sakytinei kalbai artimoje grožinėje literatūroje ir publicistiniame stiliuje, rašomosios kalbos variante. RP duomenys rinkti iš senosios DLKT versijos. RP dydis senajame DLKT – 24 803 732 žodžiai. Iš viso RP patekstynyje peržiūrėta 14655 veiksmažodžio *gauti* ir 19255 veiksmažodžio *tekti* pavyzdžių.

Be to, naudotasi lietuvių kalbos žodynais: *Lietuvių kalbos žodynu* (www.lkz.lt), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (<http://www.autoinfo.lt/webdic/>), taip pat *Lietuvių mokslo kalbos tekstyno (CorALit)* medžiaga (www.coralit.lt). Norint patikrinti vieną ar kitą analizuotų modalinių veiksmažodžių vartosenos ir raidos tendenciją, pasinaudota VU daktarės Audronės Šolienės sudarytu lygiagrečiuoju abikrypčiu anglų-lietuvių-anglų tekstynu (*ParaComp*), kurio dydis – 2 milijonai žodžių (plačiau apie kalbamą tekstyną žr. Usoniene ir Šolienė 2010; Šolienė 2013).

Kalbant apie nagrinėtus senuosius raštus, pasakytina, kad K. Sirvydo „Punktai sakymų“ (PS) yra ne verstinis, bet originalus darbas, kuriame pateiktos pamokslų santraukos, parašytos lietuvių kalba, šalia – vertimai į lenkų kalbą. Analizuotos I-oji ir II PS dalys. J. Bretkūno „Postilė“ (BP) – kompiliacinis darbas, kuriame pateikti paties J. Bretkūno sakyti pamokslai ir žymiausių protestantų teologų darbai, I-oji dalis – neoriginalios „Postilės“ perikopės. Analizuota II-oji BP dalis. M. Daukšos „Postilė“ – verstinis pamokslų rinkinys.

Versta iš lenkų kalbos. Tiriant veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* vartoseną kalbamuose senuosiuose tekstuose, atsižvelgiama į tai, kaip skiriasi modalinių veiksmažodžių morfosintaksinės ir semantinės ypatybės originaliuose ir verstiniuose tekstuose, kiek įtakos veiksmažodžių vartosenai verstiniame tekste galėjusi turėti originalo kalba. DP analizei naudotasi Lietuvių kalbos instituto sudarytomis elektroninėmis senųjų raštų konkordancijomis. BP duomenys tirti iš fotografuotinio leidimo (sud. Aleknavičienė 2005), modaliniai vienetai išrinkti rankiniu būdu. Iš viso išanalizuoti 494 senųjų raštų pavyzdžiai: iš jų 116 – veiksmažodžio *gauti*, 23 – veiksmažodžio *tekti* ir 355 – veiksmažodžio *reik(ė)ti*.

Darbo aprobavimas

Disertacijos tema paskelbti **straipsniai**:

1. „Lietuvių kalbos *gauti* ir *tekti*: gramatinimo aspektai“ // Baltistica 2009 XLIV(2), p. 263-280.
2. Towards grammaticalization: Lithuanian acquisitive verbs *gauti* ('get') and *tekti* ('be gotten'). (kartu su A.Usoniene) // Acta Linguistica Hafniensia, Kopenhagos universitetas, Vol. 42, no 2. p. 199-220.
3. Lithuanian Impersonal Modal Verbs REIKĖTI 'need' and TEKTI 'be gotten': A Corpus-based Study // Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages, eds. A. Usonienė, N. Nau, I. Dabašinskienė, Cambridge Scholars Publishing, p. 206-228.

Darbo tema skaityti **pranešimai** konferencijose:

1. Tarptautinė konferencija 4th International Conference „New Reflections on Grammaticalization“, 2008 m. liepos 16–19 d., Belgija, Liuvenas. Pranešimo tema: „On the Grammaticalization of the Lithuanian verb GAUTI (,get‘)“ (kartu su prof. A. Usoniene).

2. Tarptautinė konferencija The Baltic languages and the Nordic countries, Norvegija, Oslo universitetas, 2009 m. birželio 19–20 d. Pranešimo tema: „Polysemy of acquisitive GET-verbs in Lithuanian and Swedish: lexical and grammatical dimensions (kartu su prof. A. Usoniene).

3. Tarptautinė SLE (Societas Linguistica Europaea) konferencija, 2009 m. rugsėjo 9–12 d., Portugalija, Lisabona. Pranešimo tema: „From speech act verb to ingressive aspect marker: the Lithuanian verb ŽADĖTI ('to promise')“.

4. Mokslinis seminaras Antverpeno universitete, Belgijoje, 2011 m. balandžio mėn. Pranešimo tema: "Deontic expressions in Lithuanian: the case of impersonal modals".

5. Tarptautinė SLE (Societas Linguistica Europaea) konferencija, 2012 m. rugpjūčio 29 d. - rugsėjo 1 d., Stokholmas, Švedija. Pranešimo tema: "On the Lithuanian impersonal verbs reik(ė)ti 'need' and tekti 'be gotten': the rise of modal meanings.

Doktorantūros studijų metu vyko **stažuotės**:

1. 2010 m. balandžio-liepos mėn. Kopenhagos universitete, Danijoje (stažuotės vadovas – dr. Kasper Boye).
2. 2011 m. spalio-liepos mėn. Antverpeno universitete, Belgijoje (stažuotės vadovas – prof. Johanas van der Auwera)

2. Gramatinimas ir gramatinimo parametrai

2.1. Gramatinimo procesui skirtų tyrimų apžvalga

Pastaraisiais dešimtmečiais lingvistikoje itin daug dėmesio skiriama gramatikalizacijos, arba gramatinimo (ang. *grammaticalization*), procesui, kuris suprantamas kaip laipsniškas, apimantis kelis etapus. Gramatinimu laikomas toks procesas, kai leksiniai vienetai patekę į tam tikrą (morfosintaksinį) kontekstą, gauna gramatinę funkciją ir, laikui bėgant, virsta gramatiniais vienetais, arba kai sustiprinamas gramatinio vieneto gramatiškumo laipsnis (Lehmann 2002; Hopper ir Traugott 2003 ir kt.). Tai „evoliucija, kuriai vykstant kalbiniai vienetai praranda semantinį sudėtingumą, pragmatinį reikšmingumą, sintaksinę laisvę ir fonetinį pavidalą“ (Heine ir Reh 1984, 15). Gramatinami leksiniai vienetai pakeičia savo distribuciją ir funkciją (Lehmann 1995 [1982]; Hopper ir Traugott 1993; 2003), savarankiški žodžiai virsta nesavarankiškais, pastarieji – afiksais, o šie galiausiai gali įgyti nulinę raišką. Reikia pasakyti, kad toks kitimas – savarankiško leksinio vieneto redukcija iki afikso arba nulinės morfemos – yra tik tendencija, o ne absoliutus vyksmas. Gramatinami savarankiški leksiniai vienetai tampa gramatinių kategorijų – laiko, asmens, nuosakos, skaičiaus, veiksmo, modalumo – žymikliais. Gramatinimo reiškinių pasitaiko įvairiose, genetiškai ir geografiškai tolimose kalbose, taigi gramatinimo kitimai esti universalūs.

Pasaulio lingvistikoje pirmasis dėmesį į gramatinimo reiškinį atkreipė A. Meillet dar XX a. pr. (1912 metais), gramatinimo procesą nusakęs kaip tokį kitimą, dėl kurio kalboje susidaro naujos, anksčiau kalboje neegzistavusios gramatinės kategorijos. Kiek vėliau A. Meillet patikslino J. Kuryłowiczius, atkreipęs dėmesį į svarbią gramatinimo savybę – gramatinį laipsniškumą: stipresnio gramatinimo linkme gali kisti jau egzistuojančios gramatinės kategorijos. Remdamasis A. Meillet ir J. Kuryłowicziaus mintimis, XX a. 9 deš. vokiečių mokslininkas Ch. Lehmannas sukūrė visuotinai pripažintą gramatinimo

teoriją ir pasiūlė pagrindinius gramatinimo principus, arba parametrus (žr. lentelę 1, kur kalbami parametrai iliustruojami anglų kalbos medžiaga). Pagal šiuos parametrus itin gausiai ir gana sistemingai tyrinėti germanų kalbų modaliniai veiksmažodžiai. Pastaroji aplinkybė, žinoma, sąlygojama struktūrinių germanų ir jų įtaką patyrusių kalbų ypatybėmis.

PARAMETRAS		PAAIŠKINIMAS
I. Vertė	1. Fonologinė	Trumposios modalinių veiksmažodžių formos, pvz.: ang. <i>going to</i> → <i>gonna</i> ; <i>will</i> → 'll
	2. Semantinė	Leksinė modalinių veiksmažodžių reikšmė abstraktėja ir tampa gramatine, pvz.: ang. <i>willan</i> „norėti“ → <i>will</i> <i>cunnan</i> „žinoti“ → <i>can</i> <i>magan</i> „galėti“ → <i>may</i>
II. Kohezija	3. Paradigminė	Apibrėžta modalinių veiksmažodžių paradigma (pvz., anglų kalbos modalinių veiksmažodžių paradigmą sudaro penki pagrindiniai nariai)
	4. Sintagminė	Sintaksinis modalinio veiksmažodžio ryšys su kitu elementu (pvz., anglų kalbos modalinių veiksmažodžių ryšys su bendratimi)
III. Variantiškumas	5. Paradigminis	Tam tikroje pozicijoje vartojamas tik vienas kuris iš paradigmos narių, pvz.: ang. <i>He will be able to</i> / <i>*can do it</i> ; <i>You will want to</i> / <i>?*will wanna take a bath</i>

	6. Sintagminis	Fiksuota modalinio veiksmažodžio ir kitų sintaksinių dėmenų jo atžvilgiu vieta sakinyje
--	-----------------------	---

1 lentelė. Ch. Lehmanno gramatinimo parametrai (pagal Lehmann 2002)

Kaip matyti iš lentelės, kalbos vieneto gramatiškumo supratimas paremtas semantinių ir struktūrinių požymių rinkiniu: kuo daugiau nurodytų požymių (arba parametų) tam tikras kalbos vienetas tenkina, tuo gramatiškesniu jis laikomas. Vis dėlto pastaruoju metu tipologiškai tiriant modalinius žodžius bandyta patikrinti Ch. Lehmanno parametų universalumą: paaiškėjo, kad šie parametrai nėra absoliutūs ir ne visoms kalboms tinkami, netgi ne visoms germanų kalboms pritaikomi (daugiau žr. Mortelmans et al. 2009). Kai gramatinami vienetai analizuojami remiantis šiais parametrais, pernelyg daug dėmesio skiriama kalbinių vienetų morfosintaksei ir nepakankamai tų vienetų semantikai ar funkcijai diskurse, o juk, kaip teigia kiti funkcinės pakraipos atstovai, pavyzdžiui, Traugott (Traugott ir Dasher 2002), Bybee (2003), gramatinamų vienetų struktūrinius kitimus pirmiausia motyvuoja semantiniai (resp. pragmatiniai) kitimai. Be to, siekis apibrėžti kalbinio vieneto gramatiškumą pasitelkiant tam tikrų požymių rinkinį, kaip pastebi Boye ir Harder (Boye ir Harder, rankraštis, 2012; taip pat Plungian 2010), kelia keletą problemų. Pirmiausia, neaišku, kuriuos požymius derėtų laikyti svarbiausiais gramatiškumo rodikliais: jei gramatiniu (arba linkusiu gramatiškėti) laikomas kalbos vienetas turi (arba rodo) ne visus, bet tik keletą nustatytų gramatiškumo požymių, išskyla požymių hierarchijos klausimas, kurie požymiai gramatiškumui nustatyti yra svarbesni, o kurie ne tokie svarbūs. Pagaliau, dauguma gramatiškumo požymių pasireiškia tik neabejotinų pavyzdžių atvejais.

Išėitis iš kalbamos problemos būtų gramatiškumo supratimas, paremtas prototipų teorija. Juolab kad kalboje nuolat randasi naujų konstrukcijų (ang. *emerging constructions* – Krug 2000), o jau egzistuojančios konstrukcijos įgyja

naujų semantinių ar struktūrinių savybių, dėl to visiškai homogeniškų kategorijų nėra, kiekviena kategorija (tarp jų ir modalumo – Hansen 2003) turi centrą ir periferiją, tad natūralu, kad centriniai kategorijos nariai turi daugiau atitinkamos kategorijos bruožų nei periferiniai nariai, tačiau tai nepaneigia periferinių narių priklausymo tam tikrai kategorijai. Vis dėlto nors prototipinius gramatinių kategorijų narius ir būtų galima išskirti, kiltų problemų dėl neprototipinių narių apibrėžimo ir jų skirties su negramatiniais (resp. leksiniais) vienetais.

Pati gramatinimo sąvoka nėra vienalytė. Gramatinimas suprantamas dvejopai: a) kaip sistema, tam tikra gramatinamų reiškinių tyrimo perspektyva (ang. *framework*) ir b) kaip fenomenas, aktualus, realiai kalboje vykstantis procesas (Hopper ir Traugott 1993). Kai gramatinimas suprantamas kaip sistema (ang. *framework*), žiūrima ir bandoma paaiškinti, kaip randasi gramatinės formos ir konstrukcijos, kaip jos vartojamos, kokia kalbos gramatinė sistema apskritai. Kai gramatinimas suprantamas kaip aktualiai kalboje vykstantis fenomenas, aiškinami konkretūs procesai, t.y. tie kalbos vienetai, kurie, bėgant laikui, gramatiškėja (Hopper ir Traugott 1993, 1-2).

Gramatinimo procesas paprastai nusakomas kaip vienakryptis – tą ypač akcentuoja Heine'is (Heine 1997, 4). Pirmiausia pokyčiai randasi semantiniame – reikšmės – lygmenyje, palaipsniui vyksta kalbos vieneto dekategoriavimas: forma praranda morfologines ir sintaksines savybes, kurios leistų laikyti ją tam tikros gramatinės kategorijos, arba klasės (pavyzdžiui, veiksmažodžio ar daiktavardžio) nariu. Taigi kaita semantiniame lygmenyje inicijuoja kitimus struktūriniame lygmenyje. Vis dėlto dar Hopperis ir Traugott atkreipė dėmesį, kad gramatikalizacija vyksta ne vien iš leksikos morfologijos link (Hopper ir Traugott 1993, 54-95). Pirmiausia leksiniai vienetai atsiranda tam tikruose apibrėžtuose, arba apribotuose, kontekstuose (ang. *highly constrained local context*), konstrukcijose, ir ten yra perinterpretuojami kaip turintys vienokią ar kitokią gramatinę funkciją. Bybee et al. (1994) būtent konstrukcijas ir laiko gramatikalizacijos šaltinius.

Konstrukcijų vaidmuo gramatinimo procese ypač akcentuotas pastaraisiais dešimtmečiais, kai sustiprėjo konstrukcijų gramatikos teorijos, davusios daug naudos gramatinimo problematikai ir jo sprendimams (plg. Bybee 2003; Croft 2000; Hopper ir Traugott 2003; Trousdale 2008). Pirmiausia, konstrukcijų gramatika leidžia paaiškinti ne pavienių vienetų, leksemų ar gramemų kitimus, bet visos konstrukcijos atsiradimą. Žvelgiant iš konstrukcijų gramatikos perspektyvos, pagrindinis gramatinimo principas yra toks: kalboje egzistuojanti tam tikra konstrukcija „pritraukia“ naujas leksemas – leksemos yra gramatinamos tam tikroje konstrukcijoje, arba konstrukcinėje schemeje. Kitais žodžiais tariant, pagal kalboje egzistuojančių konstrukcijų analogiją randasi naujų konstrukcijų, kuriose gramatinami nauji konstrukcijų dėmenys, arba konstituentai. Ne tokios abstrakčios konstrukcijos, t.y. mikrokonstrukcijos, gramatinamos į abstraktesnes konstrukcijas – mezokonstrukcijas, o pastarosios virsta abstrakčiausio lygmens konstrukcijomis – makrokonstrukcijomis (plg. Trousdale 2008). Šitokiu būdu gramatinimas suprantamas kaip sustiprėjęs konstrukcijos schematiškumas ir produktyvumas, tačiau sumenkęs jos kompoziciškumas. Plg. Majsak pateiktas gramatinimo šaltinių schemas (Majsak 2005, 92):

a)	b)												
<table border="1"> <tr> <td></td> <td>žymiklis 1</td> </tr> <tr> <td>leksema →</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>žymiklis 2</td> </tr> </table>		žymiklis 1	leksema →			žymiklis 2	<table border="1"> <tr> <td></td> <td>konstrukcija 1 → žymiklis 1</td> </tr> <tr> <td>leksema →</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td>konstrukcija 2 → žymiklis 2</td> </tr> </table>		konstrukcija 1 → žymiklis 1	leksema →			konstrukcija 2 → žymiklis 2
	žymiklis 1												
leksema →													
	žymiklis 2												
	konstrukcija 1 → žymiklis 1												
leksema →													
	konstrukcija 2 → žymiklis 2												

Taigi, gramatinio vieneto šaltinis gali būti dvejopas: arba paskira leksema (kaip iliustruojama a schemeje), arba visa konstrukcija (schema b).

Dažniausi iš minimų veiksnių, lemiančių gramatinių vienetų susidarymą ir gramatinių reikšmių raidą, yra **kontekstas**, **vartosenos dažnumas** ir įvairūs **semantiniai kitimai**. Nemažą gramatikalizacijai skirtų darbų dalis pirmiausia akcentuoja semantinius kitimus (plg. Heine et al. 1991; Traugott 2003; Diewald 2006). Pabrėžiama, kad gramatinimo procesas prasideda nuo semantinių kitimų,

kitaip tariant, suformuluotas principas „forma seka paskui funkciją“ (Heine et al. 1991, 224). Pirmiausia kalbama apie reikšmės generalizaciją, arba abstraktėjimą. Gramatinimo metu kalbos vienetas netenka semantinio sudėtingumo, pragmatinio reikšmingumo, kartu – sintaksinės nepriklausomybės ir fonetinės substancijos (Heine ir Reh 1984, 15). Kalbos vienetas, praradęs semantinį svorį, t.y. semantiškai nusilpęs ar išblukęs, išplečia vartosenos kontekstus. Taip išauga kalbinio vieneto vartosenos dažnumas. Be to, daugėja leksemų, su kuriomis gramatinamas žymiklis gali jungtis – vyksta vadinamasis savos, arba prigimtinės, klasės išplėtimas (ang. *host class extension*) (Himmelmann 2004, 32), išsiplečia sintaksinių kontekstų ratas. Desemantizacija, arba reikšmės abstraktėjimas, gramatinimui skirtoje literatūroje įvardijama įvairiai: išblukimas (ang. *bleaching*), susilpnėjimas (ang. *weakening*), išblukimas, išnykimas (ang. *fading*), semantinė redukcija (ang. *semantic reduction*). Kiti autoriai, pavyzdžiui, Traugott ir König (1991), Sweetser (1990), taip pat Traugott ir Dasheris (2002) teigia priešingai: pirmiausia vyksta ne reikšmės redukcija, arba išblukimas (ang. *bleaching*), bet reikšmė, konkrečiai – pragmatinė reikšmė, yra praturtinama. Hopperis ir Traugott (2003, 96) teigia, kad išlaikoma pusiausvyra tarp senos, dažniausiai konkretesnės, reikšmės praradimo ir naujos, abstraktesnės reikšmės atsiradimo. Reikšmę praturtina konvencionalizuota implikatūra (Traugott ir Dasher 2002; Hopper ir Traugott 2003), generalizacija (Bybee ir Pagliuca 1985; van der Auwera ir Plungian 1998; Kuteva 2001), subjektyvizacija (Traugott 1989, 1995). Tokiu būdu reikšmė pamažu tampa paremta kalbėtojo vertinimu. Dėl pragmatinio inferavimo (ang. *pragmatic inferencing*), t.y. pasakyme užkoduotos kalbėtojo reikšmės, kalbos vienetas imamas vartoti įvairesniuose kontekstuose, todėl daugiau ar mažiau išplečia reikšmių spektrą. Pagaliau, kalbėtojo inferuojama reikšmė tampa konvencionalizuota ir įsitvirtina tam tikro kalbos vieneto reikšmių struktūroje. Pastaroji aplinkybė gali būti suvokiama kaip reikšmės praturtinimas (ang. *enrichment*).

Semantiniiais kriterijais paremto gramatiškumo supratimo sekėjai koncentruojasi į semantinių kitimų procesus. Atrodo, tokių semantinių kitimų, kurie būtų būdingi išskirtinai gramatikalizacijai, nėra (plg. Sweetser 1988, 400-401; Hopper 1991, 19; taip pat Heine et al. 1991, 43-44; Hopper ir Traugott 1993, 97-98). Klostantis gramatinei, tiksliau – disertacijai aktualiai modalinei, reikšmei, kalbama apie trejopo pobūdžio semantinius mechanizmus:

- metaforinis perkėlimas, arba tiesiog metafora (Sweetser 1988, 1990);
- metonimija (Goossens 1999, 2000; Traugott ir Dasher 2002);
- kontekstinių inferencijų konvencionalizacija (ang. *conventionalization of context-induced inferences*; Bybee 1988; Brinton 1988; Traugott 1989; Traugott ir König 1991; Traugott ir Dasher 2002), kitaip dar vadinama pragmatinės implikatūros konvencionalizacija.

Skirtingi autoriai skirtingus semantinius mechanizmus laiko svarbiausiais gramatinimo procese.

Labiausiai lingvistinėje literatūroje išplėtotas metafora paremtas modalinių reikšmių susidarymo principas. Metaforinis perkėlimas suvokiamas kaip analoginė sąsaja tarp dviejų konceptualiųjų domenų (Heine et al. 1991). Sweetser (1990), tyrusi semantinius anglų kalbos modalinių vienetų kitimus, atkreipė dėmesį, kad ne tik anglų, bet ir kitų kalbų modaliniams veiksmažodžiams būdinga dviprasmybė, arba polisemija, tarp deontinės (ang. *root, deontic*) ir episteminės (ang. *epistemic*) reikšmės (Sweetser 1990, 49-50). Kad paaiškintų deontinės ir episteminės reikšmių sąsają, Sweetser pasiūlė kitimą iš deontinės reikšmės į episteminę aiškinti kaip metaforinį kitimą, arba metaforinį konceptualiųjų schemų perkėlimą, – substituciją. Toks metaforinis kitimas, anot autorės, iš prigimties yra vienakryptis. Sekdama Talmy'io (1988) pasiūlytu teoriniu *force-dynamics* modeliu, Sweetser aiškina metaforinį perkėlimą iš vienos modalinės reikšmės į kitą operuodama sąvokomis ‚barjeras‘ (ang. *barrier*) ir ‚jėga‘ (ang. *force*). Autorės įsitikinimu, deontiniam ir episteminiam domenams būdinga analogiška struktūra. Plg. anglų kalbos modalinių veiksmažodžių *may* ‚galėti‘ ir

must ‚turėti, privalėti‘ deontinių ir episteminių reikšmių aiškinimą, grįstą tuo pačiu konceptualiuoju aparatu:

May ‚galėti‘

- a) deontinis domenas: *John may go* ‚Jonas gali eiti‘ – nėra *barjero* (t.y. autoritetingos jėgos (ang. *authority*), valios), dėl kurio Jonas negalėtų eiti;
- b) episteminis domenas: *John may be there* ‚Jonas gali ten būti‘ / ‚Gal(būt) Jonas ten yra‘ – nėra *barjero*, dėl kurio kalbėtojas negalėtų daryti prielaidos (-ų), kad Jonas ten yra.

Must ‚turėti; privalėti‘

- a) deontinis domenas: *You must come home by ten* ‚Privalai grįžti namo iki dešimtos‘ – tiesioginė jėga (pvz., mama, jos autoritetinga valia) verčia subjektą grįžti namo iki dešimtos;
- b) episteminis domenas: *You must have been home last night* ‚Greičiausiai / Turbūt vakar buvai namie‘ – galimas (tiesioginis) įrodymas (t.y. jėga) verčia kalbėtoją daryti išvadą / prielaidą, kad vakar buvai namie.

(Sweetser 1990, 61)

Vis dėlto Sweetser modelis susilaukė kritikos (žr. Gamon 1993; Traugott ir Dasher 2002). Abejota, ar įmanoma visus semantinius kitimus modalinės reikšmės link aiškinti pasitelkus jėgos ir *barjero* sąvokas. Traugott ir Dasheris (2002) išskyrė konkrečius kontekstus, kuriems analizuoti Sweetser pasiūlytas modelis netinka. Todėl šie autoriai modalinių reikšmių kitimus aiškina iš inferencinės semantinių kitimų teorijos perspektyvos (ang. *Invited Inferencing Theory of Semantic Change*). Pirmiausia bandoma paaiškinti pragmatinius procesus, vykstančius klostantis modalinei semantikai. Pagrindinis dėmesys

sutelkiamas į tai, kaip pragmatinė reikšmė tampa konvencionalizuota semantinė reikšmė. Pasak autorių, modalinės reikšmės kinta veikiant pragmatiniams mechanizams, t.y. per pragmatinių inferencijų konvencionalizaciją arba kalbėjimo implikatūrų sustiprinimą (Traugott ir Dasher 2002, 34–40). Toks reikšmės kitimas artimesnis ne metaforai, bet metonimijai, kai semantiškai susiejami nesusiję konceptualieji domenai. Vis dėlto, kaip pabrėžia Traugott ir Dasheris, jų pasiūlytas semantinių kitimų aiškinimas neprieštarauja metaforos ar metonimijos mechanizams, atvirkščiai – vieni kitus papildo.

Kiti autoriai teigia, kad gramatinimas apima du komponentus: ne tik metaforinį perkėlimą, bet ir kontekstinę reinterpretaciją (ang. *context-induced reinterpretation*) (Heine et al. 1991). Toks dvejetainis mechanizmas, anot autorių, būdingas visiems semantiniams kitimams. Kitaip mano Bybee et al. (1994), kurie ne visus semantinius kitimus sieja su metaforiniu išplėtimu. Autoriai teigia, kad metafora būdinga ankstyvosioms semantinio kitimo stadijoms, o kiti mechanizmai, pavyzdžiui, harmonija, – vėlesniems. Skiriami penki semantinio kitimo mechanizmai:

- metaforinis išplėtimas;
- (pragmatinė) inferencija, arba konvencionalizuota implikatūra;
- generalizacija;
- harmonija;
- kontekstinės reikšmės „įtraukimas“ (ang. *absorption*).

(pagal Bybee et al. 1994, 281–293)

Išskirtus mechanizmus Bybee et al. iliustruoja anglų kalbos modaliniais veiksmažodžiais. Pavyzdžiui, modalinio veiksmažodžio *must* ‚turėti; privalėti‘ neepisteminė ir episteminė reikšmės susijusios metaforiniu perkėlimu, nes jodvi neįmanomos tame pačiame kontekste: neepisteminės reikšmės atveju subjektas įpareigotas kažką atlikti, o episteminės – propozicija „įpareigota“ būti teisinga, vadinasi, greičiausiai ji yra teisinga (Bybee et al. 1994, 284). Kitaip su kitu anglų kalbos veiksmažodžiu *should* ‚turėtum; turbūt‘: kalbamu veiksmažodžiu

įpareigojimo (ang. *obligation*) ir tikimybės (ang. *probability*) reikšmės gālimos tame pačiame kontekste, vadinasi, sakinys su veiksmažodžiu *should* yra dviprasmiš tarp minėtų reikšmių, o pastarosios remiasi pragmatine inferencija. Kitaip tariant, leksiškesnio *must* ‚privalėti‘ modalinės reikšmės kinta metaforos būdu, o gramatiškesnio *should* ‚turėtum; turbūt‘ modalinės reikšmės kinta konvencionalizuojantis inferencijai arba implikatūrai (Bybee et al. 1991, 285). Metafora sietina su leksinių reikšmių kitimu, o inferencija – su abstraktesnių, gramatiškesnių reikšmių kitimu.

Be aptartų semantinius kitimus motyvuojančių procesų, minėtinas dar vienas, susilaukęs daug dėmesio literatūroje, – tai **subjektyvizacijos** (ang. *subjectification*) procesas (Traugott 1989; taip pat Traugott ir Dasher 2002; Traugott 2003 bei kt.). Subjektyvizacija darbe suprantama kaip subjektyvaus kalbėtojo požiūrio raiška perteikiamos propozicijos atžvilgiu. Kitaip tariant, kalbinių vienetų reikšmės subjektyvėja, kai jos palaiapsniui tampa paremtos subjektyviu kalbėtojo vertinimu esamos dalykų padėties atžvilgiu (Traugott 1989, 311). Einant didesnio gramatiškumo linkme, reikšmės tampa subjektyvesnės. Subjektyvizacijos procesą gražiai iliustruoja modalinių reikšmių kitimas iš neepisteminio domeno į episteminių: episteminės reikšmės esti paremtos subjektyviu kalbėtojo požiūriu į propoziciją. Neepisteminės reikšmės ne visos yra subjektyvios. Tarkim, dinaminėms reikšmėms subjektyvumo požymis nėra relevantiškas, kaip ir kai kurioms deontinėms reikšmėms, – vadinamosioms objektyvioms deontinėms reikšmėms, pavyzdžiui, nuo situacijos dalyvio nepriklausančioms (ang. *participant-external*) reikšmėms. Tai rodo, kad subjektyvizacijos ir gramatikalizacijos procesai nėra neišvengiamai susiję: kalboje subjektyvizacija gali vykti be gramatikalizacijos, ir atvirkščiai – gramatikalizacija gali vykti be subjektyvizacijos. Kalbos vienetai, perteikiantys subjektyvų kalbėtojo vertinimą sakinio propozicijos atžvilgiu, nebūtinai esti gramatiški, arba sugramatinti.

Reikšmingą vaidmenį vykstant gramatiniams kitimams ir klostantis gramatinėms reikšmėms turi **kontekstas**. Kaip teigia Heine'is, gramatinių kategorijų raidą (arba evoliuciją) lemia kontekstas ¹ (Heine 2002, 83). Mokslininkas skiria trijų tipų kontekstus, kurie charakteringi klostantis gramatinei reikšmei. 1) „Kritiniai“, arba tarpiniai kontekstai (ang. *bridging contexts*), kai veikiant inferenciniams mechanizmomams, atsiranda dviprasmybė tarp šaltinio reikšmės ir tikslinės (ang. *target*) reikšmės; 2) pokyčio kontekstai (ang. *switch contexts*), kai tikslinė reikšmė „atsiskiria“ nuo šaltinio reikšmės ir tampa vienareikšmė; vis dėlto šiuo etapu tikslinė reikšmė dar priklauso nuo tam tikro konteksto; 3) tikslinės reikšmės konvencionalizacija, t.y. kai reikšmė nebeprisiklauso nuo tam tikro konteksto. Heine'io kontekstų teorija parodo ir paaiškina, kaip kontekstinėmis inferencijomis paremtos pragmatinės reikšmės, atsiradusios pokyčio kontekstuose, išplečia vartojimo dažnį, kontekstų skaičių ir tampa nebeprisiklausomos nuo specifinio konteksto – jos tampa pastoviomis semantinėmis reikšmėmis. Konvencionalizuota reikšmė kalbos vienetas gali būti vartojamas naujuose kontekstuose, kuriuose šaltinio reikšmė nedera ir negali susidaryti. Pasak Heine'io, pagal tai, kurį konteksto sluoksnį yra pasiekę gramatiniai elementai, galima lyginti kalbas, – kaip ir individualų kalbinį elementą, – pagal gramatiškumo laipsnį. Pastebėtina, kad Heine'io pasiūlyta kontekstų teorija neprieštarauja semantiniams metaforos ar metonimijos mechanizmomams.

Kiti autoriai taip pat akcentuoja konteksto, ypač sintaksinio, vaidmenį susidarant gramatiniams vienetais. Jau Bolingeris pastebėjo, kad kai veiksmažodis imamas vartoti su bendratimi, jis pradeda tapimo pagalbinu (arba modaliniu) veiksmažodžiu, t.y. gramatinimo, procesą (Bolinger 1980, 297). Veiksmažodžio papildymas bendratimi reikšminga, nors ne vienintelė sąlyga tam, kad veiksmažodis taptų modaliniu, ar, pagaliau, pagalbinu veiksmažodžiu (panaši mintis išsakyta *in* Boye ir Harder, rankraštis). Tarkim, valios

¹ Originalus tekstas: “[T]he evolution of grammatical categories is to quite some extent context-driven <...>.” (Heine 2002, 83).

veiksmazodžiai, kurie nelaikomi modaliniais veiksmazodžiais, sakinyje taip pat eina su bendratimi, plg. lietuvių kalbos pavyzdžius su nmodaliniu veiksmazodžiu *norėti* ir modaliniu *turėti*:

(2.1) Aš ***noriu*** miegoti.

(2.2) Aš ***turiu*** miegoti.

Siekiant nustatyti, kuris iš pateiktų predikatų linkęs gramatiškėti, be papildymo bendratimi, reiktų atsižvelgti į kitus veiksnius. Anot Traugott (2006, 112), klostantis modalinėms reikšmėms, reikšmingi šie konteksto veiksniai:

– modalinio veiksmazodžio subjektas (1-ojo, 2-ojo ar 3-iojo asmens; gyvas ar negyvas);

– komplementinio veiksmazodžio semantika, gramatinės jo ypatybės (laikas ir veikslas);

– kiti įvairūs formalūs žymikliai, tokie kaip neiginio žymikliai, modaliniai prieveiksmiai ir pan.

Disertacijoje tiriant modalinių veiksmazodžių reikšmių susidarymą, siekiama atsižvelgti į aukščiau išvardytus sintaksinius, taip pat į pragmatinio (arba diskurso) konteksto veiksnius.

Bybee et al. (1994) laikosi prielaidos, kad vartosenos variantai atspindi (arba gali atspindėti) kalbos vieneto semantinius, morfosintaksinius ir fonologinius pokyčius (taip pat plg. Lehmann 1995 [1982]; Heine et al. 1991; Bybee et al. 1994; Hopper ir Traugott 2003 ir kt.). Kitaip tariant, remiantis sinchronine kontekstine variacija, galima atsekti, kokie pokyčiai įvyko kalbos vienetui A virstant B. Semantiniame lygmenyje sinchroninę variaciją pirmiausia atliepia daugiareikšmiškumas. Vykstant gramatinimui, semantinis kitimas veda į daugiareikšmiškumą. Paprastai ne tokios gramatiškos reikšmės koegzistuoja su gramatiškesnėmis reikšmėmis – vyksta reikšmių sluoksniavimasis (ang. *layering*) (Hopper 1991). Natūralu, kad išplėtojęs semantiką ir išplėtęs vartosenos

kontekstus, kalbos vienetas imamas dažniau vartoti. Taigi gramatinimas bei kalbos vieneto gramatiškumas siejamas su padidėjusiu kalbinio elemento vartosenos dažniu arba **dažnumu** (ang. *frequency*). Atkreiptinas dėmesys, kad pati „dažnumo“ sąvoka gali būti suprantama dvejopai. Pirma, kaip gramatikalizacijos proceso veiksnys, arba priežastis. Teigiama, kad pirmiausia gramatinamos dažniausiai kalboje vartojamos leksemos ar konstrukcijos. Tarkim, posesyvumą ir įvairius šios semantinės kategorijos aspektus (įskaitant akvizityvumą) reiškiantys veiksmažodžiai laikytini viena iš dažniausių veiksmažodžių semantinių klasių, kur pastebimas universalus klasės narių polinkis gramatiškėti (Viberg 2002, 121). Antra, dažnumas, kaip gramatikalizacijos proceso pasekmė, indikatorius, rodantis kalbinio vieneto sugramatinimo laipsnį (plg. Fischer et al. 2000, 26-27). Jei kalbos vieneto vartosenos dažnis aukštas, gali būti, kad tas kalbos vienetas (daugiau ar mažiau) sugramatintas. Kitaip tariant, viena vertus, gramatinamų vienetų šaltiniai paprastai esti dažnai kalboje vartojami žodžiai ar konstrukcijos, antra vertus, sugramatinti (arba gramatinami) vienetai yra dažnesni už leksinius. Būtent dėl to, kad dažnumo kriterijus suprantamas dvejopai, t.y. kaip leksinio šaltinio, duodančio pradžių gramatiniams vienetais, dažnumas ir kaip jau sugramatinto vieneto dažnumas, net ir kalbamas kriterijus, paimtas vienas, nepadedą skirti to, kas gramatiška, nuo to, kas negramatiška.

Kaip minėta, gramatinimas paprastai apibrėžiamas kaip toks procesas, kurio metu kalbos vienetai įgyja gramatinių reikšmių, arba funkcijų. Dažnai literatūroje randamas gramatinės reikšmės apibrėžimas yra tas, kad gramatinės reikšmės laikomos abstraktesnėmis už leksines reikšmes. Gramatiškumą su abstraktumu sieja ir Bybee (2003), kuri šalia reikšmės abstraktumo mini gramatinio vieneto dažnumo kriterijų (*type and token frequency* koncepcija). Pasak jos, gramatiniai vienetai paprastai tampa abstraktesni, schematiškesni, produktyvesni, o leksiniai vienetai konkretesni, mažiau schematiški, mažiau produktyvūs (Bybee 2003, 602–623). Vis dėlto nei reikšmės abstraktumo, nei dažnumo kriterijai nėra

pakankami kalbinio vieneto gramatiškumui nustatyti. Netgi ir labai abstrakčios reikšmės kalboje gali būti negramatinės (Plungian 2010, 16). Plg. skirtingas posesyvumo raiškos priemonės anglų kalboje:

- a) *I **have** a sister.* ‚Aš turiu seserį.‘
- b) *The sister **of** mine.* ‚Mano sesuo‘
- c) *Victoria**'s** sister.* ‚Viktorij-os sesuo‘

Visi trys pasakymai perteikia tą pačią (abstrakčią) posesyvumo reikšmę, tačiau skirtingomis raiškos priemonėmis: leksinėmis (veiksmazodžiu *have*) ir gramatinėmis (prielinksniu *of* bei postpozicija *-s*). Vadinasi, požymis ‚abstraktus‘ nėra pakankamas atskirti leksinę reikšmę nuo gramatinės. Kartais sunku pamatuoti leksinės reikšmės ir gramatinės reikšmių abstraktumą. Taigi, darytina išvada, jog tai, kad kalbos vienetas turi gramatinę, arba abstrakčią, reikšmę, dar neleidžia kalbėti apie tą vienetą kaip apie gramatinį (plg. Boye ir Harder, rankraštis). Tarkim, modalinė reikšmė, kuri priklauso gramatinės reikšmės (bendrąja prasme) periferijai, taip pat nėra gramatikalizacijos garantas. Modalinės reikšmės (resp. modalumo kategorija) kalbose gali būti reiškiamos tiek gramatiškai, tiek leksiškai. Tai, ar (ir kiek) modalumo kategorija gramatikalizuota, priklauso nuo konkrečios kalbos gramatinės sistemos, struktūrinių jos ypatybių².

Neapibrėžus, kas leksiška, o kas gramatiška, kyla gramatinimo ir kitų kalbos kitimo reiškinių, kaip **leksinimo** (ang. *lexicalization*), **degramatinimo** (ang. *degrammaticalization*), sąsajos problematika, problemiškas tų reiškinių supratimas. Todėl kai kurie gramatiškumui ir gramatinimui priskiriami požymiai gali būti pritaikyti ir kitiems kalbos procesams, pavyzdžiui, leksinimui (plg. diskusijas,

² Plg. Plungiano mintį: „[R]eikšmės, kurios vienoje kalboje yra gramatinės, toli gražu ne visada yra gramatinės kitoje kalboje. <...> Vadinasi, aiškinantis, ar tam tikras elementas yra gramatinis, reikia remtis ne semantinėmis jo savybėmis <...>, o labiau jo funkcionavimo ypatybėmis konkrečioje kalboje. Kitaip tariant, nėra tokios sąvokos, kaip „gramatinė reikšmė apskritai“, ir galima kalbėti tik apie „gramatinę reikšmę kalboje L.“ (Plungian 2010, 16-17).

skirtas gramatinimo vs. leksinimo problematikai: van der Auwera 2002; Brinton ir Traugott 2005; Norde 2010). Imkime anglų kalbos būsimąjį laiką reiškiančią konstrukciją *be going to* ‚ketinti, būti pasirengusiam ką daryti‘: iš vienos pusės, šios būsimąjo laiko konstrukcijos susidarymą motyvuoja tokie požymiai kaip fonologinė redukcija (ang. *phonological attrition*; plg. galimą vartoseną *I'm gonna*); semantinis išblukimas (ang. *semantic bleaching*; reikšmė kinta iš tiesioginės judėjimo reikšmės į tikslo reikšmę, galiausiai, į abstraktaus judėjimo į ateitį reikšmę; reanalizė (ang. *reanalysis*), kai persitvarko konstrukcijos sintaksiniai ryšiai ir dėmenų tarpusavio priklausomybė ([going [to X]] > [going to [X]]), suliejimas į vieną žodį (ang. *univerbation*; *going to* > *gonna*). Iš kitos pusės, susiformuoja savarankiškas žodžių junginys (ar leksema plačiąja prasme – *gonna*), turintis savarankišką reikšmę, taigi rezultatas galimas interpretuoti kaip leksinimo padarinys. Neapibrėžus sąvokų „gramatinimas“, „gramatiškumas“ ir „gramatinė reikšmė“, netgi tos pačios kalbos vienetai gali būti interpretuojami skirtingai: arba kaip esantys gramatiniai, arba kaip leksiniai.

Neseniai pasiūlyta nauja funkcinė gramatinimo teorija, kuri bando patikslinti gramatinės reikšmės ir gramatinimo apibrėžtis (daugiau žr. Boye ir Harder, 2012). Teorijos autoriai pripažįsta, kad gramatinimas yra savarankiškas kalbos kitimo procesas ir kad egzistuoja tokia atskira gramatinių vienetų klasė, kuri yra gramatinimo rezultatas. Kaip teigia Boye‘us ir Harderis, jų supratimas neprieštarauja gramatinimo kaip laipsniško proceso, arba pereinamųjų gramatinimo etapų (ang. *grammaticalization clines*), supratimui. Autoriai bando nustatyti gramatiškumo kriterijus ir siūlo gramatinį vienetą apibrėžti funkciškai bei remtis pagrindiniu – kalbos vieneto funkcinio statuso diskurse, arba diskursinio iškilumo (ang. *discourse prominence*), – kriterijumi. Remiantis šiuo kriterijumi, leksiniai vienetai apibrėžtini kaip diskursiškai pirminiai (ang. *discursively primary*) arba (potencialiai) diskursiškai antriniai (ang. *discursively secondary*), o gramatiniai vienetai – tik kaip diskursiškai antriniai. Pateiktame

pavyzdyje iliustruojamas teorijos autorių siūlomas „adresuojamumo“ (ang. *adressability*) principas lietuvių kalbos modaliniu veiksmažodžiu *reik(ė)ti*:

A. *Man reikia eiti.*

B. *Tikrai reikia?*

Iš B atsakymo akivaizdu, kad klausimas adresuojamas, arba yra nukreiptas, į modalumą, ne į propozicinį turinį. Vadinasi, *reik(ė)ti* šiuo atveju būtų diskursiškai pirminis, turinio požiūriu reikšmingas, taigi turintis leksinį statusą. Nepaisant to, kad autorių siūlomi gramatiškumo kriterijai rodo kur kas aiškesni ir sistemiškesni nei iki tol lingvistinėje literatūroje vyravę, ne visada lengva nustatyti diskursinio iškilumo laipsnį ir ne visais atvejais – kalbos vieneto gramatiškumo laipsnį.

Akivaizdu, kad negramatiniam kalbos vienetui A virstant gramatiniu vienetu B pokyčiai vyksta fonologiniame, semantiniame ir gramatiniame lygmenyse. Gramatinimo tyrėjai fonologinius, semantinius bei gramatinius kitimus suvokia kaip susijusius tarpusavyje, bet vykstančius atskirai. Bybee et al. (1994) akcentuoja semantinių, morfosintaksinių ir fonologinių kitimų tarpusavio sąsają, arba koreliaciją. Hopperis ir Traugott (2003), taip pat Lehmannas (2004) laikosi pozicijos, kad formalieji (arba struktūriniai) ir semantiniai (arba funkciniai) kitimai eina viena greta. Kaip pabrėžia Himmelmanas (2004) ir Trousdale'is (2010), gramatinimas yra kartu ir formos, ir reikšmės kitimas. Visiškai kitaip mano Fischer et al. (2000): nors autorės teigia, kad gramatinimas apima abejopus – formos ir reikšmės – kitimus, vis dėlto, anot jų, formalūs kitimai gali vykti be semantinių, kaip ir semantiniai be formalių.

2.2. Arealinis gramatinimas ir akvizityvinis modalumas Baltijos jūros regiono kalbose

Baltijos jūros regiono kalboms būdingi paralelūs modalinių konstrukcijų, reiškiančių būtinybę, kitimai (Wälchli, 1995, 2000; Heine ir Kuteva, 2005; Nau, rankraštis). Dažniausiai tokių konstrukcijų pagrindą sudaro leksiniai veiksmažodžiai (arba predikatiniai žodžiai), turintys reikšmes: a) ‚reikėti, būti reikalinga‘; b) ‚gauti; įgyti‘; c) ‚(at)eiti‘. Reikia pasakyti, kad kalbamo pobūdžio kitimai būdingi ir kitoms nei Baltijos regiono kalboms. Pavyzdžiui, semantinis kitimas iš poreikio (‚reikėti‘) arba posesyvinės (‚turėti; gauti, įgyti‘) reikšmės į modalinę (neepisteminės) būtinybės reikšmę paliudyta įvairiose pasaulio kalbose (plg. Bybee et al. 1994, 181-187). Kitimas iš leksinės reikšmės ‚(at)eiti‘ į modalinę (neepisteminės) būtinybės reikšmę retesnis pasaulio kalbose, bet reikšmingas Baltijos regiono kalboms ir ne taip lengvai paaiškinamas. Pastarojo kitimo pavyzdžių randama latvių, estų, suomių, švedų kalbose, netgi už Baltijos regiono ribų – italų kalboje (Heine ir Kuteva 2005). Vienos iš šių konstrukcijų esti vidinės kalbos raidos rezultatas (kaip estų kalbos modalinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *tulema* ‚ateiti‘ raida, žr. Penjam 2006, 184), o kitos – kalbų kontaktų inicijuotos raidos padarinys (kaip suomių konstrukcija su veiksmažodžiu *tulla* ‚ateiti‘, kurios atsiradimas siejamas su analogiška švedų kalbos konstrukcija (ibid.)). Lietuvių kalboje taip pat esama keletas leksiniu šaltiniu ‚eiti‘ paremtų konstrukcijų, realizuojančių modalumą. Tai modalinės konstrukcijos su veiksmažodžiais *prisieiti* ir *neiti*: pastarieji esti periferiniai lietuvių kalbos modalumo sistemos nariai, labiau paplitę ne bendrinėje kalboje, o kai kuriose tarmėse. Kai kas, pavyzdžiui, Wälchlis, ir veiksmažodį *tekti* priskiria prie judėjimo predikatų, ir šio veiksmažodžio semantiniėje struktūroje numatomą judėjimo reikšmę laiko modalinės būtinybės reikšmės šaltiniu (Wälchli 1996). Kaip žinoma, lietuvių kalboje esti kitas judėjimo veiksmažodis – *tekėti*, vis dėlto

skirtingo kamieno nei *tekti*, ir su pastaruoju etimologiškai nesietinas (plg. Fraenkel 1965).

Heine'is ir Kuteva (2005) paralelią modalinių konstrukcijų raidą Baltijos jūros regiono kalbose vadina „atliepiamuoju gramatinimu“ (ang. *replica grammaticalization*). Autoriai aprašė šį reiškinį remdamiesi finų ir baltų kalbomis. Pagrindinė mintis yra ta, kad leksiniai veiksmažodžiai, vykstant gramatinimo procesui, tampa gramatinėmis modalumo raiškos priemonėmis. Teigiama, kad tam tikri gramatinimo procesai, būtent „atliepiamojo gramatinimo“ atvejai, inicijuojami kalbų kontaktų, t.y. vertintini kaip kalbų kontaktų pasekmė (Heine ir Kuteva 2005, 205-206). Suprantama, priskirti tam tikrą kitimą „atliepiamojo gramatinimo“ reiškiniui ar ne, priklauso nuo bendro gramatinimo supratimo, taip pat nuo to, ar įmanoma kalbų kontakto santykį (ir jo kryptį) pagrįsti. Kaip teigia Nau, kalbos elemento gramatiškumas gali būti apibrėžiamas tik atsižvelgiant į konkrečios kalbos ypatybes (Nau, rankraštis).

Akvizityvinis modalumas – Baltijos regiono (ir kai kuriose kitose) kalbose paplitęs reiškinys (van der Auwera et al. 2009). Akvizityvinio modalumo tipas skiriamas vadinamųjų *gauti* tipo veiksmažodžių pagrindu. Tai tokie veiksmažodžiai, kurie iš pirminės, arba šaltinio reikšmės ‚gauti, įgyti‘ išplėtoja modales reikšmes. Terminas „akvizityvinis modalumas“ sudarytas pagal anglų kalbos veiksmažodį *acquire* ‚įgyti‘ (apie tai žr. van der Auwera et al. 2009). Plačiau ar siauriau *gauti* tipo veiksmažodžiai tirti anglų (Gronemeyer 2001), švedų (Viberg 2002), vokiečių (Lenz 2008), estų (Tragel ir Habicht 2012), netgi tajų kalbose (Takahashi 2006). Minėtinas specialus žurnalo *Linguistics* numeris, kuriame sistemingai aprašomi *gauti* tipo veiksmažodžiai Europos kalbose: konkrečiai germanų (anglų, vokiečių, olandų, norvegų) ir ne germanų (airių, estų bei suomių) kalbose (Lenz ir Rawoens 2012). Dažnai kalbamo tipo veiksmažodžiai kartu su kitais predikatiniais žodžiais sudaro sudėtinius predikatus ir perteikia įvairias gramatines reikšmes: kauzatyvinę, inchoatyvinę, pasyvinę, modales (leidimo ir/ar įpareigojimo) reikšmes ir kitokias (plačiau žr. Heine ir

Kuteva 2002). Dauguma minėtų autorių, remdamiesi diachroniniais tyrimais, tokį *gauti* tipo veiksmažodžių polifunktionalumą aiškina kaip gramatinimo proceso rezultata. Tipiška, kad *gauti* tipo veiksmažodžiai modalines, kaip ir inchoatyvines ar ingresyvo, reikšmes perteikia konstrukcijose su bendraties komplementu. Plg. įvairių kalbų pavyzdžius:

Anglų kalbos veiksmažodis *get* ‚gauti‘ galimybės, tiksliau leidimo reikšme:

(2.3) *Jill: You'd think they'd have hired a car.*

*Jennifer: Well, no. It's part of the deal that they **get to use** Linda's and Robert's car.* (BBC Radio 4. October 7, 1996) (Gronemeyer 2001a, 180)

‚Džilas: Pagalvotum, kad jie išsinuomojo automobilį.

Dženiferė: Na, ne. Susitarta, kad jie gali naudotis Lindos ir Roberto mašina.‘

Švedų kalbos veiksmažodis *få* ‚gauti‘ būtinybės, tiksliau įpareigojimo reikšme:

(2.4) *Den som inte är sjuk är följaktligen frisk och **får åka hem** gen.*

*The person who is not ill is consequently well and **has to go back home.***
(Viberg 2002, 133)

‚Jei žmogus neserga, vadinasi, jis yra sveikas ir turi grįžti namo.‘

Vokiečių kalbos veiksmažodžiai *bekommen*, *kriegen* ‚gauti‘, taip pat olandų kalbos *krijgen* ‚gauti‘ – nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės žymikliai:

(2.5) *Ich **bekomme/kriege** einen Film zu sehen.*

*Ik **krijg** een film te zien.*

‘I get to watch a film’ (van der Auwera et al. 2009, 289)

„Galiu žiūrėti filmą“

Van der Auwera et al. tyrė *gauti* tipo veiksmožodžius, realizuojančius akvizityvinę modalumą, Šiaurės Europos ir Piet(ryči)ų Azijos regionų kalbose. Autoriai pastebėjo, kad akvizityvinio modalumo raiškos priemonės dažniausiai išplėtoja modalines galimybės reikšmes, rečiau – modalines būtinybės reikšmes (žr. van der Auwera et al. 2009). Šalia kitų Šiaurės Europos regiono kalbų paminėtos ir lietuvių bei latvių kalbos, tačiau išsamesni akvizityvinio modalumo tyrimai šiose kalbose nebuvo atlikti.

2.3. Beasmenės modalinės konstrukcijos Baltijos jūros regiono kalbose

Modalinės būtinybės žymikliai, ypač besiremiantys leksnėmis reikšmėmis „reikėti“ ir „(at)eiti“, Baltijos regiono kalbose (lietuvių, latvių, suomių, kai kuriose slavų) vartojami beasmenėse konstrukcijose, t.y. tokiose, kurių subjektas reiškiamas nekanoniškai, t.y. ne vardininku, o naudininko arba kitu netiesioginiu (ang. *oblique*) linksniu (plg. Holvoet 2007; Nau, rankraštis). Paprastai beasmeniai modaliniai predikatai ir konstrukcijos linkę išplėtoti neepisteminę būtinybę. Ištyrę beasmenius modalinius žodžius, realizuojančius modalinę būtinybės reikšmę, slavų kalbose, Besters-Dilger et al. (2009) bando pagrįsti santykį tarp beasmeniškumo ir būtinybės semantikos. Autoriai priėjo prie išvados, kad modalinės būtinybės raiška beasmenėse konstrukcijose motyvuota būtinumo semantikos. Teigiama, kad „būtinybė suprantama kaip nepriklausanti asmeniui, arba individui, sunkiai paveikiama (arba kontroliuojama), todėl reiškiamą ne asmeniniu veiksmožodžiu, kuris implikuotų tam tikrą individo laisvę atlikti veiksmą“³, o beasmeniu veiksmožodžiu (Besters-Dilger et al. 2009, 190).

³ „Necessity is felt as something outside the person, hard to influence, therefore it was originally not expressed by a personal verb which would reflect a certain freedom of action of the individual“

Lietuvių kalbos veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti* perteikia nevalingus įvykius (ang. *non-volitional events*), todėl modalinis būtinumas, kuris lyg primetamas, inicijuojamas iš šalies, perteikiamas beasmeniškai – nuo veiksmažodžių šaltinio semantikos priklauso modalinių reikšmių raiška beasmenėse konstrukcijose.

Daugelyje kalbų beasmeniai modaliniai rodo tam tikrus semantinius apribojimus. Tarkim, **slavų kalbose** modaliniai vienetai, turintys vardininko subjektą, yra polifunkciškesni nei modaliniai su datyvo subjektu. Pirmieji gali turėti visas įmanomas modales reikšmes, o antrieji negali reikšti nuo situacijos dalyvio priklausančio modalumo (ang. *participant-internal*) arba episteminių reikšmių – tikimybės (ang. *probability*). Modalinės konstrukcijos, turinčios nominatyvu reiškiamą subjektą, skiriasi nuo konstrukcijų su datyvinio subjektu. Pirmosios neturi jokių subjekto ar bendraties komplemento parinkimo apribojimų, o beasmenės konstrukcijos tokių apribojimų turi: bendraties komplementu negali eiti avalentiški veiksmažodžiai, ir subjektas negali būti negyvas (plg. Besters-Dilger et al. 2009). Tipologiškai konstrukcijos su datyvo subjektu pasiskirsto šitaip:

- *dinaminė GAL*: paliudyta rusų kalboje;
- *deontinė GAL*: paliudyta rusų, ukrainiečių, baltarusių kalbos;
- *episteminė GAL*: nepaliudyta;
- *dinaminė BŪT*: paliudyta čekų, slovakų, rusų, ukrainiečių, slovėnų, bosnių, kroatų, serbų;
- *deontinė BŪT*: paliudyta čekų, slovakų, lenkų, rusų, ukrainiečių, slovėnų, bosnių, kroatų, serbų;
- *episteminė BŪT*: nepaliudyta.

Kaip matyti, beasmenėmis konstrukcijomis paprastai perteikiamos įvairiopus būtinybės reikšmės, išskyrus episteminę, o galimybė tokiomis konstrukcijomis reiškiamą ribotai (galimybė įmanoma tik lenkų, baltarusių, ukrainiečių, rusų, dar slovakų kalbose). Remdamiesi tokiu konstrukcijų pasiskirstymu pagal reikšmes, Hansenas su kolegomis teigia, kad asmeninių ir beasmeninių konstrukcijų

opozicija atliepia dichotominę skirtį būtinybė vs. galimybė, o skaidymas į dinaminę, deontinę ir episteminę reikšmes greičiausiai kalboje įvyko vėliau (Besters-Dilger et al. 2009, 190).

Baltijos finų kalbose modaliniai veiksmažodžiai taip pat vartojami dvejopose konstrukcijose: asmeninėse ir beasmeninėse. Beasmeninėse konstrukcijose veiksmažodis įprastai vartojamas trečiojo asmens forma, o objekto pozicijoje eina bendratis. Modalinis veiksmažodis nederinamas su subjekto pozicijoje esančiu vardažodiniu junginiu. Subjektas, priklausomai nuo konkrečios kalbos, gali būti reiškiamas genityvu (ar datyvu) arba vietininko linksniais – adesyvu ar aliatyvu. Panašu, kad rusų kalba turėjusi įtakos rytų baltų ir finų kalboms: rusų kalbos konstrukcijos su datyvo subjektu panašios į Baltijos finų kalbų beasmenį modelį (Kehayov ir Torn-Leesik 2009, 363–402).

Latvių kalboje taip pat esama beasmenių konstrukcijų, kuriomis reiškiamas modalumas. Minėtinos veiksmažodžiu *vajadzēt* ‚reikėti‘ paremtos beasmenės konstrukcijos. Vis dėlto semantinėmis ir sintaksinėmis savybėmis latvių kalbos beasmenės modalinės konstrukcijos skiriasi nuo lietuvių kalbos beasmenių modalinių konstrukcijų (plg. Holvoet 2007). Pirma, skirtingai nei lietuvių, latvių kalbos beasmeniai modaliniai gali reikšti episteminių modalumą. Antra, kitaip nei lietuvių kalboje, modalumo subjektas nėra apribotas požymiu ‚+žmogus‘. Holvoetas (2007) pasiūlė funkcinį tokio baltų kalbų skirtumo paaiškinimą: kadangi latvių kalboje nėra asmeninio modalinio vieneto, galinčio perteikti epistemiškumą (kaip lietuvių kalbos asmeninis veiksmažodis *turėti*), beasmenis modalinis *vajadzēt* išplėtė savo funkcinę aprėptį ir yra vartojamas episteminiam modalumui perteikti.

Lietuvių kalboje modalumą reiškia tiek asmeniniai, tiek beasmeniai veiksmažodžiai. Vis dėlto pastebima beasmenių predikatų funkcinė specializacija perteikti neepisteminę būtinybę, rečiau – neepisteminę galimybę (žr. žemiau pateiktą lentelę). Turint minty, kad Baltijos regiono kalbose beasmeniai modaliniai predikatai, reiškiantys būtinybę, paplitę gana gausiai, neatmestinas

kalbų kontaktų vaidmuo ir kaimyninių kalbų įtaka lietuvių kalbai (plg. svarstymus šiuo klausimu Wälchli 1996, 2000; taip pat Nau, rankraštis). 2-oje lentelėje apibendrinamos asmeninės ir beasmenės modalumo raiškos priemonės lietuvių kalboje.

Beasmenė modalumo raiškos strategija		Asmeninė modalumo raiškos strategija	Modalinės reikšmės tipas
DERĖTI (PRIDERĖTI)		GAUTI TURĖTI	BŪTINYBĖ
REIKĖTI (PRIREIKTI)			
TEKTI			
PRISIEITI			
BŪTINA	PRIVALOMA PRIVALU	PRIVALĖTI	
UŽTEKTI			
GALIMA	NEITI	GAUTI	GALIMYBĖ
(NE)VALIA		GALETI	

2 lentelė. Modalumo raiškos strategijos lietuvių kalboje

2.4. Modalumo sąvoka. Neepisteminio modalumo problematika

Esama daug ir įvairių modalumo kategorijos apibrėžčių. Taip yra todėl, kad nevienodai suvokiamas modalumo kategorijos turinys ir nevienodai apibrėžiamos šios kategorijos ribos. Modalumas paprastai nusakomas išskiriant ir bandant apibrėžti modalumo tipus. Vis dėlto neapibrėžus modalumo kategorijos, kaip visumos, turinio, keblus rodomi modalumo pakategorių – arba tipų – skyrimas. Todėl tipų klasifikacija nėra vienalytė: akivaizdu, kad vieni apie modalumą rašantys autoriai modalumą supranta siauriau, o kiti – plačiau.

Tepasakytina, kad bene visų sutariama dėl dviejų pamatinių modalumo reikšmių: *galimybė / galimumas* (ang. *possibility*) ir *būtinybė / būtinumas* (ang. *necessity*).

Tradiciškai modalumas apibrėžiamas kaip dvinarė (Lyons 1977) arba kaip trinarė (Palmer 1986, 1990 [1979]) kategorija. Dichotominio skyrimo šalininkai teigia, kad modalumo kategoriją sudaro du nariai – episteminis ir deontinis modalumas (ang. *epistemic* ir *deontic*). Kaip teigia Lyonsas, deontinis modalumas susijęs su galimybe arba būtinybe veiksmy, kuriuos atlieka moralinę atsakomybę turintis veikėjas (Lyons 1977, 823). Kalbamo modalumo atveju galimybę arba būtinybę inicijuoja tam tikras deontinis šaltinis, pvz.:

(2.6) *Kate may go home.* – deontinė galimybė
,Keit gali eiti namo‘

(2.7) *Kate must go home.* – deontinė būtinybė
,Keit turi/privalo eiti namo‘

Episteminis modalumas, savo ruožtu, susijęs su pasakymo propozicijos teisingumo galimybe arba būtinybe, taip pat su kalbėtojo žiniomis ir nuomone, pvz.:

(2.8) *Someone is knocking at the door. That will be John.* (Nuyts 2006, 6)
,Kažkas beldžia į duris. Tikriausiai Džonas.‘

Kiti autoriai modalumo kategoriją suvokia kaip trinarę ir kalba apie tris modalumo tipus: episteminį, deontinį bei dinaminį (ang. *epistemic*, *deontic* ir *dynamic*) (Palmer 1986, 1990 [1979]). Šalia minėtų episteminio ir deontinio modalumo Palmeris išskyrė dar ir trečiąjį tipą – dinaminį modalumą. Palmerio supratimu, dinaminis modalumas susijęs su neutraliu arba aplinkybių modalumu,

kurį inicijuoja išorinės aplinkybės, veiksniai arba kiti asmenys, bet ne pats kalbėtojas, pvz.:

(2.9) *Rytoj jie turi vykti į Kauną.*

Iš kitos pusės, dinamiu modalumu laikomi tokie atvejai, kurie reiškia subjekto sugebėjimus, poreikius ir valią, pvz.:

(2.10) *I must find a solution for this problem soon now or I'll go crazy.* (Nuyts 2006, 3)

„Privalau rasti išeitį iš šios problemos tuoj pat arba išprotėsiu.“

Dichotominio skirstymo šalininkai dinaminį modalumą laiko neepisteminio (ang. *non-epistemic*) modalumo poklasiu. Tarkim, Coates (1983) skiria esminį (ang. *root*) ir episteminį modalumą. Esminis modalumas suvokiamas ir kaip deontinis, ir kaip dinaminis modalumas.

Be minėtų, modalumui skirtoje literatūroje randama ir daugiau modalumo tipų. Bybee et al. (1994) kalba apie keturis pagrindinius modalumo tipus: orientuotą į veikėją (ang. *agent-oriented*), orientuotą į kalbėtoją (ang. *speaker-oriented*), episteminį (ang. *epistemic*) ir šalutinių sakinių modalumą (ang. *subordinating modality*). Šių autorių siūloma episteminio modalumo sąvoka atitinka Lyonso episteminio modalumo supratimą. Kiti tipai išskirti atsižvelgiant į tai, kas yra modalumo šaltinis. Modalumo, orientuoto į kalbėtoją, atveju modalumo šaltinis yra kalbėtojas, kuris siekia, kad klausytojas ką nors atliktų. Šis modalumo tipas siejamas su šnekos aktais – imperatyvais, prohibityvais, optatyvais, hortatyvais, permissyvais (Bybee et al. 1994, 179). Į veikėją (ang. *agent*) orientuotas modalumas susijęs su veikėjo išoriniais ir vidiniais bruožais. Šis tipas apima tokias sąvokas kaip įpareigojimas (ang. *obligation*), būtinybė (ang. *necessity*), gebėjimas (ang. *ability*), galimybė (ang. *possibility*) ir noras (ang.

desire). „Orientuoto į veikėją“ modalumo supratimas rodosi per siauras, nes jis nedera su sakiniais, kur veikėjo visai nėra, pavyzdžiui *Gatvė turi būti plati* (Usonienė 2004, 39). Ketvirtasis, šalutinių sakinių modalumas, susijęs su modalinių vienetų vartoseną šalutiniuose sakiniuose, pvz., prijungiamuosiuose sakiniuose (kaip *Maniau, kad...*), nuolaidos ir tikslo sakiniuose. Kai kurių autorių dar skirtas nuogaštavimo (ang. *apprehensional*) modalumas (Lichtenberk 1995), pvz.:

(2.11) ***Bijau, kad pavėluosiu.***

Lichtenberkas pastebėjo, kad nuogaštavimo predikatai (kaip *bijoti*) artimi tiek episteminiam, tiek nuostatos, požiūrio (ang. *attitudinal*), t.y. deontiniam, modalumui (Lichtenberk 1995, 293-327).

Kadangi modalumo tipų skyrimas nevienodas, įvairuoja ir pačios modalumo kategorijos apibrėžtys. Pastarosios dažniausiai remiasi subjektyviu kalbėtojo vertinimu (ang. *speaker's assessment*) propozicijos atžvilgiu, arba kalbėtojo požiūriu (ang. *speaker's attitude*) į propoziciją (plg. Lyons 1977; Palmer 1986, 1990, 2001). Lietuvių kalbotyroje modalumas apibrėžiamas kaip „kalbos kategorija, kuria autorius reiškia savo subjektyvų požiūrį į kalbamą situaciją / propozicijos turinį, vertindamas, kaip ir kiek tas turinys atitinka tikrovę“ (Usonienė 2004, 33). Vis dėlto modalumo supratimas, paremtas subjektyviu kalbėtojo vertinimu, kvestionuotas, neva ne visi modalumo tipai atitinka šį supratimą, nes ne visi tipai remiasi subjektyviu kalbėtojo požiūriu, kaip, pavyzdžiui, dinaminis modalumas (plg. Gisborne 2007). Pagaliau, pats subjektyvus vertinimas yra gana plati sąvoka, galinti apimti tokius vertinimo aspektus kaip „man patinka / nepatinka“ (plg. Elo 2006). Todėl daugelis autorių pripažįsta, kad apibrėžiant modalumą tikslingiau operuoti „kalbėtojo požiūrio“ sąvoka.

Nepaisant to, kad „kalbėtojo požiūrio“ sąvoka rodosi tikslesnė ir tinkamesnė apibrėžti modalumo kategoriją nei „kalbėtojo vertinimas“, ji kritikuota naujesniuose modalumui skirtuose darbuose. Pasak Narrogo, apibrėžiant modalumą kaip „kalbėtojo požiūrį“ į proposiciją, tampa neaiškus modalumo kategorijos turinys, neaišku, kas tai kategorijai priklauso, o kas ne (Narrog 2005). Taigi autorius siūlo modalumą apibrėžti remiantis faktiškumo požymiu⁴: teigiama, kad modalus pasakymas yra toks, kuris neapibrėžtas dalykų padėties faktiškumo (ar realumo) atžvilgiu, t.y. dalykų padėtis nėra nei teigiamai, nei neigiamai faktiška. Kitaip tariant, dalykų padėties egzistavimo, įvykio faktas negali būti teigiamas ar paneigiamas.

Subjektyvumo–objektyvumo dimensiją į modalumo sampratą pirmasis įvedė Lyonsas (1977). Jis kalba apie subjektyvų bei objektyvų deontinį modalumą ir apie subjektyvų bei objektyvų episteminį modalumą. Subjektyvus deontinis modalumas susiklosto tada, kai kas nors, kalbėtojo nuomone, yra būtina arba galima. Objektyvus deontinis modalumas suprantamas priešingai: kas nors galima arba būtina dėl išorinių aplinkybių, nesusijusių su kalbėtoju. Reikia pasakyti, kad iš esmės Lyonso subjektyvusis deontinis modalumas atitinka van der Auweros ir Plungiano (1998) deontinį nuo situacijos dalyvio nepriklausančio (ang. *deontic participant-external*) modalumo potipį, nes abiem atvejais modalumo šaltinis yra kalbėtojas. Objektyvusis deontinis modalumas sutampa su van der Auweros ir Plungiano (1998) nedeontiniu nuo situacijos dalyvio nepriklausančio (ang. *non-deontic participant-external*) modalumo tipu. Paisant modalumo kategorijos apibrėžčių, paremtų subjektyviu kalbėtojo požiūriu, paradoksalus rodosi objektyvaus modalumo tipo skyrimas: objektyvus modalumas prieštarauja pačiai modalumo sampratai, jei modalumas suvokiamas ir apibrėžiamas kaip *subjektyvus* kalbėtojo požiūris į proposiciją. Šitaip apibrėžiant modalumą objektyvus tipas neturėtų priklausyti modalumo kategorijai. Vis dėlto darbe laikomasi tradicinės nuostatos ir, kalbant apie deontinį modalumą, operuojama „subjektyvaus“ ir

⁴ Pastebėtina, kad apibrėžiant modalumo kategoriją faktiškumo (arba realumo) požymis taikytas ir kituose darbuose (plg. Lyons 1977; Palmer 1986; Frawley 1992; Papafragou 2000; Palmer 2001 ir kt.).

„objektyvaus“ deontinio modalumo sąvokomis. Toliau išsamiau aptariami modalumo tipai, daugiau dėmesio skiriant su disertacija susijusiems neepisteminio modalumo potipams – dinaminiam ir deontiniam modalumui, atitinkamai – nuo situacijos dalyvio priklausančiam ir nuo situacijos dalyvio nepriklausančiam modalumui.

2.4.1. Dinaminis modalumas (skiriamas Palmerio 1979, 2001; Perkinso 1983 ir kt.), kitaip dar vadinamas fakultatyviuoju modalumu (ang. *facultative modality*) (Goossens 1985) arba „įgimtu“ modalumu (ang. *inherent modality*) (Hengeveld 1988). Dinaminis modalumas paprastai apibrėžiamas kaip tam tikro gebėjimo priskyrimas sakinio subjektui. Kitaip tariant, subjektas geba atlikti veiksmą, išreikštą pagrindiniu sakinio predikatu, pavyzdžiui:

(2.12) *That kid can sing like Frank Sinatra.* (Nuyts 2006, 3)

„Tas vaikas **gali** dainuoti kaip Frankas Sinatra.“

(2.13) *The door has a key lock now, so it can be opened and closed from both sides.* (Nuyts 2006, 3)

„Durys dabar turi užraktą, taigi **gali** būti atidaromos ir uždaromos iš abiejų pusių.“

2.13 pavyzdyje pateiktame pasyviniam sakinyje gebėjimas priskiriamas ne (gramatinio) subjekto referentui, bet numanomam situacijos dalyviui, galinčiam kontroliuoti durų atidarymą.

Vis dėlto dinaminis modalumas nėra apribotas vien gebėjimu ar galimybe ką atlikti: dinaminiam modalumui priskiriamas ir situacijos dalyvio poreikis, vidinė būtinybė ką atlikti (plg. Nuyts 2006; Plungian ir van der Auwera 1998), pvz.:

(2.14) **Privalau** rasti išeitį iš šios situacijos.

(2.15) *Atsiprašau, man (būtinai) reikia į tualetą.*

Taigi kalbama apie dinaminį modalumą, susijusį su dalyvio įgimtais ar įgytais gebėjimais, jo poreikiais (ang. *participant-inherent dynamic*). Be to, dinaminė galimybė ar būtinybė gali būti motyvuojama ir išorinių aplinkybių ar veiksmų, nebūtinai sakinio subjekto (ang. *participant-imposed dynamic*):

(2.16) *Atrakinau galines duris, tad galite patekti į namą per jas.*

Kai kurie autoriai kalba ir apie situacinį dinaminį modalumą (plg. Nuyts 2006, 4). Kalbamo tipo esmė ta, kad koks nors požymis ar galimybė priskiriama ne situacijos dalyviui, bet visai situacijai, plg.:

(2.17) *In winter it can even snow in this hot desert.* (Nuyts 2006,4)
,Žiemą šioje karštoje dykumoje gali net snigti.'

Kadangi dinaminiu modalumu reiškiamą galimybę arba būtinybę priskiriama subjektui, šis modalumo tipas neretai apibrėžiamas kaip orientuotas į subjektą. Priešingai, deontinis (bei episteminis) modalumas yra orientuoti į diskursą, mat jie susiję su diskurso kūrėjais – kalbėtoju ir klausytoju.

2.4.2. Deontinis modalumas (ang. *deontic modality*) pirmiausia siejamas su valios aktais (plg. Holvoet ir Judžentis 2004, 83). Deontinio modalumo pavadinimas kilęs iš graikų kalbos žodžio *deon*, reiškiančio „pareiga“. Lingvistinėje literatūroje kalbamo tipo modalumas suprantamas nevienodai. Sampratos skirtumai atsispindi skirtinguose pavadinimuose: esminis (ang. *root*) (Sweerser 1990), vidinis, arba esminis (ang. *intrinsic*) (Quirk et al. 1985), neepisteminis (ang. *non-epistemic*) (van der Auwera ir Plungian 1998)

modalumas. Neretai deontinis modalumas apibrėžiamas leidimo (ang. *permission*) ir įpareigojimo (ang. *obligation*) terminais (Palmer 1986, 96-97). Tokiu atveju modalumo šaltinis (ang. *modal source*) yra kalbėtojas, o modalumo objektas (ang. *modal target*) – gramatinis subjektas. Vis dėlto ne visada leidimą suteikia ar klausytoją įpareigoja kalbėtojas, todėl kvestionuotas toks „performatyvus“ deontinio modalumo pobūdis, plg.:

(2.18) *Kiekoienas pilietis privalo gerbti konstituciją.*

Tokio pobūdžio atvejus Palmeris (1990) interpretuoja kaip dinامينius, mat dinaminį modalumą jis suvokia kaip tokį, kur nėra kalbėtojo – kalbėtojas neinicijuoja modalumo (plg. kitokį deontinio modalumo supratimą analogiškais atvejais *in van der Auwera ir Plungian 1998*). Tai, kad modalumo šaltinio tapatinimas su kalbėtoju nėra absoliutus, pastebėjo Feldmanas (1986), kuris išskyrė dvejopus deontinio modalumo atvejus. Anot jo, kartais, užuot pasakę, kad tam tikras asmuo **turi** kažką **padaryti**, galime pasakyti, kad tam tikra dalykų padėtis **turi būti** arba turi susiklostyti. Deontinis modalumas, kai kažkas kažką „turi padaryti“, apima santykį tarp agento ir dalykų padėties. Deontinis modalumas, kai kažkas „turi būti“, apima pačios dalykų padėties ypatybes (Feldman 1986, 179).⁵ Feldmano akcentuotos dvejopos deontinio modalumo atmainos atitiktų Calbert (1975) kalbamą šaltinio ir tikslo deontinį modalumą. Kitaip tariant, teigiama, kad deontinis modalumas gali būti apibrėžtas iš šaltinio (ang. *source*) arba tikslo (ang. *goal*) perspektyvos:

- a) *X nori, kad Y padarytų...* – šaltinio perspektyva;
- b) *Y turi būti (pa)daryta / turi būti...* – tikslo perspektyva.

⁵ Originalus tekstas: “Sometimes, instead of saying that a certain person ought to do a certain thing, we may say that a certain state of affairs ought to be, or ought to occur <...>. The **ought-to-do** involves a relation between an agent and a state of affairs. The **ought-to-be** involves a property of a state of affairs.”

Eide (2002), sekdamas Barbiers (1995), skiria į subjektą nukreiptą (ang. *directed*) ir į subjektą nenukreiptą (ang. *non-directed*) deontinį modalumą. Pirmuoju atveju leidimas suteikiamas ar įpareigojimas nukreipiamas į sakinio subjektą. Antruoju atveju reikalaujama ar leidžiama (inicijuojama?) situacija nėra priklausoma nuo subjekto referento veiksmų. Panašiai, sekdamas Eide (2002), Wārnsby (2006) skiria tiesioginį, arba nukreiptą, deontinį modalumą (ang. *directed deontic modality*) ir netiesioginį deontinį modalumą (ang. *non-directed deontic modality*). Tiesioginio deontinio modalumo atveju modalumo šaltinis yra kalbėtojas, kurio reiškiamą valią nukreipta į sakinio subjekto referentą. Netiesioginio atveju modalumo šaltinis yra ne kalbėtojas, bet atitinkamos aplinkybės, nulemtos tam tikros situacijos, – pats modalumas nebūtinai nukreiptas į sakinio subjekto referentą. Toks tiesioginio ir netiesioginio modalumo skyrimas analogiškas deontinio modalumo skyrimui į subjektyvųjį ir objektyvųjį (plg. Verstraete 2001): subjektyvusis modalumas inicijuojamas kalbėtojo, o objektyvusis – ne.

Atlikus empirinius tyrimus, nustatyti tipiški deontinio modalumo požymiai arba tam tikri konteksto tipai, padedantys atskleisti deontinę interpretaciją (pagal Coates 1983; Wārnsby 2006):

- agentas, į kurį nukreipiamas modalumas, gali kontroliuoti veiksmą, perteikiamą sakinio propozicijoje;

- sakinio subjektas yra gyvas, galintis atlikti veiksmą, nusakomą sakinio propozicijoje;

- propozicijos laiko referentiškumas nesutampa su pasakymo laiku, t.y. propozicija referuoja į būsimąjį laiką;

- pagrindinis predikatas (dažniausiai modalinio bendraties komplementas) reiškia aktyvų veiksmą, galimą kontroliuoti modalinio agento.

Analogiški požymiai išskirti Heine'io (1991) bei Nordlinger ir Traugott (1997). Vis dėlto, paisant šių deontinės reikšmės veiksnių, ne visada lengva nustatyti

modalumo tipą. Coates – viena iš autorių, aprašiusi modalinės reikšmės neapibrėžtumo tipus (plačiau žr. Coates 1983).

Van der Auwera ir Plungianas (1998) deontinį modalumą suvokia kaip nuo situacijos dalyvio nepriklausančio (ang. *participant-external*) modalumo potipį. Deontinis modalumas išsiskiria tuo, kad „kyla“ iš kokio individo, asmens (kalbėtojo ar nebūtinai) arba kokios nors autoritetingos institucijos, yra paremtas socialine norma (van der Auwera ir Plungian 1998, 81). Nuo situacijos dalyvio nepriklausantis modalumas atitiktų deontinį ir dinaminį (tiksliau, situacinį) modalumą. Dinaminis ir deontinis modalumas, suvokiami kaip priklausą tam pačiam tipui, sudarą tą pačią modalumo pakategorę, pasitaiko ir kitų autorių darbuose. Terminas ‚esminis‘ modalumas ⁶ (ang. *root modality*) paprastai vartojamas amerikietiškoje literatūroje, kur jis suvokiamas kaip priešprieša episteminiam modalumui. Paprastai ‚esminio‘ modalumo supratimas beveik sutampa su deontinio modalumo supratimu (pvz., Talmy 1988; Sweetser 1990). Vis dėlto Sweetser ir Talmy‘io vartojama ‚esminio‘ modalumo sąvoka iš dalies apima ir dinaminio modalumo supratimą. Hofmannas (1976) ir Coates (1983) eksplicitiškai vartoja ‚esminio‘ modalumo sąvoką deontiniam ir dinaminiam modalumui įvardyti. Panašiai Palmeris (2001) dinaminiam ir deontiniam modalumui apibūdinti vartoja įvykio modalumo (ang. *event modality*) terminą, o episteminiam modalumui ir evidencialumui nusakyti – propozicinio modalumo (ang. *propositional modality*) terminą. Vis dėlto, kaip teigia Nuytsas, dinaminį ir deontinį modalumą suvokti kaip vieną pakategorę ir vadinti tuo pačiu terminu nėra tikslu, nes tai labai skirtingos „modalumo atmainos“ (Nuyts 2005, 13). Deontinis modalumas kur kas artimesnis episteminiam modalumui nei dinaminiam.

Neseniai Nuytsas et al. pasiūlė kiek kitokį kalbamo modalumo tipo supratimą (Nuyts et al. 2010, 16-34). Deontinį modalumą suvokdami panašiai kaip episteminiį, mokslininkai jį apibrėžia kaip vertinamąją (ang. *attitudinal*)

⁶ Terminas vartojamas Usonienės (2004).

kategoriją, t.y. kategoriją, žyminčią laipsnį, kuriuo vertintojas (ang. *assessor*), dažniausiai, bet nebūtinai, kalbėtojas <...>, pagal tam tikrus (šiuo atveju – „moralinius“) principus gali įsipareigoti dalykų padėties (ang. *state of affairs*) atžvilgiu (Nuyts et al. 2010, 17). Jei moralinis vertinimas kyla iš paties kalbėtojo, skiriamas performatyvusis deontiškumas, jei kalbėtojas perteikia ne savo, bet kitų vertinimą – deskriptyvusis deontiškumas. Taigi tikrosios deontinės (ang. *pure deontic*) reikšmės apibrėžiamos tik pagal moralinį priimtinumą dalykų padėties atžvilgiu. Dėl to autoriai išskiria leidimą (ang. *permission*) ir įpareigojimą (ang. *obligation*) iš deontinio modalumo domeno ir kalbamas reikšmes laiko direktyvinėmis (ang. *directive*) reikšmėmis. Pagal Nuytso pasiūlytą modalumo koncepciją, deontinis modalumas suvokiamas kaip laipsniškas, galimas apibūdinti pagal graduojamąją skalę, prasidedančią nuo visiškos moralinės būtinybės, einančią per skirtingus pageidaujamumo (ang. *desirability*) laipsnius ir pasiekiančią priimtinumą (ang. *acceptability*). Be to, esą deontinį modalumą galima suvokti ir kaip poliarinę kategoriją, skirti neigiamas vertes, tokias kaip nepageidaujamumas (ang. *undesirability*), pagaliau – visiškas moralinis nepriimtumas (ang. *unacceptability*).

Panašių deontinio modalumo sampratos apraiškų esama ir kitų autorių darbuose. Holvoetas priešina būtinybę, nepriklausomą nuo kieno valios, ir būtinybę, paremtą kieno valia (Holvoet 2007, 20). Pasak autoriaus, deontinis modalumas turėtų apimti pragmatines elgesio normas, teigiamai vertinamas kalbėtojo. Taigi deontinis modalumas gali būti nusakomas kaip „tai, kas tinkama tam tikromis aplinkybėmis“, plg.:

(2.19) *You **should** stay home.* (Holvoet 2007, 20)

,Tau reikėtų / Turėtum likti namuose.'

Toks deontinio modalumo supratimas priartintų šią kategoriją prie vertinimo (etinio, pragmatinio), nors vertinamosios konstrukcijos paprastai nėra laikomos modaliomis (plg. Palmer 1986; taip pat Kiefer 1994).

Ne tik episteminis, bet ir deontinis modalumas gali būti suvokiamas kaip graduojamoji kategorija, tad galima kalbėti apie tam tikru požiūriu stipresnes ir silpnesnes deontines vertes. Deontinio modalumo vertės skiriamos (arba graduojamoji deontinio modalumo skalė sudaroma) pagal kalbėtojo autoriteto stiprumą klausytojo atžvilgiu. Plg. anglų kalbos deontinių modalinių veiksmažodžių skalę, pateiktą Wårnsby (2006, 33):

ĮPAREIGOJIMAS	REKOMENDACIJA	LEIDIMAS
<i>must</i> ‚privalėti‘	<i>should</i> ‚reikėtų, turėtų‘	<i>can</i> ‚galėti‘ <i>could</i> ‚galėtų‘ <i>may</i> ‚galėti‘ <i>might</i> ‚galėtų‘

3 lentelė. Anglų kalbos modalinių veiksmažodžių gradacinė skalė

Veiksmažodžiu *must* ‚privalėti‘ būtų reiškiamą stipriausia kalbėtojo valia klausytojo atžvilgiu – įpareigojimas; veiksmažodis *should* ‚reikėtų; turėtum‘ užimtų tarpinę poziciją ir perteiktų švelnesnę kalbėtojo valią – rekomendaciją, o veiksmažodžiai *can* ‚galėti‘ (*could* ‚galėtų‘) ir *may* ‚galėti‘ (*might* ‚galėtų‘) – silpniausios kalbėtojo valios –leidimo – raiška. Lietuvių kalbos deontiniai modaliniai veiksmažodžiai taip pat galėtų būti pateikti atitinkama gradacine skale, pavyzdžiui:

ĮPAREIGOJIMAS	REKOMENDACIJA	LEIDIMAS
<i>privalėti, turėti,</i> <i>(reik(ė)ti), tekti, gauti</i>	<i>reik(ė)ti</i> , ypač <i>reikėtų</i> <i>turėtum</i>	<i>galėti, gauti, (tekti)</i>

4 lentelė. Lietuvių kalbos modalinių veiksmažodžių gradacinė skalė

Kaip matyti, deontinio modalumo vertės lietuvių kalboje gali būti perteikiamos ne tik leksemomis, bet ir gramatinėmis formomis. Tarkim, tariamosios nuosakos formos turi įtakos modalinei reikšmei: tariamąja nuosaka perteikiamas modalumas yra švelnesnis, o modalumo šaltinis – kalbėtojas – ne toks kategoriškas, plg.:

(2.20) *Tau reikia sulieknėti.*

(2.21) *Tau reikėtų sulieknėti.*

Disertacijoje analizuojant lietuvių kalbos modalinių veiksmažodžių *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* semantiką remiamasi van der Auweros ir Plungiano (1998) pasiūlyta modalinių reikšmių klasifikacija (žr. 5 lentelę). Ši klasifikacija pasirinkta, nes, taikant ją, įmanu apibūdinti modalinius veiksmažodžius detaliau. Pavyzdžiui, skirtingai nei veiksmažodis *reik(ė)ti*, veiksmažodis *tekti* ypač menkai reiškia nuo situacijos dalyvio priklausančią būtinybę. Jei sektume Palmerio (1986, 2001) pasiūlyta klasifikacija ir darytume skirtį tarp dinaminio ir deontinio modalumo, pražiūrėtume šį semantinį skirtumą tarp veiksmažodžių, mat dinaminis modalumas atitiktų ir nuo situacijos dalyvio priklausantį, ir nuo jo nepriklausantį modalumą.

MODALINĖS REIKŠMĖS		PAVYZDŽIAI
GALIMYBĖ	1. Nuo situacijos dalyvio priklausanti (angl. <i>participant-internal possibility</i>)	<i>Aš galiu plaukti.</i>
	2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti (angl. <i>participant-external possibility</i>)	<i>Kad nuvyktumėte į stotį, galite sėsti į 26-tą autobusą.</i>

	3. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti (deontinė) (angl. <i>participant-external possibility; deontic</i>)	Gali likti namuose – <i>aš tau leidžiu.</i>
	4. Episteminė	<i>Jis gali būti namuose, nors nesu (tuo) įsitikinęs.</i>
BŪTINYBĖ	1. Nuo situacijos dalyvio priklausanti (angl. <i>participant-internal necessity</i>)	Turiu išgerti kavos, antraip <i>negalėsiu dirbti.</i>
	2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti (angl. <i>participant-external necessity</i>)	<i>Kad nuvyktumėte į stotį, turite sėsti į autobusą numeriu 26 .</i>
	3. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti (deontinė) (angl. <i>participant-external necessity; deontic</i>)	Privalai likti namuose – <i>tai įsakymas.</i>
	4. Episteminė	<i>Jis jau turi būti namuose – juk seniai išėjo iš biuro.</i>

5 lentelė. Modalinių reikšmių klasifikacija pagal van der Auwera ir Plungian (1998)

Kaip matyti, van der Auweros ir Plungiano (1998) skiriami du pagrindiniai modalinių reikšmių tipai – **galimybė** ir **būtinybė**, o pastarieji dar į smulkesnius potipius: neepisteminė galimybė ir būtinybė, kuri gali būti nuo situacijos dalyvio priklausanti (1 potipis) arba ne. Nuo situacijos dalyvio nepriklausančią galimybę ar būtinybę lemia dvejopos išorinės aplinkybės: kito asmens ar situacijos dalyvio šnekos aktas, taip pat socialinės normos ar moralinės konvencijos, kurių susiklosčiusioje situacijoje privalu laikytis – šiuo atveju kalbama apie **deontinę** galimybę ir būtinybę (3 potipis). Kalbamo tipo galimybės arba būtinybės

pagrindas gali būti bet koks kitoks neverbalinis veiksmas ar susiklosčiusi dalykų padėtis (2 potipis). Galiausiai išskiriama episteminė galimybė arba būtinybė (4 potipis). Nuo situacijos dalyvio priklausančios (ang. *participant-internal*) galimybės ar būtinybės reikšmių atveju susiklosto tokia dalykų padėtis, už kurią pats kalbėtojas yra atsakingas, būtinybę ar galimybę motyvuoja inherentinės situacijos dalyvio savybės, jo gebėjimai ar atlikti veiksmai. Dėl šių savybių situacijos dalyvis gauna arba jam tenka padaryti tai, kas išreikšta analizuojamų modalinių veiksmožodžių *gauti* ir *tekti* postpozicijoje einančioje propozicijoje – bendraties komplementu, pvz.:

(2.22) *Griždamas pražiopsojau savąją stotelę ir gerą gabalą kelio gavau kulniuoti pėsčias.*

Pateiktame pavyzdyje iliustruojama situacija, nenaudinga situacijos veikėjui, tačiau susiklosčiusi dėl jo paties kaltės, t.y. situacijos veikėjas pražiopsojo autobuso stotelę ir dėl to jam tenka gabalą kelio kulniuoti pėsčiam.

Nuo situacijos dalyvio nepriklausančios (ang. *participant-external*) galimybės ar būtinybės reikšmių atveju tam tikrės dalykų padėties susiklostymą lemia išorinės aplinkybės, situacijos veikėjas gauna arba jam tenka padaryti tai, kas išreikšta po modalinių veiksmožodžių *gauti* ir *tekti* einančioje propozicijoje. Kaip minėta, šias, nuo situacijos dalyvio nepriklausančias galimybės ar būtinybės reikšmes skiria veiksmų, lemiančių tam tikrės dalykų padėties susiklostymą, šaltinis. Pagal pastarąjį atitinkamai skiriama deontinė vs. nedeontinė galimybė ir būtinybė.

Šiam tyrimui svarbiausia sąvoka esti neepisteminė būtinybė (ir galimybė), kuri apima nuo situacijos dalyvio priklausančią ir nepriklausančią (įskaitant deontinę) būtinybę (ir galimybę). Apibrėždami modalinių reikšmių tipus, van der Auwera ir Plungianas vartoja sąvokas ‚dalyvis/dalyviai‘, ‚kalbėtojas‘, ‚i(si)pareigojimas‘, ‚dalykų padėtis‘, ‚aplinkybės‘. Šiomis sąvokomis operuojama

ir šioje disertacijoje. Nuo situacijos dalyvio priklausančios būtinybės arba galimybės atveju modalumo šaltinis – tam tikros situacijos dalyvis, nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės ar galimybės – išorinės aplinkybės, o deontinio nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės ar galimybės potipio atveju – socialinė ar moralinė norma, konvencija arba pats kalbėtojas⁷. Be to, darbe dar vartojamos sąvokos ‚modalumo šaltinis‘ ir ‚modalumo objektas‘. Pirmuoju terminu referuojama į tą, kuris inicijuoja modalumą, o antruoju – į tą, kuriam adresuojamas, arba skiriamas, modalumas.

Pažymėtina, kad van der Auwera ir Plungianas deontinės būtinybės (ang. *deontic necessity*) sąvoką supranta siaurai ir tapatina ją su į(si)pareigojimo (ang. *obligation*) sąvoka. Vis dėlto atsižvelgiant į disertacijoje analizuotą medžiagą, deontinis modalumas disertacijos autorės suprantamas plačiau, nei minėtų autorių. Bandoma atsižvelgti ir į Nuytso et al. (2010) pateiktą deontinio modalumo supratimą, tad kalbamo tipo modalumas čia suvokiamas kaip subjektyvus kalbėtojo požiūris į dalykų padėtį bei vertinimas, kas tam tikromis aplinkybėmis tinkama, o kas ne. Deontinis modalumas neapribojamas vien įpareigojimo ar leidimo sąvokomis. Be to, nedaroma skirtis tarp Nuytso et al. siūlomo „tikrojo“ ir „direktyviojo“ (šnekos aktų) deontinio modalumo – sąvoka „deontinis modalumas“ čia apima abejopo pobūdžio deontinių reikšmių raiškos kontekstus.

2.5. Modalumas ir gramatinimas

Modalumas paprastai laikomas semantine kategorija, kuri reiškiamą įvairiopomis – leksinėmis ir gramatinėmis – priemonėmis, pavyzdžiui: daiktavardžiais (ang. *necessity* ‚būtinybė‘, *probability* ‚galimybė‘ ir kt.),rieveiksmiais (lie. *tikriausiai*, *greičiausiai* ir kt.), dalelytėmis (lie. *galbūt*, *turbūt* ir

⁷ [T]he external circumstances are identified with either the speaker or (/and) “some social or ethical norm(s) <...> obliging the participant to engage in the state of affairs” (van der Auwera and Plungian 1998, 81).

kt.), veiksmažodžiais (angl. *must* ‚privalėti‘; lie. *galėti, turėti* ir kt.). Daugumos kalbų, ypač germanų, modaliniai žodžiai ir konstrukcijos gausiai ir plačiai aprašyti iš gramatinimo reiškinių perspektyvos (Heine 1993; Bybee ir Fleischman 1995; Lindquist ir Mair 2004; Frawley 2006; Abraham ir Leiss 2008 ir kt.). Modalumą reiškiantys vienetai aiškinami kaip prarandantys leksinį statusą ir, ilginiui įgiję didesnę ar mažesnę gramatinę statusą, tampantys gramatinės sistemos nariais. Germanų kalbų modaliniai žodžiai išsiskiria tam tikromis struktūrinėmis ypatybėmis – vadinamaisiais *NICE* (ang. *Negation, Inversion, Code, Emphasis*) požymiais, jie sudaro uždarą paradigmą. Anglų kalboje labiausiai sugramatinti vadinamieji centriniai modaliniai veiksmažodžiai, sakinyje einantys kaip pagalbiniai veiksmažodžiai su pagrindiniu predikatu (ang. *main predicate*). Gramatinimo teorija ir jos atmainos sukurta remiantis kaip tik anglų kalbos duomenimis. Kai kurių kitų kalbų, įskaitant lietuvių, modalumo sistema dar nepakankamai aprašyta. Kalbėdami apie rusų kalbos modalumo sistemą, Hansenas ir de Haanas pastebi, kad modaliniai vienetai ir konstrukcijos laikomi leksiniais vienetais, todėl jie neįtraukti į gramatikos aprašus, modalumo kategorija nepripažįstama kaip savarankiška (Hansen 2003; Hansen ir de Haan 2009, 1). Vis dėlto Hansenas pastebi, kad slavų kalbų modaliniai žodžiai ir konstrukcijos išsiskiria tam tikromis struktūrinėmis ypatybėmis, rodančiomis vienokį ar kitokį jų sugramatinimo laipsnį:

- a) modaliniai veiksmažodžiai nesudaro predikatinio centro vieni ir yra sudėtinio predikato sudedamoji dalis;
- b) komplementu modaliniai veiksmažodžiai visad ima veiksmažodinę formą, dažniausiai – bendratį;
- c) neatveria pozicijų argumentams, todėl perima komplementinio veiksmažodžio argumentų struktūrą;
- d) paviršinėje struktūroje atrodo kaip įprasti veiksmažodžiai, bet sintaksiškai elgiasi kaip afiksai;

e) kadangi neatveria pozicijų argumentams, nelemia pirmojo argumento parinkimo – kitaip tariant, nėra derinimo su subjektu.

Kalbant apie lietuvių kalbos modalinius veiksmažodžius, pirmiausia pasakytina, kad jie aiškiai kitokie nei germanų kalbų modaliniai veiksmažodžiai. Kaip pastebėta Holvoeto, lietuvių kalbos modaliniai veiksmažodžiai neišsiskiria idiosinkratiniais morfologiniais ar sintaksiniais požymiais, kurie atskirtų juos nuo (kitų) leksinių veiksmažodžių (Holvoet 2007, 150-152). Taigi lietuvių kalbos modalumo raiškos priemonės nesudaro uždaros paradigmos. Semantinis išblukimas (ang. *semantic bleaching*) vargiai galimas priskirti lietuvių kalbos modaliniams veiksmažodžiams, nes jie (išskyrus veiksmažodį *galėti*), šalia modalinių, išsaugo pirmines – leksinio šaltinio – reikšmes. Be to, fonologinė redukcija taipogi rodosi nerelevantiška lietuvių kalbai, išskyrus veiksmažodžio *reik(ė)ti* esamojo laiko formą *reik*, sutrumpintą iš ilgosios formos *reikia* ir vartojamą šnekamojoje kalboje. Nepaisant to, kaip rodo darbe atlikta analizė, esama tam tikrų struktūrinių apribojimų, panašių į aukščiau išvardytus slavų kalbų modaliniams vienetams būdingus struktūrinius apribojimus. Nagrinėjami lietuvių kalbos modaliniai veiksmažodžiai savo struktūrinėmis ir semantinėmis ypatybėmis rodosi esantys artimi tipiškiems Europos kalbų modaliniams vienetams, kurie sistemiškai aprašyti straipsnių rinkinyje *Modals in the Languages of Europe* (red. Hansen ir de Haan 2009).

Remdamiesi Europos kalbų medžiaga, Hansenas ir de Haanas (2009) teigia, kad didžiojoje Europos kalbų dalyje modalumo kategorija nėra apibrėžiama remiantis griežtu struktūrinių požymių rinkiniu. Modalumo kategorija remiasi prototipiškumu, jos ribos nėra ryškios, ji apibrėžtina laipsniškų požymių pluoštu. Taigi skiriami centriniai ir periferiniai kategorijos nariai. Modalumo kategorija struktūriškai nėra vienalytė: skirtingose kalbose kategoriją gali sudaryti struktūriškai skirtingi vienetai. Prieinama prie išvados, kad modalumas, kaip funkcinė arba semantinė kategorija, gali būti laikoma universalia, tačiau modaliniai žodžiai ir konstrukcijos kaip morfosintaksinė modalumo (verčių)

raiška yra tipologiškai svarbūs, tačiau ne universalūs. Modalumo kategorija apibrėžtina semantiniu pagrindu. Autoriai pateikė centrinio (arba visaverčio – ang. *fully-fledged*) modalinio vieneto – žodžio ar konstrukcijos – apibrėžimą:

Centrinis modalinis vienetas yra polifunkcionalus, sintaksiškai autonomiškas raiškos vienetas, rodantis tam tikrą gramatikalizacijos laipsnį. <...> Jis funkcionuoja kaip operatorius predikaciniame ir (/arba) propoziciniame sakinio lygmenyje.

Remdamiesi Europos kalbų medžiaga, Hansenas ir de Haanas (2009) pateikia tokius apibendrinimus (arba kaip jie patys vadina – generalizacijas) apie modalumo sistemą:

Generalizacija 1. Modaliniai vienetai turi polinkį tapti morfologiškai defektyvūs, tačiau išlaiko žodžio statusą. Pastebėtina, kad tas pats modalinis vienetas gali būti vartojamas ir asmeninėmis, ir beasmeninėmis formomis, tačiau perteikti skirtingas reikšmes – paprastai modalines ir nemodalines. Be to, asmeninių ir beasmeninių formų opozicija gali atliepti ir modalinių reikšmių skirtumus. Pvz., estų kalbos veiksmažodis *pidama* ‚turėti; privalėti‘ deontinį modalumą reiškia tada, kai vartojamas asmeninėmis formomis, o episteminį modalumą – kai vartojamas beasmeniškai 3-iojo asmens formomis (Hansen ir de Haan 2009, 522).

Generalizacija 2. Nėra nė vienos Europos kalbos, kuri turėtų uždara modalinių žodžių klasę, apibrėžtą griežtais struktūriniais požymiais. Visose kalbose modalumo kategorija yra neapibrėžta, turinti centrą ir periferiją, o tos kategorijos nariai yra heterogeniški. Tas netgi pasakytina apie germanų kalbas, kurios unikalios ta prasme, kad dauguma modalinių turi išskirtinius morfologinius ir morfosintaksinius bruožus. Tarpusavyje kalbos labai skiriasi modalinių gramatikalizacijos laipsniu.

Generalizacija 3. Daugumoje Europos kalbų modaliniai žodžiai išlaiko premodalines reikšmes, nėra vadinamojo semantinio išblukimo (ang. *semantic bleaching*) – atvirkščiai, vyksta reikšmių sluoksniavimasis (ang. *layering*).

Germanu ir romanu kalbos šiuo požiūriu yra atipiškos kitų Europos kalbų kontekste.

Pastebėtina, kad modalinių veiksmažodžių subjektas, reiškiamas tiesioginiu (ang. *default*) linksniu, paliudytas visose kalbose, o „pažemintas“ subjektas, reiškiamas netiesioginiu (ang. *oblique*) linksniu, pavyzdžiui, lietuvių kalboje – naudininku, paliudytas ne visose kalbose, bet daugelyje kalbų. Germanų, sorbų, baskų, arabų kalbos atrodo vienintelės, neturinčios modalinių konstrukcijų su „pažemintu“ subjektu. Autoriai daro išvadą, kad germanų kalbos nėra labai tipiškos turėdamos asmenines modalines konstrukcijas.

Kalbant apie modalumo tipus, dažnai lingvistinėje literatūroje teigiama, kad episteminio modalumo reikšmės labiau sugramatintos nei neepisteminio modalumo. Tam pasitelkiama vienakryptiškumo hipotezė, mat teigiama, kad episteminės reikšmės randasi iš neepisteminių reikšmių, o ne atvirkščiai. Todėl episteminės reikšmės išsivysto ir yra sugramatinamos vėliau (plg. Traugott 1989; Bybee et al. 1994; van der Auwera ir Plungian 1998). Be to, jei du modaliniai vienetai vartojami kartu, paprastai neepisteminis, arba deontinis, modalinis vienetas patenka į episteminio aprėptį, bet ne atvirkščiai (žr. Bybee 1985). Tai taip pat rodo didesnę episteminių žymiklių sugramatinimo laipsnį. Žvelgiant į lietuvių kalbos medžiagą, tam tikrų struktūrinių apribojimų pirmiausia turi beasmeniai modaliniai veiksmažodžiai (žr. 4-tą disertacijos dalį), kurie, kitaip nei asmeniniai modaliniai veiksmažodžiai (t.y. *galėti* ir *turėti*), nėra išplėtoję episteminių reikšmių. Vadinasi, vienokį ar kitokį lietuvių kalbos modalinių veiksmažodžių gramatinimo laipsnį turėtų rodyti kitokie veiksniai, ne vien tik pasiektas episteminių reikšmių lygmuo.

Tiriant lietuvių kalbos modalinius veiksmažodžius *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* siekiama išsiaiškinti jų modalinės reikšmės susidarymui įtakos turinčius veiksnius, kokie galimi pokyčiai semantiniame ir struktūriniame lygmenyse. Taigi tiriamas semantinio kitimo iš nedomalines į modalinę reikšmę pobūdis, atsižvelgiant į sintaksinį kontekstą (modalinio veiksmažodžio subjekto ir objekto

komplemento semantines ir gramatines ypatybes), pragmatinio pobūdžio veiksnius, t.y. modalinių veiksmažodžių vartoseną kalbėjimo situacijose (arba šnekos aktuose), gramatinamą kalbėtojo perspektyvą.

3. Akvizityvinis veiksmožodžiai *gauti* ir *tekti* dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje

3.1. Posesyvumo kategorija ir akvizityvumo pakategorė

Lietuvių kalbos veiksmožodžiai *gauti* ir *tekti* yra dinaminiai veiksmožodžiai, reiškiantys tokį veiksmą, kai iš vienos būsenos pereinama į kitą, tiksliau tariant, šie veiksmožodžiai reiškia patekimą į posesyvumo būseną. Dažniausiai tam tikras objektas iš vieno posesoriaus pereina į kito posesoriaus nuosavybę, pvz.:

(3.1) *(Iš jo) aš gavau knygą.*

(3.2) *Jam teko tėvo palikimas.*

Kalbama is veiksmožodžiais reiškiamas vienas iš posesyvumo aspektų – ingresyvas, kitaip tariant, posesyvumo pradžia (ang. *onset of possession*) (Gronemeyer 2001, 166). Veiksmožodžiais *gauti* ir *tekti* nusakomai situacijai būdingas tam tikras daiktas [X], kuris yra tam tikros būsenos ([B(ūsena)] – tekimo ar gavimo), ir būsenos patyrėjas, arba gavėjas [Y], kuriam tas daiktas tenka ar kurio jis yra gaunamas (taigi [X] – [B] – [Y]). Sakinio lygmenyje kalbamų situacijų nariai realizuojami skirtingomis sintaksinėmis pozicijomis: veiksmožodžio *gauti* atveju būsenos patyrėjas [Y] užima subjekto (arba veiksnio) poziciją, o gaunamas daiktas [X] – objekto, arba papildinio (KAS [Subj] **gauna** [P] KĄ⁸ [Obj]); veiksmožodžio *tekti* atveju atvirkščiai: būsenos patyrėjas [Y] eina objekto pozicijoje, o daiktas [X], kuris tenka [Y], – subjekto pozicijoje (KAS⁹ [Subj] **tenka** [P] KAM [Obj]). Abiem atvejais subjektas reiškiamas vardininku, skiriasi tik jo semantinės funkcijos, plg.:

⁸ Žinia, [X] lietuvių kalboje gali būti reiškiamas ir kilmininku, nusakant ne visą tenkamo ar gaunamo daikto / dalyko kiekį, o tik jo dalį.

⁹ Arba kilmininkas KO.

GAUTI		
[Y]	[B]	[X]
Subj	P	Obj
NOM	V	ACC
<i>Jis</i>	<i>gavo</i>	<i>obuolį</i>

TEKTI		
[Y]	[B]	[X]
Subj	P	Obj
NOM	V	DAT
<i>Obuolys</i>	<i>teko</i>	<i>jam</i>

Toks lietuviškų konstrukcijų, turinčių patekimo į posesyvumo būseną reikšmę, alternavimas formaliu lygmeniu grindžiamas semantine opozicija „į posesorių orientuotos“ (ang. *possessor-oriented*) konstrukcijos vs. „į posesumą orientuotos“ (ang. *possessum-oriented*) konstrukcijos. Veiksmažodžio *gauti* konstrukcija, kurioje gavėjas [Y] reiškiamas vardininku, atitiktų pirmąją opozicijos konstrukciją („į posesorių orientuotą“), o veiksmažodžio *tekti* konstrukcija, kurioje gavėjas [Y] reiškiamas naudininku – antrąją („į posesumą orientuotą“). Tai, kas semantiškai svarbiau, reiškiamą aukštesnę poziciją linksnių paradigmoje užimančiu linksniu¹⁰, t.y. vardininku, o tai, kas mažiau svarbu, žemesnę poziciją užimančiu linksniu, nagrinėjamu atveju – naudininku. Lietuvių kalbos veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti* reiškiamą posesyvumo būseną sintaksiškai koduojama skirtingai: veiksmažodžio *gauti* atveju semantiškai žymėtas ir vardininku reiškiamas posesorius, o veiksmažodžio *tekti* atveju – posesumas. Nepaisant to, pastebėtina, kad naudininku koduojamas posesorius sakinyje linkęs užimti pirmąją – temos – poziciją, plg.: *Obuolys teko jam* ir *Jam teko obuolys*. Argumentas, reiškiamas naudininku, dabartinėje lietuvių kalboje linkęs eiti prieš veiksmažodį *tekti*, t.y. prepozicijoje, o vardininko argumentas pasirodo postpozicijoje – taigi, nesutampa su tema. Taip galėtų būti todėl, kad vardininku einantis argumentas panašesnis į objektą, apribotas požymiu ‚negyvas‘, o

¹⁰ Lietuvių kalboje linksnių hierarchija susiklosto taip, kad vardininkas esti aukščiau nei naudininkas (apie tai žr. Holvoet ir Semėnienė 2004, 32).

naudininko argumentas, savo ruožtu, dažniausiai turi požymį ‚gyvas‘ ir yra panašesnis į subjektą, todėl sakinyje linkęs užimti pirmąją poziciją.

Posesorius, tiksliau recipientas, daugelyje kalbų neretai reiškiamas naudininko linksniu, arba datyvu. Datyvo semantinė sąsaja su dinaminėmis situacijomis neatsitiktinė: pasak Wierzbickos, datyvas savo prigimtimi esti dinaminis, implikuojantis kaitą arba kaitos galimybę (Wierzbicka 1988, 397). Taigi datyvu koduojamas vienas iš dinaminio posesyvumo situacijos dalyvių – recipientas, kuriam be jokių pastangų, atsitiktinai kas nors tenka. Veiksmažodžio *tekti* datyvo argumento referentas nevalingai patiria patekimo į posesyvumą būseną ir jos nekontroliuoja. Tai, kad datyvo recipientas suvokiamas kaip turintis mažesnę kontrolę (arba visai jos neturintis) nei, tarkim, nominatyvu koduojamas recipientas atliekamo veiksmo arba patiriamos būsenos atžvilgiu, pastebėta lingvistinėje literatūroje (plg. Watanabe 1984; Wierzbicka 1995; Dąbrowska 1997). Wierzbicka teigia, kad paprastai datyvas siejamas su tokia situacija, kuri nėra kontroliuojama asmens Z, bet kuri turi poveikį asmeniui Z (Wierzbicka 1988, 391–426). Posesyvumo lygmenyje datyvo referentas patiria perėjimą į turėjimo būseną, arba akvizityvumą, įgyja X, modalinių reikšmių lygmenyje datyvo referentas patiria išorinę valią – išorinės jėgos įpareigojimą atlikti (arba ne) tam tikrą veiksmą, plg.:

(3.3) **Jam teko knyga.** (nemodalinė reikšmė)

(3.4) **Jam teko dirbti.** (modalinė reikšmė)

Kaip priešprieša datyvo recipientui, nominatyvo recipientas implikuoja referento valią ir kontrolę patiriamos situacijos atžvilgiu. Taigi skirtinga subjekto raiška nominatyvu ir datyvu atliepia valingo subjekto-agento ir nevalingo subjekto-recipientų priešpriešą. Alternacija tarp nominatyvo recipientų su veiksmažodžiu *gauti* ir datyvo recipientų su *tekti* rodo, kaip skirtingai akvizityvumo situacija konstruojama. Tam tikrais atvejais lietuvių kalbos *gauti*

panašus į anglų kalbos veiksmažodį *receive* ‚gauti; įgyti‘. Newmanas (1998, 2) pateikia kognityvinį anglų *receive* ‚gauti‘ aiškinimą. Pasak autoriaus, *receive* fokusuojamas į davimo aktą, į gavėją, o davėjo vaidmuo atsiduria fone (nors tas vaidmuo ir numanomas), todėl recipientas funkcionuoja kaip agentas¹¹. Kaip rodo tolesnė analizė, lietuvių kalbos veiksmažodžio *gauti* recipientas (kai kuriais atvejais) gali būti suvokiamas kaip agentas, taigi galima daryti prielaidą, kad būtent todėl *gauti* recipientas koduojamas nominatyvu, skirtingai nei *tekti* atveju, kurio datyvo recipientas yra kitoks.

3.2. Akvizityvinių veiksmažodžių morfosintaksė

Analizuojamų akvizityvinių veiksmažodžių morfosintaksinės ypatybės skiriasi iš esmės. Veiksmažodis *gauti* – visomis asmens formomis asmenuojamas leksinis veiksmažodis. Įmanomos ir vartosenoje įsitvirtinusios veikiamosios ir neveikiamosios rūšies dalyvinės formos (*gautas, gaunamas, gaunantis, gavęs*), kai kuriomis veiksmažodžio reikšmėmis netgi liepiamosios nuosakos forma *gauk* (pvz., *Gauk man jo autografą* ir pan.). Skirtingai nei veiksmažodžio *gauti*, veiksmažodžio *tekti* teigiamų formų paradigma dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje yra defektyvi: tiek asmeninėse konstrukcijose, kuriomis perteikiama akvizityvumo reikšmė, tiek beasmeninėse modalinėse konstrukcijose vartojamos 3-ojo asmens *tekti* formos, plg.:

(3.5) *Man teko du obuoliai.* (Posesyvinė reikšmė)

(3.6) *Man teko dirbti.* (Modalinė reikšmė)

Liepiamosios nuosakos forma **tek* visai neįmanoma, nes, kaip minėta anksčiau, *tekti* esti mažo agentyvumo predikatas: semantiškai aukščiausias predikato

¹¹ Originalus tekstas: “The verb *receive* focuses on the endpoint of the act of giving, backgrounding (but still presupposing) the role of a Giver and requires the Recipient to function as the Agent.”

argumentas esti datyvas, atliekantis semantinę eksperienčerio vaidmenį (tai ypač akivaizdu modalinių reikšmių lygmenyje).

Neigiamomis *tekti* formomis įmanoma visų asmenų raiška, mat neigiamos formos leksikalizavusios kiek kitokią – praradimo reikšmę¹², t.y. „prarasti turėtą“, plg.:

(3.7) Aš **netekau** sąmonės.

Akivaizdu, kad pastaroji reikšmė skiriasi nuo neigiamo gavimo akto reikšmės; plg.:

(3.8) Aš **gavau** dovaną >> **Negavau** dovanos

ir

(3.9) Man **teko** dovana >> Man **neteko** dovana.

Priklausomai nuo veiksmažodžio argumentų realizacijos, tranzityvinis veiksmažodis *gauti* gali būti vartojamas pasyvinėse konstrukcijose (3.10), be to, gali eiti valios veiksmažodžių komplementu (3.11), kas neįmanoma veiksmažodžio *tekti* atveju, pvz.:

(3.10) *Knygos (yra/buvo) gautos/*tektos.*

(3.11) *Man norisi gauti/*tekti knygą.*

Dažniausiai *gauti* komplementuojamas NP, jis menkai reiškia modalumą. Modalinėmis reikšmėmis *gauti* rodosi dažniau vartojamas šnekamojoje kalboje, tarmėse, o ne bendrinėje (rašytinėje) kalboje (tą patvirtina ir DLKT respublikinės periodikos bei grožinės literatūros dalių analizė – plačiau žr. 3.3 skyrių). Priešingai veiksmažodis *tekti*: pastarasis dabartinėje kalboje funkcionuoja kaip

¹² Kalbama reikšme forma *netekti* LKŽe iškelta atskirai ir pateikta kaip antraštinis žodis.

modalinis veiksmažodis, taigi dažniausiai komplementuojamas VP ir modalumą realizuoja beasmenėse konstrukcijose¹³.

3.3. Akvizityvinių veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* semantika

Asmeninės konstrukcijos su veiksmažodžiu *gauti* ir beasmenės konstrukcijos su veiksmažodžiu *tekti* reiškia akvizityvinį modalumą. Vis dėlto abu veiksmažodžiai nėra lygiavertės akvizityvinio modalumo raiškos priemonės: kaip aišku iš tekstyno medžiagos, veiksmažodis *gauti* esti periferinis akvizityvinio modalumo žymiklis. Remiantis statistine veiksmažodžių reikšmių distribucija (žr. skirsnį 3.3.4), matyti, kad veiksmažodžio *gauti* semantinėje struktūroje dominuoja nemodalinių reikšmių lygmuo, o veiksmažodžio *tekti* – modalinių reikšmių. Disertacijos 3.3.1–3.3.3 skirsniuose analizuojami akvizityvinių predikatų nemodalinių ir modalinių reikšmių panašumai bei skirtumai ir juos lemiančios aplinkybės.

3.3.1. Nemodalinių reikšmių lygmuo

LKŽe pateikiamos tokios analizuojamų akvizityvinių veiksmažodžių reikšmės:

GAUTI	TEKTI
1. įgyti, laimėti	1. kliūti į dalį, būti gautam
2. turėti, reikėti kam ką daryti	2. atsidurti kur, pakliūti
3. tekti; galėti	3. būti ištiktam, paliestam (bėdos, vargo ir pan.)
4. suspėti, pasisekti	4. tekėti, ištekėti (už vyro)
5. čiupti, griebti, stverti	5. būti aplinkybių priverstam, reikėti ką daryti
6. eiti, vykti	
7. (ppr. su neiginiu) siekti	

¹³ 1-ojo ir 2-ojo asmens *tekti* formos paliudytos kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse (LKŽe).

8. liesti; pakenkti	6. pasitaikyti kam ką daryti, ką patirti
9. gaivintis, stiprėti, atgyti, sveikti	7. užtekti, pakakti, netrūkti
10. kūdikį pradėti	8. (su neiginiu) nustoti ko turėto, prarasti
	9. kliudyti, pataikyti
	10. gauti barti, mušti

Abu veiksmažodžiai daugiareikšmiai, iš pirmo žvilgsnio rodosi išplėtoję panašių reikšmių. Vis dėlto atlikta analizė atskleidė reikšmingų veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* semantinių skirtumų. Be to, kaip paaiškės iš veiksmažodžių reikšmių aptarimo, ne visos žodyne fiksuotos reikšmės vienodai paplitusios dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje. Pirmiausia, veiksmažodžių reikšmių skirtumai sietini su skirtinga veiksmažodžių argumentų realizacija. Kaip minėta (p. 57), aptariamų akvizityvinių veiksmažodžių semantinėje struktūroje leksikalizuoti skirtingi posesyvumo aspektai: veiksmažodis *gauti* vartojamas „į posesorių orientuotose“ konstrukcijose, o veiksmažodis *tekti* – „į posesumą orientuotose“ konstrukcijose. Ši aplinkybė lemia, kad veiksmažodis *gauti*, valdantis subjekto vardininką, yra produktyvesnis reikšdamas dinamines situacijas (plg. aukščiau pateiktus LKŽe duomenis), kai *gauti* subjektas yra agentas – aktyvus bei valingas. Plg. pavyzdį, kur *gauti* pavartotas gaudymo reikšme:

(3.12) *Aš mesiu, o tu **gauk** (= gaudyk).* (LKŽe)

Taip pat *gauti* radimo, arba sėkmingo kokio dalyko pasiekimo reikšme:

(3.13) *Ilgai ieškojau, kol pagaliau **gavau** tą knygą*

Plg. su:

(3.14) **Ilgai ieškojau, kol pagaliau man **teko** ta knyga.*

Iliustruojamuose pavyzdžiuose *gauti* reiškia tokį veiksmą, kuris priklauso nuo veiksmo atlikėjo valios ir pastangų. Subjektas inicijuoja ir kontroliuoja gaudymo ir radimo veiksmą, todėl veiksmažodis *tekti* pateiktame pavyzdyje negalėtų būti vartojamas. Kitaip, jei veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* vartojami jiems tipiškiausia akvizityvine – patekimo į posesyvumą – reikšme, kur subjekto semantinis vaidmuo – recipientas, kuris gauna tai, kas kito valia jam skiriama. Tokiu atveju abu veiksmažodžiai gali būti vartojami šalutiniame sakinyje, komplementuojančiame valios veiksmažodį, pavyzdžiui, *kovoti*, plg.:

(3.15) *Ilgai kovojau, kol **gavau** palikimą.*

(3.16) *Ilgai kovojau, kol man **teko** palikimas.*

Pateiktuose pavyzdžiuose taip pat iliustruojamas sėkmingas pasiekimas, kad subjektas gautų arba jam tektų palikimas, tik šiuo atveju dar reikalingas ir išorinės valios įsikišimas, nuo kurio priklauso siekiamo dalyko realizavimas, t.y. palikimo skyrimas. Šiuo atveju abiejų akvizityvinių veiksmažodžių subjekto semantinės ypatybės analogiškos.

Radimo, arba sėkmingo pasiekimo, reikšme, iliustruojama 3.11 pavyzdyje, *gauti* gali būti komplementuojamas VP: subjektas siekia ne tik kokio daikto, bet ir veiksmo, kurį galėtų atlikti. Pavyzdžiui, panašų kalbama reikšme sakinį *Visa viltis užsidirbti – **gauti** išversti kokią knygą arba nedidelę brošiūrą <...>* galima interpretuoti kaip įdėjus pastangų gauti galimybę išversti knygą ar brošiūrą, t.y. pavykti susirasti knygą ar brošiūrą, kurią reiktų ar būtų galima išversti. Kalbamo pobūdžio reikšmių, kur subjekto semantinis vaidmuo sutaptų su agento semantiniu vaidmeniu, veiksmažodis *tekti* dabartinėje bendrinėje kalboje nėra išplėtojęs.

Be aptartų reikšmių, minėtina judėjimo reikšmė, kuri įmanoma abiejų akvizityvinių veiksmažodžių semantinėje struktūroje ir kurios atveju taip pat

galimas semantinis agento vaidmuo. Atkreiptinas dėmesys, kad judėjimo reikšmę gana gerai išplėtoję kitų kalbų *gauti* tipo veiksmažodžiai, ypač anglų ir švedų kalbų (žr. Gronemeyer 2001, Viberg 2002), taip pat estų kalbos atitikmenys (Tragel ir Habicht 2012). Judėjimo semantika reikšminga susidarant modalinėms reikšmėms: anglų kalbos *get* ‚gauti‘ atveju, modalinės galimybės, arba leidimo (ang. *permission*), ištakos – judėjimo semantika (Gronemeyer 2001, 215). Estų kalboje veiksmažodžio *saama* ‚gauti‘ pirminė reikšmė taip pat yra judėjimo, kuria remiasi tolesnės, vėliau susidariusios reikšmės, tarp jų ir modalinės (plačiau žr. Tragel ir Habicht 2012). Kaip rodo DLKT medžiaga, judėjimo reikšme lietuvių kalbos akvizityviniai veiksmažodžiai dabartinėje bendrinėje kalboje vartojami retai – kalbama reikšmė geriau leksikalizuota priešdėliniais analizuojamų veiksmažodžių vediniais – veiksmažodžiais *nusigauti* ir *patekti*, arba dar kitokios šaknies leksema – *pakliūti*. Judėjimo reikšme kalbami akvizityvai palyginti retai pasitaiko ir tyrinėtuose anksčiausiuose šaltiniuose – senuosiuose XVI a. lietuvių kalbos raštuose.

Kad veiksmažodis *gauti* yra didesnio agentyvumo nei *tekti*, t.y. tipiškesnis realizuodamas dinamines situacijas, rodo statyvinė konstrukcija *būti* + BŪTOJO LAIKO DALYVIS, kurioje tik veiksmažodis *tekti* gali būti vartojamas, o veiksmažodis *gauti* – negali, plg.:

(3.17) *Man yra tekę ir lėktuvu skristi, ir laivu plaukti, ir geležinkeliu važiuoti.*

(3.18) **Aš esu gavęs ir lėktuvu skristi, ir laivu plaukti, ir geležinkeliu važiuoti.*

Semantinių veiksmažodžių skirtumų esama ne tik nemodalinių reikšmių lygmenyje. Kaip aptariama toliau, veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* nemodalinių reikšmių skirtybės bei skirtinga argumentų realizacija lemia, kad veiksmažodžių semantinėje struktūroje nevienodai pasiskirsto modalinės reikšmės: veiksmažodžio *gauti* semantinėje struktūroje įmanoma modalinė galimybės

reikšmė, labai menkai išvelgiama veiksmažodžio *tekti* semantinėje struktūroje (plačiau žr. skirsnį 3.3.3).

Lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių semantinio plėtimosi perspektyvą rodo ne tik veiksmažodžių komplementų struktūra, argumentų semantiniai vaidmenys, bet ir komplementų kategorinė bei leksinė semantika. Kalbant apie veiksmažodžių objekto komplementus, reiškiamus vardažodžio grupe, pasakytina, kad veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* objekto pozicijoje gali būti vartojami arba konkretieji, arba abstraktieji daiktavardžiai. Konkrečiaisiais daiktavardžiais laikomi įvairius konkrečius daiktus, gyvas būtybes žymintys daiktavardžiai (DLKG 1996, 61-62). Skiriamasis konkrečiųjų daiktavardžių bruožas – galimybė būti skaičiuojamiems. Prie konkrečiųjų daiktavardžių skiriami ir medžiagų bei kuopiniai daiktavardžiai. Abstrakčiaisiais daiktavardžiais vadinami tie daiktavardžiai, kuriais žymimos abstrakčios sąvokos, veiksmų, būsenų, ypatybių pavadinimai, kaip *drąsa, protas; skubėjimas, rašymas; liga, būklė, šaltis, ramybė, gėris* ir pan. (DLKG 1996, 62). Taigi, remiantis kategorine daiktavardžio semantika, darbe skiriamos dvi posesyvumo reikšmės: konkretaus posesyvumo reikšmė ir abstraktaus posesyvumo reikšmė. Nustatyta, kad lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių atveju labiau išplėtotą abstraktaus posesyvumo reikšmė. Semantinis kitimas iš konkretaus į abstraktų posesyvumą esti universalus: analogiškas semantinio plėtimosi polinkis užfiksuotas ir kitų kalbų *gauti* tipo veiksmažodžių semantinėje struktūroje (plg. švedų kalbos veiksmažodžio *få* ‚gauti‘ semantinę raidą in Viberg 2002, 122).

Leksinė patekimo į posesyvumą reikšmė paprastai realizuojama konstrukcijoje *gauti* + NP. Vis dėlto galimas ir konstrukcijos variantas su vardažodinį komplementą (NP) papildančia bendratimi: *gauti/tekti* + NP_{nom/gen/acc} (+ INF). Suskliausta bendratis rodo, kad ji tėra periferinė, bet potenciali, plg.:

(3.19) *Pas močiutę aš gavau (/Man teko) košę (/košės) valgyti, o jis (/jam) – pieną (/pieno) gerti.*

Akvizityvinį veiksmažodį semantiškai papildoma vardažodinė konstrukcija, o pastarąją – bendratis, reiškianti tikslą, plg.:

(3.20) Aš [**gavau** pieno] gerti >> Aš **gavau** pieno[tam, kad jį gerčiau]

(3.21) Man [**teko** darbas (-q)] dirbti >> Man **teko** darbas[tam, kad jį dirbčiau]

Kintant semantikai, t.y. klostantis modalinei reikšmei, tokios struktūros posesyvinėms konstrukcijoms būdinga dėmenų pertvarka, arba reanalizė. Kaip pastebi Ambrazas (2006, 173), bendratis, priklausomybės ryšiu buvusi susijusi su pagrindinio predikato (t.y. aptariamų leksinių veiksmažodžių *gauti*, *tekti*) objektu, ėmė šlietis prie asmenuojamosios veiksmažodžio, t.y. pagrindinio predikato, formos ir sudarė su ja glaudų junginį, o minėtieji objektai tapo priklausomi nebe nuo pagrindinio predikato, o nuo bendratimi einančio veiksmažodžio (apie analogišką modalinamos egzistencinės konstrukcijos *būti* + INF pertvarką žr. Holvoet 2001, 71–87). Kadangi po veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* einanti bendratis ėmė nusakyti šių veiksmažodžių turinį, eiti būtinu jų papildymu, o veiksmažodžio ir bendraties reiškiamų veiksnių subjektas sutapti, pasikeitė objekto sintaksinės priklausomybės ryšys – tapo įmanu objektą praleisti:

(3.22) Aš **gavau** gerti (pieną)

(3.23) Man **teko** dirbti (darbą)

Tokiu būdu įsitvirtino naujas konstrukcijos tipas, būdingas modalinių reikšmių lygmeniui *gauti/tekti* + INF. Vis dėlto galima pastebėti, kad pateiktoje iliustracijoje (3.20) konstrukcija *gauti* + INF dar lyg ir išlaiko posesyvinę reikšmę, tačiau kitokiais atvejais, ypač kai veiksmažodis *gauti* papildomas intransyvyvine bendratimi, aiški modalinė reikšmė, plg.:

(3.24) *Nieko nepesę jie gavo* (t.y. turėjo) *traukti atgal*.

Kita vertus, dabartinėje kalboje (vis dar) esama atvejų, kai nevisai aišku, koku sintaksiniu ryšiu susijęs akvizityvinis veiksmažodis, ypač *gauti*, su bendratimi ir vardažodiniu objektu: ar vardažodinis objektas priklauso nuo bendraties, ar nuo pagrindinio predikato – veiksmažodžio *gauti*, pvz.:

(3.25) *Neilgai trukus šių miltelių gaus pauostyti žyniai ir kunigaikščiai*.

Bendraties formą *pauostyti* galima interpretuoti arba kaip papildančią veiksmažodį *gauti* (*gaus* (ką?) → *pauostyti*; *pauostyti* (ko?) → *šių miltelių*), arba kaip tikslo bendratį, sintaksiniu ryšiu susijusią su tiesioginiu objektu *šių miltelių* (*gaus* (ko?) → *šių miltelių* (koku tikslu?) → *pauostyti* – t.y. gaus jų tam, kad pauostytų).

Kalbant apie abstraktų posesyvumą, pastebėta, kad lietuvių kalbos veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* dažnai semantiškai „dera“ su tam tikros semantikos abstrakčiais daiktavardžiais, o ypač su tais, kurie reikalauja semantinio papildymo bendratimi, plg.:

[**Gavo** + [prašymą, įpareigojimą, nurodymą, leidimą, teisę]] + *daryti, išvykti, eiti, apžiūrėti* etc.

[**Teko** + [galimybė/proga/laimė/garbė]] + *būti, girdėti, matyti, patirti, susidurti* etc.

Akvizityvai *gauti* ir *tekti* su tokiais abstraktais sudaro sudėtinį predikatą, o visos konstrukcijos reikšmė priklauso nuo abstrakto semantikos. *Gauti* dažnesnis su leidimo arba įpareigojimo reikšmę turinčiais abstraktais, o *tekti* – su galimybės, sėkmingą progą ar palankų atsitiktinumą reiškiančiais abstrakčiais veiksmažodžiais. Junglumas su tam tikros semantikos abstraktais susijęs su

tolesne semantinė veiksmažodžių raida: *gauti* gali reikšti modalinę būtinybę, įpareigojimą, o *tekti* – sėkmingą progą, arba atsitikimą.

Veiksmažodis *gauti* abstraktaus posesyvumo lygmenyje leidžia objekto komplementų alternaciją: veiksmažodis papildomas ne tik abstrakčiaisiais daiktavardžiais, bet ir bendratimi, plg.:

(3.26) ***Gavau*** *pylos/barti*.

Pastaruoju atveju *gauti* turi fizinio kontakto arba poveikio reikšmę. Taigi nemodalines reikšmes *gauti* (kaip, beje, ir *tekti*) perteikia struktūriniame modelyje su vardažodiniu arba bendraties komplementu – pastarasis nėra skiriamasis ir vienintelis modalinės reikšmės kriterijus. Akvizityviniai modaliniai struktūriniame modelyje su objekto bendratimi perteikia abejopas – modalines (3.27 ir 3.28 pavyzdžiai) ir nemodalines (3.29 ir 3.30 pavyzdžiai) – reikšmes, plg.:

(3.27) *Gal jam pasiseks <...> ir **gaus** žaisti <...>*. (modalinė galimybės reikšmė)

(3.28) *Mums **teko** ilgai laukti*. (modalinė būtinybės reikšmė)

(3.29) *Čia <...> **gavau** patirti nežinomų dalykų <...>*. (nemodalinė aktualizuotos galimybės reikšmė)

(3.30) *Ar jums **teko** Lietuvoje gyventi?* (nemodalinė progos reikšmė)

Modalinei reikšmei identifikuoti nepakanka struktūrinio kriterijaus: kaip matyti tolesniuose skyriuose, konkrečios reikšmės sietinos su tam tikrais kontekstų tipais.

3.3.2. Sudėtinių predikatų konstrukcijos su veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti*: perėjimas į modalinių reikšmių lauką

Akvizityviniai veiksmažodžiai, valdantys abstraktųjį daiktavardį, papildytą bendratimi, sudaro sudėtinį predikatą, pvz.:

(3.31) [P]er [trumpą laiką] **teko** laimė pažinti [tą] berniuką.

Bendraties interpretuotina kaip tikslo bendratis. Datyvo eksperiencerio, kuris sakinyje neišreikštas, referentui tenka laimė – sėkminga proga – pažinti berniuką. Semantiškai *nominativus cum infinitivo* konstrukcija analogiška bendraties konstrukcijai, plg.:

(3.32) (Man) **teko** laimė jį pažinti

ir

(3.33) (Man) **teko** jį pažinti.

Kalbamo tipo konstrukcijose dažnai realizuojama atsitiktinės progos, atsitikimo arba įvykio semantika. Sėkminga proga reiškia palankias išorines aplinkybes, kai situacijos dalyviui tenka tam tikra dalykų padėtis, dažniausiai teigiamai vertinama situacija (plg. Aijmer 2004, 60). Paprastai kalbama apie tam tikrą patirtį, praeityje subjektui atsitikusį įvykį ar būseną, taigi sėkmingos progos reikšmė artima eksperimentinio perfekto reikšmei, plg.:

(3.34) Kelis kartus man **teko** būti Azijoje.

(3.35) Kelis kartus **esu buvęs** Azijoje.

Sėkmingos progos semantika dominuoja būtojo laiko kontekstuose. Šia prasme *tekti* panašus į implikatyvinius (ang. *implicative*) predikatus (Kartunen 1971),

kitaip dar vadinamus atsitikimo (ang. *achievement*) predikatais (Noonan 2007, 139), kuriais implikuojamas veiksmo, reiškiamo forma veiksmažodžio, einančio su implikatyviniu veiksmažodžiu, atlikimas arba neatlikimas. Implikatyvumą gali rodyti perfekcinės formos: formalus rodiklis būtent ir skiria modalinę formą nuo nemodalinės (pvz., rusų kalbos neperfekcinė modalinė forma *мочь* ‚galėti‘ ir perfekcinė implikatyvinė forma *смог* ‚sugebėti‘ – Holvoet 2007, 170). Lietuvių kalbos *tekti* atveju ir modalumas, ir implikatyvumas perteikiamas ta pačia nepriešdėline forma *tekti*. Teigiamos *tekti* formos atitiktų teigiamą atsitikimą arba veiksmo realizavimą, o neigiamos *tekti* formos – neigiamą atsitikimą arba nerealizuotą veiksmą. Plg. anglų kalbos veiksmažodį *manage* ‚pavykti‘, implikuojantį atliktą bendratimi reiškiamą veiksmą:

(3.36) *She managed to finish her dissertation.*

‚Jai pavyko baigti disertaciją.‘

Paprastai implikatyviniai veiksmažodžiai konstrukcijai, kurioje vartojami, suteikia semantinio aspekto reikšmių: atsitiktinumo, progos (šanso) semantinių atspalvių ir pan. Lietuvių kalbos *tekti* atveju, implikatyvumas sustiprinamas būtojo laiko kontekstuose. Taigi būtojo laiko formomis (*ne*)*teko* implikuojama (ne)aktualizuota, t.y. (ne)įvykusi, (ne)realizavusis proga, tam tikra galimybė.

Svarstant, koks santykis galėtų būti tarp įvykusios arba aktualizuotos sėkmingos progos reikšmės ir modalumo kategorijos, pasakytina, kad aptariama reikšmė negali būti laikoma modaline, nes modalumas paprastai siejamas su neapibrėžtu faktiniu dalykų padėties statusu, o aktualizacija implikuoja įvykusį įvykį, jo faktą, susiklosčiusią dalykų padėtį, todėl nedera su modalumo supratimu. Remiantis kitų kalbų duomenimis ir tyrimais, dažnai kalbama aktualizacijos reikšmė funkcionuoja kaip prielaida modalinėms reikšmėms susiformuoti. Plg. van der Auwers ir Plungiano (1998, 104) pateiktą semantinį kelią, būdingą daugelio kalbų *gauti* tipo veiksmažodžiams:

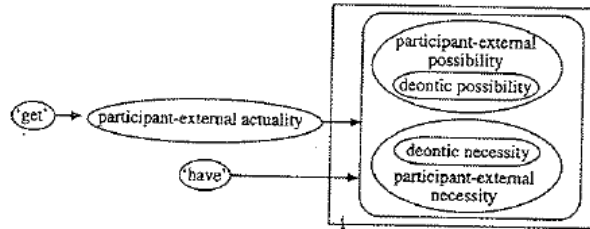

Figure 17. Basque 'have' and Swedish 'get'

1 schema. *Semantinis kelias iš šaltinio ,gauti‘ (van der Auwera ir Plungian 1998, 104)*

Gauti tipo vksm. > nuo situacijos dalyvio (ne)priklausanti aktualizacija (nemodalinė reikšmė) > nuo situacijos dalyvio (ne)priklausanti galimybė / būtinybė (modalinė reikšmė).

Kad sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmė galėtų būti laikoma tarpine tarp posesyvumo (ar kitokių žodynuose ir vartosenoje fiksuotų nemodalinių) ir modalinių reikšmių lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių atveju, patvirtintų DLKT medžiaga. Akivaizdu, kad struktūrinis modelis *gauti/tekti* + INF, pirmiausia įsitvirtinęs nemodalinių reikšmių, netgi posesyvumo lygmenyje, toliau išplėstas į sėkmingos progos, atsitikimo arba aktualizuotos galimybės kontekstus (pastarąją aplinkybę lemia minėta akvizityvinių veiksmažodžių dermė su šansą, sėkmingą progą reiškiančiais daiktavardžiais), galiausiai – į modalinių reikšmių lygmenį. Tuose kontekstuose, kuriuose kalbėtojas apie praeities įvykius arba atsitikimus kalba kaip apie neigiamą patirtį, akivaizdi modalinė, išorinių aplinkybių primestos būtinybės reikšmė (plačiau žr. skirsnį 3.3.3).

Remiantis analizuota tekstyno medžiaga, galima išskirti būdingus kontekstus, lemiančius sėkmingos progos, arba atsitikimo reikšmę. Pirmiausia minėtini iteratyviniai kontekstai, kur nusakomas atsitiktinės progos dažnumas, t.y. kiek kartų pasitaikė ar teko patirti tam tikrą dalyką. Tokiais atvejais kalbamą reikšmę padeda atpažinti kontekstiniai rodikliai – laiko atstumą, atsitikimo

dažnumą reiškiantysrieveiksmiai *seniai, neseniai, daug kartų, kartą, dažnai, kada nors* ir pan., pvz.:

(3.37) *Ar dažnai **tenka** vėluoti į darbą?*

Atsitiktinai pasitaikantys veiksmai nėra tikslingi, nutinka nevalingai. Panašaus pobūdžio reikšmė paliudyta tiriant rusų kalbos pusiau modalinį veiksmažodį *prixodit' sja* ‚prisieiti‘, kuris savo semantika artimas lietuvių kalbos veiksmažodžiui *tekti*: pastebėtina, kad atsitiktinumo semantika taip pat siejama su dažnumo kontekstais (Hansen 2001, 198–201).

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos 3.35 iliustracijos, pasitaiko, kad kalbėtojas ne tik konstatuoja atsitikusį įvykį, bet ir teiraujasi pašnekovo apie patirtį, ar apskritai jam pasitaikė tam tikra proga. *Tekti* aptariama reikšme siejamas su vienu iš funkcinų sakinių tipų – klausiamaisiais sakiniais. Priešingai, modaline būtinybės reikšme *tekti* klausimuose vartojamas itin retai. *Tekti* vartoseną klausimuose galima būtų motyvuoti pragmatinio pobūdžio argumentais ir išžvelgti sąsają su pragmatinėmis mandagumo strategijomis: užuot paklauses tiesiogiai *Ar dažnai **vėluojat** į darbą?*, kalbėtojas sušvelnina savo poziciją ir pasirenka mandagesnę klausimo formą su veiksmažodžiu *tekti*¹⁴. Kaip matyti toliau, *tekti* iš pragmatinių paskatų vartojamas ne tik klausimuose, bet ir parentezėje, siekiant apsidrausti dėl propozicijos teisingumo.

Analizuojama atsitikimo reikšme gali būti vartojamas ir veiksmažodis *gauti*: panaši progos semantika išžvelgta ir šio veiksmažodžio semantinėje struktūroje. Plg. žemiau pateiktą pavyzdį, kur kalbėtojas teiraujasi pašnekovo, ar šiam pasitaikę girdėti apie tam tikrą dalyką padėtį praeityje:

(3.38) – *Gal jau **gavai** girdėti – sūnų turiu?..*
– *Nu kad ne.*

¹⁴ Esu dėkinga prof. Holvoetui už tai, kad atkreipė mano dėmesį į šį aspektą.

Iliustruojamoje situacijoje galėtų būti vartojamas ir veiksmažodis *tekti*: pastarasis kalbama reikšme dabartinėje lietuvių kalboje netgi rodytūsi tipiškesnis.

Be to, sėkmingos progos (arba atsitiktinumo) reikšmė akivaizdi nurodant kokio daikto išskirtinumą. Tokiais atvejais *tekti* randamas pažyminio šalutiniuose sakiniuose, pvz.:

(3.39) *Tai gražiausia muzika, kokią teko girdėti.*

Reiktų atkreipti dėmesį į parentetinę *tekti* vartoseną su pojūčių veiksmažodžiais, pavyzdžiui, *kaip/kiek teko girdėti, nugirsti, matyti, patirti, skaityti* ir pan. Galima daryti prielaidą, kad kalbamais atvejais parentetinė konstrukcija su *tekti* vartojama pragmatiniais sumetimais, kalbėtojai siekiant nurodyti pasakymo šaltinį ir apsidrausti dėl teiginio tikrumo. Daromą prielaidą patvirtintų tai, kad neretai parentetinio *tekti* subjektas *man* nėra išreikštas (*kiek Ø teko girdėti*).

Tiriant tekstyno medžiagą, pastebėta, kad nemodالية realizuotos progos, arba atsitikimo, reikšme akvizityviniai veiksmažodžiai dažniausiai komplementuojami būsenos¹⁵ (ang. *states*) predikatais, iš kurių dominuojantys perpciniai veiksmažodžiai, ir atsitikimo (ang. *achievements*) predikatais pagal Vendlerio (1967) predikatų klasifikaciją. Atsitikimo predikatais perteikiami tokie veiksmai, kurių žmogus kontroliuoti negali – jie nutinka savaime. Minėtų veiksmo klasių veiksmažodžių bendratys dominuoja su neigiama būtojo laiko forma *neteko*, kaip *neteko (pa)matyti / girdėti, išgirsti / su(si)tikti* ir pan. Taigi forma *neteko* labiau išplėtojusi atsitikimo, o ne modalinę semantiką – kitų *tekti* formų vartosenos atvejais modalinė būtinybės reikšmė kur kas ryškesnė. Tiesa, lietuvių kalbos konstrukcijos *gauti/tekti* + perpcinis veiksmažodis, nepaisant to, kokia akvizityvinio veiksmažodžio laiko forma, panašios į anglų kalbos modalines konstrukcijas su veiksmažodžiais *can/could* + perpcinis

¹⁵ Arba būklės predikatai (in Holvoet ir Čižik 2004, 146).

veiksmazodis. Tokiose konstrukcijose modalinė pagrindinio predikato reikšmė išblanksta, ir lieka tik aktualizuoto veiksmo reikšmė. Plg. lietuvių kalbos pavyzdį:

(3.40) **Gavau patirti nežinomų dalykų.**

(= Patyriau nežinomų dalykų.)

Panašiai švedų kalboje: modalinis veiksmazodis *få* ‚gauti‘, vartojamas su perpepciniu veiksmazodžiu *se* ‚matyti‘, nereiškia modalumo (Viberg 2002, 136).

Taigi nemodalinių reikšmių lygmenyje perteikiamas nekontroliuojamas akvizityvumas toliau išplečiamas į abstraktesnius kontekstus: akvizityviniai veiksmazodžiai reiškia gavimą abstrakčių reiškinių, pirmiausia tokių kaip sėkminga proga, pagaliau – kaip modalinė galimybė ar būtinybė.

3.3.3. Modalinių reikšmių lygmuo

Remiantis kai kurių Europos ir (Rytų) Azijos kalbų medžiaga, šaltinio konstrukcijos, paremtos leksinėmis priemonėmis ‚gauti, įgyti‘, didžiąja dalimi išplėtoja modalines galimybės reikšmes (van der Auwera et al. 2009). Kaip rodo pasirinktų tekstyno dalių analizė, veiksmazodžių *gauti* ir *tekti* semantinėje struktūroje galimos ir neepisteminės *galimybės*, ir neepisteminės *būtinybės* modalinės reikšmės.

Nei veiksmazodis *gauti*, nei veiksmazodis *tekti* neturi episteminės galimybės ar episteminės būtinybės reikšmės. Tai galėtų būti grindžiama tuo, kad *gauti* tipo veiksmazodžiai savo tiesiogine reikšme yra dinaminiai veiksmazodžiai, būtiną jų bendraties komplemento vietoje taip pat eina dinaminės semantikos predikatai, o episteminis modalumas paprastai siejamas su statyvumu (žr. Coates 1983; Heine 1995; Wårnsby 2006 ir kt.). Todėl episteminė reikšmė šių veiksmazodžių semantinėje struktūroje nesusiformuoja (plg. Gronemeyer 2001, 169).

3.3.3.1. Neepisteminė būtinybė

Nors abu lietuvių kalbos *gauti* tipo veiksmažodžiai gali reikšti ir neepisteminę būtinybę, ir neepisteminę galimybę, šios abi modalinės reikšmės nevienodai pasiskirsto veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* semantinėje struktūroje. Neepisteminės būtinybės reikšmė labiau įsitvirtinusi veiksmažodžio *tekti* semantinėje struktūroje, o neepisteminės galimybės reikšmė – veiksmažodžio *gauti*. Būtinybė gali arba priklausyti nuo situacijos dalyvio, arba ne. Nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės atveju, veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* subjektu reiškiamam veikėjui neišvengiamai reikia atlikti tam tikrą veiksmą ar išgyventi tam tikrą būseną (plg. pastebėjimus apie veiksmažodį *tekti in* Balkevičius 1996, 86–90). Dažnai tai, kas gaunama ar ką tenka atlikti, yra veikėjo nepageidaujama, neigiamai konotuota, pvz.:

(3.41) *Išsikvietė viršininkas ir pasakė, kad **teks** imtis atsakomybės. Tai yra didesnės atsakomybės. Atsisakyti pagrindo neatsirado – **teko** imtis.*

Neatsitiktinai *tekti* subjektas reiškiamas naudininku: jo referentas suvokiamas kaip tas, kurio veikimo sfera apribota to, kuris yra autoritetingas ir turi tam tikrą galią. Veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti* reiškiamos neepisteminės būtinybės atvejais, situacijos dalyvis negali laisva valia spręsti, atlikti susiklosčiusios padėties inicijuojamą veiksmą ar ne – gaunamo (resp. tenkamo) veiksmo neatlikimas gali būti nenaudingas pačiam veikėjui, sukelti jam neigiamų padarinių, arba veikėjas nenori atlikti iš išorės inicijuojamo veiksmo. Tai lemia, kad lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių semantinėje struktūroje vyrauja tik tam tikro tipo būtinybės reikšmė: tokia būtinybė, kuri inicijuojama paties veikėjo įgimtų savybių, gebėjimų (vadinamoji „nuo situacijos dalyvio priklausanti būtinybė“), menkai paliudyta nagrinėjamų modalinių veiksmažodžių

vartosenoje: tirtuose tekstyno registruose veiksmožodžio *gauti* atveju nerasta nė vieno nuo situacijos dalyvio priklausančios būtinybės pavyzdžio, o veiksmožodžio *tekti* atveju terastas vienas kitas pavyzdys, iliustruojantis kalbamo tipo būtinybę, pvz.:

(3.42) *Kėlimasis septintą lyg ir nekėlė problemų, bet apie vidurdienį apimdavo snaudulys, **tekdavo** griebtis kavos.*

Būtinybės reikšmė, kai už susiklosčiusią situaciją veikėjas nėra atsakingas, t.y. nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė, yra tipiška abiejų akvizityvinių veiksmožodžių atveju, pvz.:

(3.43) *Pažįstamiems ir draugams, su kuriais tekdavo susitikti, smulkiai nepasakojau apie savo paskutiniuosius išgyvenimus ir patyrimus, nors nuolat **gaudavau** aiškintis, kodėl negeriu alkoholio, nevalgau mėsos.*

(3.44) *Kai pagalvoji, ką besišypsantiems juodaplaukiams mažyliams ir paaugliams **teko** iškęsti, šiurpuliai per kūną nubėga.*

Tai, ką veiksmožodžio subjektu reiškiamam veikėjui tenka atlikti ar išgyventi, gali priklausyti nuo skirtingų išorinių aplinkybių, skirtingo atliekamo veiksmo ar patiriamos būsenos „šaltinio“, lemiančio deontinės ir nedeontinės būtinybės reikšmių skirtį. Taigi jei modalumo raišką akvizityviniais veiksmožodžiais perteiktume modeliu [NP V VP], modalumo šaltinis galėtų būti:

- A. arba kokia išorinė jėga, neturinti autoriteto (pvz., išorinės objektyvios aplinkybės);
- B. arba kokia išorinė jėga, turinti autoritetą (pvz., moralinės vertybės, socialinė konvencija ar pan.);

C. arba pats NP, vidinės jo savybės (poreikiai, norai), inicijuojančios būtinybę.

Vis dėlto, analizuojant lietuvišką medžiagą, skirtis tarp modalumo šaltinio A ir B, bendriau tariant, skirtis tarp deontinio ir nedeontinio būtinybės potipio rodosi problemiška (apie tai plg. taip pat van der Auwera et al. 2009) – ji ne visada aiški ir priklauso nuo konteksto, nors kartais deontinės būtinybės šaltinis (t.y. koks nors autoritetas, šnekos aktas arba socialinė konvencija) sakinyje išreikštas eksplicitiškai:

(3.45) <...> *ne, šiandien į darbą nevažiuosiu, nes nenoriu. Aš mieliau lipsiu ant aukšto ir kalsiu grindlentes. Ne, vyre, negali. Jeigu nevažiuosi, gausi rašyti pasiaiškinimą.*

(3.46) *Beveik per kiekvieną inventurizaciją ar reviziją atsirasdavo pas jį materialinių trūkumų, kuriuos dažniausiai rajono vadovybei nurodžius tekdavo nurašyti.*

(3.47) *Jas [grotas] **teko** nuimti Europos Tarybos reikalavimu – kameroje turi būti natūrali šviesa.*

Pavyzdyje (3.45) situacijos dalyvis turės rašyti pasiaiškinimą, nes iš susiklosčiusių socialinių normų žinoma, kad be pagrindo savavališkai nevykti į darbą nevalia, taip pat pavyzdžiuose (3.46) ir (3.47) iš konteksto numanomam situacijos veikėjui neišvengiamai teks atlikti veiksmą, nes to reikalauja aukštesnė institucija, egzistuoja tam tikras juridinis pagrindas.

Siekiant nustatyti, kiek akvizityviniai veiksmožodžiai gali reikšti objektyvią, nuo išorinių aplinkybių priklausančią būtinybę ir kiek subjektyvią, deontinę, t.y. nuo paties kalbėtojo arba socialinių normų priklausančią būtinybę, iš tekstyno medžiagos akivaizdu, kad deontinės būtinybės raiška gerokai menkesnė. Kalbant apie *tekti*, deontinė būtinybė ryškesnė būsimojo laiko formų atveju, kadangi

būsimojo laiko forma *teks* dažniau pasitaiko dialoginėje aplinkoje, kitaip tariant, ji vartojama performatyviai, dėl ko numanoma deontinė interpretacija. Vis dėlto ne visada aišku, ar deontinis (arba modalumo) šaltinis yra pats kalbėtojas, ar tam tikra socialinė konvencija, norma, (apie) kurią kalbėtojas tik praneša klausytojui, kaip toliau pateiktame pavyzdyje:

(3.48) *Daugiau negaliu šito pakęsti – arba eikit dirbti, arba mokykitės. Jei toliau taip tęsis, teks jums palikti mokyklą.*

Deontinės būtinybės interpretacija susiklosto teigiamų formų vartosenos kontekstuose, visai kitaip nei kito disertacijoje analizuojamo beasmenio veiksmažodžio *reik(ė)ti* atveju: pastarojo neigiamos formos gali sustiprinti deontinę interpretaciją (plačiau žr. 4 skyrių). Vadinasi, veiksmažodžiu *tekti* subjektyvaus modalumo raiškos galimybės esti ribotos ir dar iki galo neišplėtotos.

Būdinga, kad modalinę būtinybės reikšmę abiejų lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių atveju inicijuoja kontekstas. Nedeontinė nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė dažniausiai susiklosto neigiamai konotuojuose kontekstuose. Neigiamą kalbėtojo vertinimą susiklosčiusios situacijos atžvilgiu implikuoja leksiniai rodikliai kaip *nori nenori; deja* ir pan., taip pat akvizityvinių veiksmažodžių valdomų bendračių semantika: veiksmažodžių subjekto referentui tenka atlikti veiksma, kuris reikalauja subjekto pastangų (pvz., *teko (pa)laukti, aiškintis, paprakaituoti, (iš)kentėti, paklusti* ir pan.). Be to, aptariamą reikšmę implikuoja tokie atvejai, kai esamojo ir būsimąjo laiko formos *tenka* ir *teks* vartojamos šalutiniame papildinio sakinyje, komplementuojančiame neigiamos konotacijos predikatą (pvz., *gaila, bloga, apgailėstauti; bijau / nemaniau, kad teks...* ir pan.).

Be neigiamai konotuoju situacijų, kalbamą būtinybę rodo ir sintaksinė aplinka, kurioje vartojami akvizityviniai veiksmažodžiai. Pirmiausia minėtini

tikslo sakiniai arba išplėstinės tikslo aplinkybės. Tikslo sakiniu eksplicitiškai nusakoma būtinybės, arba atliktino veiksmo pagrindas, pvz.:

(3.49) *Norint sumokėti skolas, **teko** parduoti butą. <...>.*

(3.50) ***Gavo** suspausti delnais, kad nevalkiotų slidžiu, vėl po kojomis tįstelėjusiu šaligatviu.*

Tokio pobūdžio būtinybę Hansenas (2005, 17) vadina „į tikslą orientuota būtinybė“ (ang. *purpose-oriented necessity*). Remiantis disertacijoje taikoma van der Auwers ir Plungiano (1998) modalinių reikšmių klasifikacija, „į tikslą orientuota būtinybė“ priklausytų nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės potipiui.

Be tikslo sakinių, būtinybės reikšmę, perteikiamą akvizityviniais veiksmažodžiais, dar padeda atskleisti aiškinamojo-paremiamojo sujungimo sakiniai (arba analogiški bejungtukiai sakiniai), kurių dėmenys susiję priežastiniu ryšiu (pastarąjį rodo jungtukai *todėl, tad, taigi, ir* ir pan.). Tokiais atvejais eksplicitiškai įvardyta išorinė jėga, dėl kurios kažkam tenka arba kažkas gauna atlikti X, pvz.:

(3.51) *Pinigų vis dėlto neužteko, tad truputėlį **gavom** padirbėti tabako fabrike.*

Minėtini panašaus pobūdžio kontekstai, kur būtinybę atlikti X inicijuojanti išorinė jėga atsiranda (ar susiklosto) atsitiktinai, nelauktai – apgailestaujama dėl to, kad reikia atlikti akvizityvinių veiksmažodžių bendraties komplementu reiškiamą veiksmą, pvz.:

(3.52) *Bet sveikata taip sušlubuoja, kad **tenka** guostis, jog dar nemirsiu ir sustiprėsiu.*

Pastebėtina, kad modalinė būtinybės reikšmė dominuoja būtojo ir esamojo laiko kontekstuose. Būtojo laiko forma *gavo* arba *teko* implikuoja atliktą veiksmą arba tokį veiksmą, kuris truko tam tikrą laiko tarpą:

Gavo / teko daryti X → padaryta X

Esamojo laiko forma *gauna* arba *tenka*, savo ruožtu, implikuoja nepasibaigusį veiksmą arba tokį, kurį tenka atlikti dažnai ar nuolat:

Gauna / tenka daryti X → tebėra X

Kalbant apie būsimojo laiko kontekstus, reiktų pasakyti, kad būsimojo laiko forma *teks* ne visada vartojama reiškiant (numatomą) būtinybę ateityje, bet ir būtinybę praeityje. Tai akivaizdu iš sudėtinių sakinių, kur pagrindinis predikatas vartojamas būtojo laiko forma, ir, derinant laikus, parenkama *tekti* būsimojo laiko forma, pavyzdžiui: *bijojau, kad teks...*; *nemaniau, kad teks...* ir pan.

Taigi lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių atveju modalinė būtinybė retai kada inicijuojama kalbėjimo momentu: kalbėtojas praneša, kad būtinybė, nulemta išorinių aplinkybių, egzistavo praeityje arba ji tebeegzistuoja dabartyje. Veiksmas, kurį kas nors gauna arba kuris kam nors tenka atlikti, neturi aiškios būsimojo laiko referencijos. Tokie atvejai, kur būtinybė būtų inicijuojama kalbėjimo momentu, modalinamas veiksmas būtų nukreiptas į ateitį, o modalumo šaltinis sutaptų su kalbėtoju, daugiau mažiau aiškūs ir galimi tik su būsimojo laiko forma (*tau/jums*) *teks* arba *gausi(t)*, kai kalbėtojas tiesiogiai kreipiasi į klausytoją ir jam adresuoja modalinamą veiksmą¹⁶.

Pastebėta, kad realizuodami nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę (arba galimybę) akvizityviniai veiksmažodžiai dažniausiai eina su veiklos (ang.

¹⁶ Kiek skirtinga situacija kitų lietuvių kalbos neepisteminų predikatų atveju: tarkim, esamojo laiko forma *privalai, turi(t)*, taip pat *reikia* turi ateities dimensiją, o veiksmas, patenkantis į šių formų aprėptį, – būsimojo laiko referenciją.

activities) ir vyksmo (ang. *accomplishments*) predikatais. Neretai veiksmas, kurį tenka atlikti, realizuojamas tokiomis leksemomis kaip *(pa)laukti, eiti, pripažinti, (su)grįžti, atsisveikinti* ir pan. Retesnės, nors reikšmingos dar tokios leksemos, kurios turi neigiamos konotacijos elementų: pvz., *padirbėti, paplušėti, kulniuoti pėsčiam* ir pan. Tendencija neepisteminius predikatus papildyti dinaminės semantikos komplementais jau senokai pastebėta analizuojant anglų (Coates 1983), taip pat švedų kalbos (Wärnsby 2006) deontinius modalinius veiksmožodžius. Dinaminiai predikatai dera su pačia neepisteminio modalumo semantika: veiksmas, patenkantis į modalinių predikatų aprėptį, turi turėti pokyčio dimensiją. Žinoma, gali pasitaikyti ir kitų veiksmo klasių predikatų, einančių būtinu akvizityvų papildymu. Plg. sakinį, kur *gauti* komplementuojamas atsitikimo (ang. *achievement*) predikatu:

(3.53) *Julius tą suprato kaip kvietimą šokiui, bet gavo apsirikti.*

Bendraties komplementu reiškiamas veiksmas subjekto nekontroliuojamas, tačiau modalinės būtinybės reikšmės interpretaciją lemia tai, kad subjektas yra aplinkybių priverstas patirti tam tikrą būseną – nėra kitos išeities, kaip tik realizuoti bendratimi reiškiamą veiksmą ar būseną.

Kalbant apie modalumo ryšį su veiksmo kategorija, lingvistinėje literatūroje pastebėta tam tikra šių kategorijų tarpusavio sąsaja. Episteminis modalumas paprastai siejamas su imperfektyvu (Abraham ir Leiss 2008, xii–xiii), o „esminis“ (ang. *root*) modalumas – su perfektyvu. Divjak, tyrusi rusų kalbos beasmenius modalinius veiksmožodžius, pastebėjo, kad deontiniai predikatai linkę eiti su imperfektyvinėmis (ang. *imperfective*) bendratimis, o dinaminiai – su perfektyvinėmis (ang. *perfective*) bendratimis. Negana to, pasak autorės, ne visada bendraties, einančios su modaliniu veiksmožodžiu, veiksmo klasę lemia modalumo tipas: pastaroji aplinkybė priklauso ir nuo to, ar modalumo objektas (arba adresatas) yra apibrėžtas (ang. *specific*), ar ne (ang. *generic*) (Divjak 2009,

249–269). Apibrėžtą modalumo objektą beasmenėse modalinėse konstrukcijose rodo išreikštas datyvo subjektas, o neapibrėžtą – neišreikštas datyvo subjektas. Neapibrėžtos modalumo situacijos siejamos su imperfektyvais, o apibrėžtos – su perfektyvais (ten pat). Pastebėta, kad lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių modalinės reikšmės interpretacijai bendratis komplemento veiklo klasė įtakos neturi, kaip ir tai, ar beasmenėse konstrukcijose su *tekti* datyvo subjektas eksplisicitinis, ar ne. Asmeninių *gauti* formų modalumo objektas yra apibrėžtas. Su visomis akvizityvinių veiksmažodžių laikų formomis gali eiti ir eigos, ir įvykio veiklo veiksmažodžio bendratis. Kadangi veiksmažodžio *tekti* būtojo laiko formomis realizuojama būtinybė arba patirta kokia proga praeityje, neretai komplementinės *tekti* bendratys esti perfektinės.

3.3.3.2. Neepisteminė galimybė

Be neepisteminės būtinybės, lietuvių kalbos akvizityviniai veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* vartojami neepisteminei galimybei reikšti. Lietuvių kalboje aptariama reikšmė geriau realizuojama konstrukcijomis su veiksmažodžiu *gauti*¹⁷. Ir veiksmažodis *gauti*, ir veiksmažodis *tekti* perteikia tokią galimybę, kai veiksmažodžių subjektas gali atlikti veiksmą arba dėl egzistuojančios palankios dalykų padėties (3.54, 3.55 pavyzdžiai), arba dėl kito asmens valios įsikišimo (3.56, 3.57 pavyzdžiai):

(3.54) *Dailininką pavaišino gardžia braziliška kava. Mes **gauname** nusipirkti įvairių Brazilijos kavos rūšių, bet tokios, kokių išvirė ponina Albina, pas mus nerasi.*

(3.55) – *Pasivaikščiokim. Nedažnai **tenka** atvažiuoti į Vilnių, – sulaikė už rankovės Kazys, kai pasukai stotelės link.*

(3.56) *Gana ilgai pažaisti **gavo** vienas iš komandos naujokų <...>.*

¹⁷ Veiksmažodis *gauti* modaline galimybės reikšme užfiksuotas ir kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse. Kupiškėnų (2007) bei Kazlų rūdos šnektos (2008) žodynuose viena iš *gauti* reikšmių apibrėžiama kaip „turėti progą, rasti būdą, galėti (ppr. su bendratimi)“. Znavykyų šnektos žodyne (2003) *gauti* fiksuojamas ir būtinybės reikšme – „turėti progą, tekti, reikti (ppr. su bendratimi)“.

(3.57) *Kauno krepšininkai nugalėjo lengvai, leido pažaisti visiems dvylikai komandos žaidėjų. Daugiausia rungtyniauti teko naujokams legionieriams <...>.*

Taigi abiejų veiksmažodžių atveju potenciali nedeontinė ir deontinė galimybė. Pavyzdžių, kuriuose galima būtų įžiūrėti nuo situacijos dalyvio priklausančią galimybę, neužfiksuota.

Skirtingai nei neepisteminės būtinybės, neepisteminės galimybės reikšmė kyla teigiamuose (t.y. teigiamai vertinamuose) kontekstuose: susiklosto arba kieno valia sukuriama palankios aplinkybės subjektui, dėl ko jis gali arba jam leidžiama atlikti tam tikrą veiksmą. Aukščiau aptarta modalinė būtinybės reikšmė labiau priklausoma nuo konteksto nei galimybės: reikalingi kontekstiniai indikatoriai, nuo kurių priklauso būtinybės interpretacija.

Kaip rodo tekstyno medžiaga, neepisteminės galimybės reikšmė pirmiausia siejama su veiksmažodžiu *gauti*. Nepaisant to, kad GL patekstinyje neepisteminės būtinybės reikšmė kiek dažnesnė nei neepisteminės galimybės, šalia egzistuojantys dviprasmiai atvejai, kur modalinė galimybės reikšmė sumišusi su aktualizuotos galimybės reikšme, rodo, kad neepisteminė galimybė geriau įsitvirtinusi veiksmažodžio *gauti* semantinėje struktūroje nei veiksmažodžio *tekti*. Pastarąjį teiginį patvirtintų ir tai, kad deontinis nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės potapis akivaizdžiai geriau realizuojamas veiksmažodžiu *gauti* nei *tekti*. Gronemeyer (2001), kalbėdama apie anglų kalbos dinaminį veiksmažodį *get* ‚gauti‘, mato tiesioginį ryšį tarp nedomalines akvizityvumo ir modalinės galimybės, tiksliau, leidimo, reikšmės. Modalinė galimybės reikšmė siejama su dinamiškumu: kaip gaunamas koks konkretus daiktas, taip gaunama deontinė galimybė – leidimas daryti X (Gronemeyer 2001, 164). Vis dėlto nepaisant to, kad ir *gauti*, ir *tekti* realizuoja dinaminį posesyvumą, skirtinga recipiento raiška lemia semantinius akvizityvinių veiksmažodžių skirtumus. *Tekti* išplėtoja atsitikimo, arba sėkmingos progos, reikšmę, labai panašią į modalinę galimybės reikšmę, bet nebūdingą veiksmažodžiui *gauti*.

Tokiu atveju *tekti* datyvinis argumentas yra eksperieneceris, o jo referentas nevalingai patiria veiksmą. Lietuvių kalbos *gauti*, kaip ir anglų kalbos atitikmuo *get* ‚gauti‘ (Gronemeyer 2001), yra dinamiškas veiksmožodis, kurio recipientas kai kuriais atvejais tampa panašus į agentą (plg. 3.13 pavyzdį). Todėl *gauti* produktyvesnis realizuodamas neepisteminę galimybę, jos deontinį ir nedeontinį potipį, nei *tekti*. Veiksmožodis *tekti*, savo ruožtu, menkai reiškia neepisteminę galimybę, ypač deontinį jos potipį, ir yra tipiškesnis realizuodamas nekontroliuojamą, nuo subjekto nepriklausomą progą ar kokį atsitiktinį veiksmą, arba neepisteminę būtinybę. Nepaisant to, neepisteminės ir nuo situacijos dalyvio nepriklausomos galimybės reikšmė įmanoma *tekti* semantinėje struktūroje. Plg. sakinį:

(3.58) *Kartais **tenka** pamiegoti tik porą valandų.*

Galimybė (pa)miegoti priklauso nuo tam tikrų išorinių aplinkybių: situacijos dalyvis negali laisva valia spręsti, kiek miegoti. Vis dėlto neretu atveju *tekti* dviprasmiškas tarp modalinės galimybės ir nemodalinės progos (arba atsitikimo) reikšmių dėl pastarųjų panašumo. 3.56 pavyzdyje galima išvelgti sumišusias nemodalinę atsitikimo bei modalinę galimybės reikšmes ir perfrazuoti iliustruojamos situacijos interpretaciją kaip „pasitaiko, kad galiu pamiegoti...“.

Pastebėtina, kad modalinė galimybė geriau realizuojama neigiamomis akvizityvinio veiksmožodžio *gauti* formomis. GL ir RP patekstyniuose rastos neigiamos *gauti* formos išskirtinai vartojamos galimybės reikšme, pvz.:

(3.59) *Nė minutės **negavau** pailsėti.*

Analizuojant neigiamas *gauti* formas akivaizdesnis deontinis neepisteminės galimybės potipis: neretai būna aiškus (arba iš konteksto numanomas) neigiamos

deontinės galimybės – draudimo – šaltinis, t.y. toks, kuriam priklauso autoritetas modalumo objekto atžvilgiu.

Antra vertus, ne visada galimybė būtojo laiko kontekstuose interpretuotina kaip modalinė galimybė: *gauti* būtojo laiko formomis gali būti reiškiamas ir aktualizuota (arba neaktualizuota) galimybė (ang. *actualized possibility*). Kaip minėta, 3.59 pavyzdyje pateikta neigiama forma *negavau* gali būti interpretuojama kaip modalinė, t.y. reiškianti leidimo nebuvimą atlikti kokį veiksmažodį. Vis dėlto nereikėtų atmesti ir neaktualizuoto veiksmo interpretacijos – tokioms reikšmėms, kai nusakoma, kad objektyviai nesusiklostė aplinkybės, t.y. kad subjektas negavo galimybės arba progos pailsėti. Be to, kai kuriuose būtojo laiko kontekstuose galima išvelgti kokio veiksmo ar būsenos rezultatą – tokiais atvejais modalinis galimybės aspektas visai išblanksta, pvz.:

(3.60) *Julius tą suprato kaip kvietimą šokiui, bet gavo apsirikti (=apsiriko).*

(3.61) *Kai keleiviai priartėjo pakankamai arti, Trepsis gavo nustepti (=nustebo): toji rusvaplaukė gentainė pasirodė besanti rimta dama <...>*

Remiantis užfiksuotais *tekti* pavyzdžiais, iliustruojančiais modalinę galimybę, pasakytina, kad neigiamomis veiksmažodžio *tekti* formomis neepisteminė galimybės reikšmė taip pat perteikiama kiek produktyviau nei teigiamomis formomis, pvz.:

(3.62) *Tačiau miegoti neteko, ir net prisnūsti, nes telefonas suskambo ir vėl...*

Modalinės galimybės sąsaja su neigiamomis akvizityvų formomis galėtų būti aiškinama tuo, kad neigiamos *tekti* formos dažniausiai reiškia šansą, arba atsitiktinumą (‘tenka, pasitaiko proga’), o pastaroji reikšmė labai artima modalinei galimybės reikšmei (‘tenka, suteikiama galimybė’). Paisant Wälchlio (1996, 45) pastebėjimo, kad kalbose neigimas, arba neigiami kontekstai,

sustiprina modalinę galimybės reikšmę, galima būtų daryti panašią prielaidą apie lietuvių kalbos akvizityvinius veiksmažodžius *gauti* ir *tekti*, tačiau analizuotose tekstyno dalyse esama per mažai modalinę galimybę iliustruojančių atvejų, kad galima būtų prieiti prie tokios išvados.

3.3.3.3. Dviprasmiai atvejai

Kaip parodė lietuvių kalbos akvizityvinių veiksmažodžių analizė, modalinės veiksmažodžių reikšmės formuojasi tam tikruose kontekstuose. Nepaisant to, ne visada lengva nustatyti akvizityvinių veiksmažodžių reikšmę. Viena vertus, dviprasmybė susiklosto ten, kur kontekstas nepakankamai aiškus, kita vertus, tam pačiame kontekste įmanoma keleriopa semantinė interpretacija. Pasitaiko dviprasmybės atvejų, kai:

- a) sumišusi modalinė ir nemodalinė reikšmės;
- b) sumišusios skirtingos modalinės reikšmės.

Jau buvo užsiminta, kad nemodalinė sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmė artima modalinei galimybės reikšmei. Taigi tiriant tekstyno medžiagą, pasitaikė atvejų, kai buvo galima įžiūrėti ir sėkmingą progą, ir modalinę galimybę, pvz.:

(3.63) *Kadangi muitininkai šito nepastebėjo, jam **teko** į Lietuvą prasmukti naktį vienoje bagažinėje su dvidešimčia afganistaniečių.*

(3.64) *Be to, jau **gavom** įsitikinti, kad laisvė be atsakomybės (be „nelaisvės“) – pražūtinga.*

Kalbama dviprasmybė dominuoja būtojo laiko kontekstuose, kai modalinį veiksmažodį papildo būsenos arba atsitikimo predikatai *pajusti*, *patirti*, *įsitikinti* ir pan. Jei bandytume pritaikyti Heine'io (1995) pasiūlytus, paskui Nordlinger ir Traugott (1997) atkartotus neepisteminės situacijos parametrus, dviprasmiški

atvejai tenkintų ne visus, bet dalį parametrų. Tarkim, iliustruojamuose 3.61 ir 3.62 pavyzdžiuose veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti* reiškiamai situacijai būtų būdingi tokie parametrai:

	Parametras	Tenkinamas
1.	Išorinė jėga, kuriai būdinga valia ir kuri suinteresuota tam tikro veiksmo atlikimu arba ne	+
2.	Veiksmas atliekamas kontroliuojamojo agento	+
3.	Veiksmas dinaminis, t.y. veikiama tam tikra situacija ir ji nukreipta tam tikros būsenos pokyčio link	+
4.	Veiksmas turi ateities referenciją (ang. <i>future reference</i>), t.y. jis bus atliekamas vėliau nei kalbėjimo momentu	–
5.	Veiksmas neturi faktiškumo dimensijos (ang. <i>non-factual</i>), nors egzistuoja tam tikra tikimybė, kad veiksmas įvyks	–

Kaip matyti, 3.61 ir 3.62 pavyzdžiuose iliustruojami *gauti* ir *tekti* netenkina 4-to ir 5-to kriterijaus, nes jų modifikuojamas veiksmas jau įvykęs – galimybė prasmukti į Lietuvą ir galimybė įsitikinti realizuota. Todėl kartais tame pačiame kontekste galima išvelgti ir modalinę galimybės praeityje, ir nmodalinę aktualizuotos galimybės arba nmodalinę sėkmingo veiksmo, pasiekimo reikšmę. Pastebėtina, kad kalbamo tipo dviprasmybė dominuoja veiksmažodžio *gauti* atveju, mat pastarasis, kitaip nei *tekti*, linkęs reikšti nuo situacijos nepriklausančią galimybę. Tokie dviprasmiški kontekstai galėtų būti laikomi pereinamaisiais tarp nmodalinio ir modalinio lygmens. Modalinių galimybės ir būtinybės reikšmių atvejais akivaizdi akvizityvinių veiksmažodžių komplementacija, reiškianti aktyvų veiksmą – vyksmą arba veiklą. Tiriamosios medžiagos duomenys rodo, kad skiriamasis modalinių reikšmių veiksnyis yra neigiamos konotacijos kontekstai: jei akvizityvinį veiksmažodį papildančia bendratimi perteikiamas veiksmas kalbėtojo

vertinamas neigiamai, išvelgtina modalinė būtinybės reikšmė. Vis dėlto modalinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės atveju yra palyginti mažiau nei modalinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės atveju.

Pasitaiko, kai sėkmingos progos reikšmė rodosi sumišusi su modaline būtinybės reikšme. Kalbamo pobūdžio dviprasmybė būdingiausia veiksmožodžio *tekti* atveju, mat pastarasis daugiausia išplėtojęs modalinę nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės reikšmę. Vienais atvejais sunku atskirti kalbamas reikšmes (3.63 pavyzdys), kitais atvejais galima išvelgti ir vienos, ir kitos reikšmės semantinių komponentų, tad pastaruoju atveju reikšmė galėtų būti perfrazuojama kaip „...pasitaikė, kad turėjau/reikėjo...“ (3.64 pavyzdys).

(3.65) *Po daugelio metų važinėjimo į darbą automobiliu **teko** susipažinti su visuomeninio transporto kursavimo taisyklėmis.*

Pateiktą pavyzdį galima interpretuoti arba kaip ‚turėjau progos susipažinti‘, vadinasi, nmodalinė reikšmė, arba kaip ‚reikėjo, buvau priversta(s) susipažinti‘ – modalinė reikšmė. Plg. tolesnę iliustraciją, kur nmodalinės šanso ir modalinės būtinybės reikšmės komponentai rodosi sumišę:

(3.66) *Ne kartą **teko** budėti prie krautuvės ir laukti atvežant duonos.*

Vienas iš kriterijų, galinčių padėti atskirti progos reikšmę nuo būtinybės reikšmės, būtų (kontekstinė) substitucija kitais modaliniais būtinybės veiksmožodžiais (kaip pavyzdžiui, *reikėti*, *turėti* – tiek teigiamuose sakiniuose, tiek neigiamuose). Vis dėlto ne visais atvejais absoliuti substitucija kitu būtinybės veiksmožodžiu įmanoma: pakeitus *tekti* kitu modaliniu būtinybę reiškiančiu veiksmožodžiu, atsitiktinumų semantinis komponentas lyg ir prarandamas, plg.:

(3.67) *Ne kartą reikėjo / turėjom būti prie krautuvės ir laukti atvežant duonos.*

Minėtini dar tokie dviprasmybės atvejai, kai keblu atskirti deontinę ir nedeontinę būtinybės reikšmes. Kaip jau buvo užsiminta, dažnu atveju trūksta konteksto nustatyti modalumo šaltinį ir atskirti šiuos būtinybės potipius (žr. 3.39 pavyzdį).

Kaip matyti, dažniausiai dviprasmybė susiklosto tarp nemodalinės atsitikimo ir modalinės galimybės arba būtinybės reikšmių. Dviprasmių atveju, kur būtų sunku atskirti modalinę galimybės ir modalinę būtinybės reikšmes, beveik nepasitaikė (nebent tokie atvejai, kur trūksta konteksto). Nepaisant to, kad modalinių galimybės ir būtinybės reikšmių atvejais tarp akvizityvinių veiksmažodžių komplementų vyrauja veiklos ir vyksmo predikatai, paprastai atskirti modalinę galimybės reikšmę nuo modalinės būtinybės reikšmės padeda kalbėtojo vertinimas: jei akvizityvinių veiksmažodžių bendratis komplementu reiškiamas įvykis kalbėtojo suvokiamas kaip neigiamas, turimas modalinės būtinybės reikšmės atvejis.

Apibendrinant, lietuvių kalbos akvizityviniai veiksmažodžiai įprastai vartojami nuo situacijos dalyvio nepriklausančiam modalumui (ang. *participant-external modality*) reikšti. Veiksmažodžiai *tekti* ir *gauti* dažniau funkcionuoja kaip nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės žymikliai. Pastebėtina, kad *gauti* ir *tekti* gali reikšti aktualizuotą būtinybę arba galimybę, todėl skirtis tarp modalinių ir nemodalinių reikšmių ne visada aiški. Modalinė interpretacija labai priklauso nuo konteksto: tam tikri kontekstų tipai sietini su atitinkamomis modalinėmis arba nemodalinėmis reikšmėmis. Jei *gauti* ir *tekti* komplemento bendratis reiškia perceptines situacijas, atsitiktinius veiksmus ar įvykius, akvizityviniai veiksmažodžiai reiškia ne modalumą, bet aktualizuotą įvykį, įvykio progą, kokį atsitikimą. Dominuoja kalbėtojo neigiamai vertinami kontekstai, ne

modalinio subjekto valia inicijuojama būtinybė lemia nuo situacijos dalyvio nepriklausančios (ang. *participant-external*) būtinybės susiformavimą.

6-toje lentelėje, remiantis kitų kalbų tyrimais, lyginama *gauti* tipo veiksmažodžių semantika lietuvių kalboje ir Europos kalbose: švedų, vokiečių, anglų.

Anglų kalbos <i>get</i> ,gauti‘ (Gronemeyer 2001)	
Struktūra	Reikšmė
<i>get</i> + (NP) + NP	Patekimas į posesyvumo būseną (akvizityvumas)
<i>(have) got</i> + NP	Statyvusis posesyvumas
<i>get</i> + (NP) + PP/PTCP/ADV	Judėjimas
<i>(have) got</i> + <i>to</i> -INF	Modalumas: Įpareigojimas (ang. <i>obligation</i>)
<i>get</i> + <i>to</i> -INF	Modalumas: Leidimas (ang. <i>permission</i>)
<i>get</i> + (NP) + AP	Inchoatyvumas
<i>get</i> + (NP) + <i>(to)</i> -V- <i>ing</i> / <i>get</i> + (NP) + <i>to</i> -INF _{stative}	Ingresyvumas
<i>get</i> + (NP) + pastPTCP	Pasyvinė reikšmė
Vokiečių kalbos <i>kriegen</i> ,gauti‘ (Lenz 2008)	
<i>kriegen</i> _{caus/non-caus} + NP (+ NP)	Patekimas į posesyvumo būseną / Nustoti būti posesyvumo būsenos
<i>kriegen</i> _{caus} + NP + PP	Judėjimas
<i>kriegen</i> _{non-caus} + <i>zu</i> -INF	Leidimas (ang. <i>permission</i>)
<i>kriegen</i> _{caus} + NP (+ <i>dazu</i>) + <i>zu(m)</i> -INF	Kauzatyvumas
<i>kriegen</i> _{caus} + NP + AP / pastPTCP	Rezultatyvumas
<i>kriegen</i> _{non-caus} + pastPTCP	Pasyvinė reikšmė
Švedų kalbos <i>få</i> ,gauti‘ (Viberg 2002)	
<i>få</i> + NP	Akvizityvumas
<i>få</i> + VP	Modalumas (leidimas ir įpareigojimas)
	Inchoatyvumas
<i>få</i> + NP + attVP	Kauzatyvumas

Lietuvių kalbos <i>gauti, tekti</i>	
<i>gauti/tekti</i> + NP	Akvizityvumas
<i>gauti/tekti</i> + PP	Aktualizuota galimybė, sėkminga proga
<i>gauti/tekti</i> + INF	
<i>gauti/tekti</i> + INF	Modalumas (leidimas ir įpareigojimas)

6 lentelė. *Gauti tipo veiksmažodžių semantika įvairiose kalbose*

3.3.4. Statistinė akvizityvinių veiksmažodžių analizė

Šiame skyriuje pateikiama detali statistinė analizuojamų veiksmažodžių formų, jų komplementų ir veiksmažodžiais perteikiamų reikšmių distribucija.

Apačioje lentelėje duodamas veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* formų normalizuotas dažnis DLKT:

<u>GAUTI</u>	DLKT (140 921 288) d/1000	<u>TEKTI</u>	DLKT (140 921 288) d/1000
<i>Ne-gavo</i>	0.15	<i>Ne-teko</i>	0.24
<i>Ne-gauna</i>	0.09	<i>Ne-tenka</i>	0.16
<i>Ne-gaus</i>	0.04	<i>Ne-teks</i>	0.1

7 lentelė. Normalizuotas gauti ir tekti formų dažnis DLKT

Kaip matyti, dominuojančios formos tekstyne esti būtojo laiko formos, statistiškai reikšmingos ir esamojo bei būsimojo laiko formos. Neatsitiktinai modalinė semantika produktyviausiai realizuojama būtent šių laikų kontekstuose. Statistinė analizė atskleidė, kad dažniausiai *tekti* eina su bendraties komplementais, tad dominuojanti reikšmė – modalinė. Skirtingai veiksmažodžio *gauti* atveju: pastarasis dažniausiai eina su vardažodiniais komplementais ir paprastai reiškia nemodalinę – akvizityvumo, arba patekimo į posesyvumą – reikšmę. 8 ir 9 lentelėse iliustruojamas struktūrinių modelių su akvizityviniais veiksmažodžiais *gauti* ir *tekti* pasiskirstymas:

Struktūriniai komplementų tipai	DLKT (GL: 15 765 554)		
	Teigiamos formos <i>gauti</i>	Neigiamos formos <i>negauti</i>	Iš viso %
NP	93,3 %	94,4 %	88,6 %
INF	5,3 %	4,7 %	5,2 %
Kiti	1,4 %	0,9 %	1 %

8 lentelė. Struktūriniai veiksmažodžio gauti komplementų tipai

Struktūriniai komplementų tipai	DLKT (GL: 15 765 554)		
	Teigiamos formos <i>tekti</i>	Neigiamos formos <i>netekti</i>	Iš viso %
NP	4,2 %	51 %	14,2 %
INF	93,6 %	46,2 %	83,5 %
Kiti	2,2 %	2,7 %	2,3 %

9 lentelė. Struktūriniai veiksmažodžio tekti komplementų tipai

Struktūriniame modelyje su vardažodiniais komplementais (t.y. kai NP atsiduria veiksmažodžių postpozicijoje) analizuojami akvizityviniai veiksmažodžiai papildomi tiek konkrečiais, tiek abstrakčiais daiktavardžiais. Pastebėta, kad *gauti* ir *tekti* dažnesni su tokiais vardažodiniais komplementais, kurie reiškia abstrakčias sąvokas. Plg. lentelėje:

<i>gauti/tekti</i> + NP (RP & GL)	Konkrečiai daiktavardžiai %	Abstraktieji daiktavardžiai %
<i>gauti</i>	19.5 %	80.5 %
<i>tekti</i>	22.7 %	77.3 %

10 lentelė. Kategorinė gauti ir tekti vardažodinių komplementų semantika

Kaip minėta, akvizityviniai veiksmažodžiai dažniausiai komplementuojami tokiomis abstrakčiomis sąvokomis, kurios reikalauja semantinio papildymo, dažniausiai sakinyje realizuojamo tikslo bendratimi: pavyzdžiui, *gauti leidimą, nurodymą, prašymą, teisę* ir pan.; *tekti galimybei, garbei, laimei, progai* ir pan.

Struktūriniame modelyje su veiksmažodiniais komplementais, analizuojami veiksmažodžiai paprastai realizuoja modalumą. Vis dėlto modalinių ir nemodalinių reikšmių santykis abiejų akvizityvinių veiksmažodžių semantinėje struktūroje nevienodas. GL patekstinyje nemodalinės veiksmažodžio *tekti* reikšmės pasiskirsto taip: 14,2 proc. visų analizuotų *tekti* formų pavyzdžių (n.d. 0.03) rodo leksinę dinaminio posesyvumo reikšmę, o 12,1 proc. (n.d. 0.03) perteikia leksinę sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmę. Pastebėta, kad nemodalinės reikšmės dažniau reiškiamos neigiamomis *tekti* formomis, nei teigiamomis. Dinaminio posesyvumo reikšmė sudaro 4,2 proc. visų teigiamų *tekti* formų pavartojimo atvejų ir 51 proc. visų neigiamų formų pavartojimo atvejų. Nemodalinė sėkmingos progos, arba atsitikimo reikšmė, savo ruožtu, sudaro 10,1 proc. visų teigiamų formų pavartojimo atvejų ir 47,5 proc. visų neigiamų formų pavartojimo atvejų. Iš neigiamų *tekti* formų su infinityviniais komplementais gausiausiai vartojama būtojo laiko forma *neteko*, taip pat labiausiai išplėtojusi nemodalinę atsitikimo reikšmę. Tokį statistinį reikšmių pasiskirstymą *tekti* semantinėje struktūroje galima aiškinti dvejopai. Pirma, palyginti nedidelis dinaminio posesyvumo reikšmės procentas tarp teigiamų *tekti* formų gali būti grindžiamas tuo, kad lietuvių kalboje produktyviai vartojamas kitas patekimą į posesyvumą reiškiantis veiksmažodis, t.y. *gauti*. Antra, neigiama forma *neteko*, be atsitikimo reikšmės, yra leksikalizavusi dar ir praradimo reikšmę – kitokią nei patekimo į posesyvumo būseną reikšmę.

Lietuvių kalbos akvizityviniai veiksmažodžiai specializuoti nuo situacijos dalyvio nepriklausančiam modalumui reikšti. Iš viso modalinės *tekti* vartosenos RP ir GL patekstinyje rasta 14021 atvejais, o veiksmažodžio *gauti* – tik 149

atvejai. Taigi, santykis – 94:1. Normalizuotas dažnis modalinės *gauti* ir *tekti* vartosenos RP ir GL patekstyniuose pateiktas lentelėje apačioje:

<i>gauti/tekti</i> + INF	Modalinis	Modalinis
	<i>gauti</i> (d/1000)	<i>tekti</i> (d/1000)
RP	0.002	0.48
GL	0.006	0.14
RP + GL	0.004	0.35

11 lentelė. *Modalinės gauti ir tekti vartosenos normalizuotas dažnis*

Kaip matyti, modalinio *gauti* dažnis kiek didesnis GL patekstyntyje nei RP. Darytina prielaida, kad *gauti* labiau modalinamas sakytinėje kalboje arba jai artimose atmainose nei oficialiuose stiliuose – publicistikoje. Pastebėtina, kad *gauti* ekvivalentas anglų kalboje – veiksmažodis *get* ‚gauti‘ taip pat modalumą pirmiausia realizuoja sakytinėje kalboje: oficialiuose stiliuose jis vartoti nelabai tinkamas (a.k. su prof. Usoniene). Vadinasi, modalumo užuomazgos (resp. modalinių reikšmių susidarymo pradžia) sietina su kalbėjimo aktais ir kalbėtojo perspektyva, t.y. su tuo, kiek savo vertinimo perteikia kalbėtojas, pavartodamas vieną ar kitą leksemą. Be to, tai, kad *gauti* produktyvesnis modalumui reikšti šnekamajai kalbai artimoje grožinėje literatūroje, gali lemti tam tikros tarmės (kaip minėta, kai kuriuose tarmių žodynuose *gauti* fiksuotas modalinėmis reikšmėmis – pirmiausia modalinės galimybės), jų įtaka bendrinei kalbai.

Kaip modalinis veiksmažodis, *gauti* apylygiai reiškia modalinę galimybės ir būtinybės reikšmę. Galimybės reikšmė sudaro 57,6 proc. visų veiksmažodžio *gauti* atvejų su infinityvine komplementacija. Modalinė būtinybės reikšmė, savo ruožtu, sudaro 42,4 proc. visų pavartojimo atvejų su infinityviniais komplementais. Pastebėta, kad RP patekstyntyje *gauti* dažniau užfiksuotas

modaline galimybės reikšme nei būtinybės: RP rasti 43 atvejai, iliustruojantys galimybę, ir 11 atvejų, iliustruojančių būtinybę. Toks publicistikos patekstinyje užfiksuotas modalinių reikšmių pasiskirstymas atliepia švedų ir anglų *gauti* tipo veiksmažodžių semantinę distribuciją (plg. Viberg 2002; Gronemeyer 2001b). Kaip jau buvo užsiminta, anglų ir švedų kalbų *gauti* atitikmenys produktyvesni, jei reiškia leidimą (ang. *permission*), o ne įpareigojimą (ang. *obligation*). Kitas lietuvių kalbos akvizityvinis veiksmažodis – *tekti* – labai menkai reiškia modalinę galimybę resp. leidimą: kalbamos reikšmės pavyzdžiai tesudaro 0,9 proc. visų *tekti* atvejų su infinityviniais komplementais.

Iš analizuotos tekstyno medžiagos akivaizdu, kad *tekti* įsitvirtinęs kaip modalinis veiksmažodis lietuvių kalboje. Dažniausia modalinė reikšmė, perteikiama veiksmažodžiu *tekti* – nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė – sudaro 74,1 proc. visų *tekti* pavartojimo atvejų su infinityviniu komplementu. Kalbama reikšmė geriau išplėtotą teigiamų *tekti* formų nei neigiamų. Lentelėje apačioje parodyta, kokia nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės raiška pagrindinėmis teigiamomis kalbamo veiksmažodžio formomis:

<i>Tekti</i> formos	GL %
TEKO	66.9 %
TENKA	94.1 %
TEKS	93.8 %

12 lentelė. Modalinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės pasiskirstymas tarp teigiamų *tekti* formų

Būtojo laiko forma *teko*, kitaip nei esamojo ir būsimąjo laiko formos *tenka* ir *teks*, tipiškiausia reikšti (implikatyvinę) sėkmingos progos reikšmę, tad struktūriniame modelyje su infinityvu ji labiau įsitvirtinusi kalbama reikšme nei

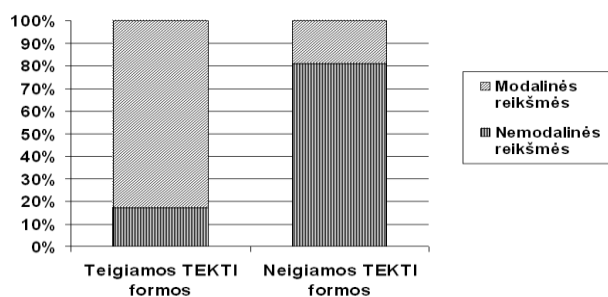
kitos formos. Kaip matyti iš 12 lentelės, modalinių reikšmių procentas tarp *teko* formų kiek kitoks nei tarp kitų pagrindinių formų.

Lyginant veiksmažodžio *tekti* teigiamų ir neigiamų formų vartoseną, akivaizdus dvejopas skirtumas. Pirma, neigiamos *tekti* formos rodo menkesnę modalizacijos laipsnį, nei teigiamos: modalinė reikšmė sudaro 81,8 proc. visų teigiamų *tekti* formų vartosenos atvejų su infinityvu, ir 38,9 proc. visų neigiamų *tekti* formų atvejų su infinityvu. Iš to galima daryti prielaidą, kad *tekti* modalizavęsis ribotai: modalinė reikšmė kur kas ryškesnė teigiamuose, nei neigiamuose sakiniuose. Tokia modalinės reikšmės pasiskirstymo tendencija atliepia tarpkalbinį pastebėjimą, kad modalinė reikšmė pirmiausia susiformuoja teigiamuose kontekstuose (Bybee et al. 1994, 231f, 295f). Antra, skiriasi reikšmių distribucija tarp teigiamų ir neigiamų formų. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė dažniausiai reiškiamą teigiamomis *tekti* formomis (kalbamo tipo būtinybė sudaro 67,8 proc. visų teigiamų formų vartosenos atvejų su infinityvu), o tarp neigiamų formų dažnesnė sėkmingos progos, šanso, arba atsitikimo reikšmė (pastaroji sudaro 47,5 proc. visų neigiamų *tekti* formų vartosenos atvejų su infinityvu). Nepaisant to, kad veiksmažodžio *tekti* atveju paliudyta nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės reikšmė, ji reiškiamą labai negausiai: GL patekstinyje rasti 26 pavyzdžiai, iliustruojantys kalbamą reikšmę. Vis dėlto net ir nuo situacijos dalyvio nepriklausančios modalinės galimybės atžvilgiu pastebima skirtis tarp teigiamų ir neigiamų *tekti* formų: neigiamos *tekti* formos perteikia kalbamą reikšmę kiek geriau nei teigiamos (19 iš 337 neigiamos *tekti* formos pavartojimo atvejų su infinityviniu objektu vs. atitinkamai 7 iš 2517 teigiamų *tekti* formų atvejų).

Kai *tekti* realizuoja sėkmingą progą, arba atsitikimą, dažniausiai veiksmažodis papildomas būsenos ir atsitikimo veiksmažodžių bendratimis: kalbamos semantikos komplementacija nemodalinės atsitikimo reikšmės atveju sudaro 70 proc. visų infinityvinių komplementų. Priešingai, kai *tekti* reiškia modalinę nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę, statistiškai reikšmingą

komplementacijos dalį sudaro veiklos ir vyksmo predikatai: 81 proc. visų infinityvinių komplementų.

Modalinių ir nemodalinių reikšmių pasiskirstymas tarp teigiamų ir neigiamų *tekti* formų GL patekstyntyje iliustruojamas diagramoje apačioje:

1 diagrama. Modalinių ir nemodalinių reikšmių pasiskirstymas tarp teigiamų ir neigiamų *tekti* formų

Panāšios veiksmāžodžio *tekti* reikšmių tendencijos paliudytos specializuotame mokslo kalbos tekstyne *CorALit*. Dažniausiai aptariamas veiksmāžodis vartojamas su infinityvais (61,7 proc. visų *tekti* pavartojimo atvejų) ir reiškia modalumą. Reikia pastebėti, kad infinityvinė komplementacija vyrauja su beasmenėmis *tekti* formomis. Asmeninės neigiamos formos dažnesnės su vardažodiniais komplementais: struktūrinis modelis [NP + *tekti* + NP] sudaro 88,2 proc. visos neigiamų trečiojo asmens formų vartosenos, plg.:

(3.68) *Ligonis neteko sąmonės.*

Kad veiksmāžodis *tekti* įsitvirtinęs lietuvių kalboje modaline nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės reikšme, patvirtina lygiagrečiojo tekstyno analizė, kai vertimo kryptis iš anglų kalbos į lietuvių (ANG>LT). Lygiagrečiojo tekstyno duomenys rodo, kad dažniausiai pasitaikantys lietuvių *tekti* šaltiniai anglų kalboje esti įvairūs deontinę būtinybę perteikiantys veiksmāžodžiai, kaip:

have to ‚turėti‘, *need to* ‚reikėti‘, *must* ‚privalėti‘, *be bound to* ‚turėti‘ ir kt. Dažniausi lietuvių kalbos atitikmenys esti būsimąjo laiko forma *teks* ir bendraties forma *tekti*, pvz.:

Originalo kalba (ANG)	Vertimo kalba (LT)
"We'll have to go back and climb the mountain."	- Teks grįžti ir kopti į kalną.
"I had better not pass my word: I might be obliged to break it."	Nenorėčiau duoti žodžio: ko gero, man gali tekti jį sulaužyti.

13 lentelė. Tekti atitikmenys lygiagrečiajame tekstyne, kai šaltinio kalba – anglų (ANG>LT)

Kai vertimo kryptis priešinga, t.y. verčiama iš lietuvių kalbos į anglų (LT>ANG), dažniausias *tekti* atitikmuo anglų kalboje esti pusiau modalinis veiksmažodis *have (got) to* ‚turėti‘, kuris sudaro 53 proc. visų anglų kalbos būtinybės rodiklių atitikmenų. Visi anglų kalbos būtinybės atitikmenys sudaro 69 proc., plg.:

(3.69) ŠK: *Istorija yra nerealizuotų galimybių bankas, būtent jose žmogui **tenka** ieškoti moralinės kompensacijos.*

VK: *History is a storehouse of unrealized possibilities, and a person **has to** search through them for moral compensation.*

(3.70) ŠK: – *Mums **teks** pakilti į orą, sūnau.*

VK: “Son, we’ve **got to** get up into the fresh air.”

Progos reikšme vartojamą *tekti*, ypač būtojo laiko formą *teko*, lygiagrečiajame tekstyne, kai originalo kalba – anglų (vertimo kryptis ANG>LT),

dažniausiai atliepia perfektinės formos su pagalbiniu veiksmažodžiu *have to* ‚turėti‘ (28 proc. *teko* atitinka kalbamas perfektnes konstrukcijas). Dalyvinė forma *tekę* – dar dažnesnis perfektinių anglų kalbos formų atitikmuo: dalyvinės konstrukcijos su *tekę* atitinka 85 proc. kalbamų anglų kalbos konstrukcijų. Plg. pavyzdžius 14 lentelėje:

Originalo kalba (ANG)	Vertimo kalba (LT)
" <i>Have you been to the Pantheon, Ms. Vetra?</i> "	- Ar jums teko būti Panteone, ponia Vetra?
" <i>Had you heard the name before?</i> "	- Ar teko anksčiau girdėti šį pavadinimą?
<i>He too had once felt the abrupt hollowness of unexpectedly losing a parent.</i>	Vaikystėje jam taip pat buvo tekę patirti panašų vidinės tuštumos pojūtį staiga netekus tėvo.

14 lentelė. Lietuviškojo tekti sėkmingos progos reikšme atitikmenys anglų kalboje

Šie duomenys patvirtina, kad sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmė nėra modalinė. Be to, anglų kalbos atitikmenys rodo šios reikšmės panašumą į perfekto reikšmę: pastaroji susiklosto kalbant apie vienokią ar kitokią patirtį praeityje. Iš lygiagrečiojo tekstyno matyti, kad sėkmingos progos reikšme *tekti* tipiškas su būsenos, pirmiausia – su percepciniais veiksmažodžiais.

4. Akvizityviniai veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* senojoje lietuvių kalboje

4.1. Akvizityvinių veiksmažodžių morfosintaksė

Nagrinėtuose senuosiuose XVI a. lietuvių kalbos tekstuose užfiksuotas ir veiksmažodis *gauti*, ir veiksmažodis *tekti*, teigiamos ir neigiamos jų formos. Reikia pasakyti, kad nagrinėtuose senuosiuose tekstuose dažnesnės teigiamos formos nei neigiamos. Dominuoja vardažodinė komplementacija, nors pasitaiko vienas kitas pavyzdys, kur akvizityviniai veiksmažodžiai papildomi bendraties komplementu.

Daukšos *Postilėje* iš viso aptikta 48 veiksmažodžio *gauti* pavartojimai (įskaitant dalyvines formas), ir 19 veiksmažodžio *tekti*. Veiksmažodis *gauti* vartojamas asmeninėse konstrukcijose, visais atvejais objekto komplementu eina NP. Veiksmažodžio *tekti* teigiamos formos vartojamos tokiose pat konstrukcijose, kaip ir dabartinėje kalboje: [DAT *tekti* GEN/NOM]. Visos aptiktos neigiamos *tekti* formos vartojamos tokioje konstrukcijoje, kaip ir teigiamos, t.y. [DAT *netekti* GEN/NOM], pvz.:

(4.1) *Ne ♦tęko iiemus dūnos||kítad ir per tris diénas <...>*

(DP 288,37)

Be to, minėtini keli *tekti* pavyzdžiai, kur kalbamas akvizityvinis veiksmažodis papildomas bendratimi arba senaisiais vietininkais (žr. 4.4 ir 4.5 pavyzdžius).

Sirvydo PS akvizityvinių veiksmažodžių pavartojimų esti mažiau, palyginti su kitais analizuotais senaisiais raštais. Iš viso užfiksuota 5 veiksmažodžio *gauti* ir 7 veiksmažodžio *tekti* formos. Konstrukcijos, kuriose vartojami akvizityvai, tókios pačios kaip dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje. Visuose užfiksuotuose pavyzdžiuose *gauti* ir *tekti* komplementuojami NP.

BP II užfiksuotas tik vienas veiksmažodžio *tekti* pavartojimas – neigiama forma *netenka*. Ši forma vartojama tokioje pat konstrukcijoje, kaip ir Daukšos *Postilėje* – [DAT *netenka* NOM] – ir reiškia neigiamą gavimą: „kažkas negauna X“. Kadangi veiksmažodis *tekti* kalbamajame šaltinyje užfiksuotas tik vieną kartą, dinaminis posesyvumas ištiesai perteikiamas veiksmažodžio *gauti* konstrukcijomis. Šalia *gauti* vartojamas ir panašios semantikos veiksmažodis *įgyti*. *Gauti* vartoseną asmeninę, paprastai veiksmažodis komplementuojamas NP. Aptikti tik 2 atvejai, kur *gauti* valdo INF.

Analizuotuose senuosiuose tekstuose užfiksuotų asmeninių *gauti* ir beasmeninių *tekti* formų (teigiamų ir neigiamų) statistika pateikiama lentelėse:

Forma	Pavartojimai
NE-GAUTI	33
NE-GAVO	32
NE-GAUNA	24
NE-GAUS	14
NE-GAUTŲ	13

Forma	Pavartojimai
NE-TEKO	15
NE-TEKS	4
NE-TEKTI	2
NE-TEKTŲ	2
NE-TENKA	0

3.2. Akvizityvinių veiksmažodžių semantika

Analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose akvizityviniai veiksmažodžiai realizuoja abejopą dinaminį posesyvumą – ir konkretųjį, ir abstraktųjį. Pastebėtina, kad kai kur, pavyzdžiui, DP tarp paliudytų *gauti* ir *tekti* formų dominuoja abstraktaus posesyvumo reikšmė, pvz.:

(4.2) <...> *ii dabár atfítife / pergaleiima ♦gáwo / ir tíkrái*||*Wießpati fugáwo žôdiie io.*

(DP 116,7)

(4.3) *Kiekwiénas*||*džéugeš / kad iam' téwainúmas ♦téka*: <...>

(DP 539,43)

Neigiamos *gauti* ir *tekti* formos vartojamos neigiamo gavimo reikšme, t.y. perteikia nepatekimą į posesyvumo būseną. Praradimo reikšmės, šiandieninėje kalboje leksikalizuotos asmeninėmis neigiamomis *tekti* formomis (žr. 3.68 pavyzdį), atvejų nepaliudyta. Panašu, kad poroje vietų veiksmažodis *tekti* pavartotas fizinio poveikio reikšme – tada *tekti* modifikuojamas prieveiksmiu. Minėtina ir tai, kad kalbamas veiksmažodis užfiksuotas nevalingo judėjimo reikšme: nors Daukšos *Postilėje* aptariamo veiksmažodžio vartoseną apribota trečiojo asmens formomis, *tekti* judėjimo reikšme pavartotas asmenine, t.y. pirmojo asmens forma:

(4.4) <...> *teip' darîdami ♦téksi*=||*meš giwâton' amžinon'*

(DP 326,14)

Kalbama reikšme *tekti* rastas ir neoriginalioje BP I dalyje: čia judėjimas taip pat realizuojamas asmeninėje konstrukcijoje su išreikštu subjektu, kurio semantinis vaidmuo – agento. Būtent dėl subjekto semantinio vaidmens judėjimo semantika realizuojama asmeninėje konstrukcijoje. Kaip buvo užsiminta, dabartinėje

lietuvių kalboje nevalingo judėjimo reikšmė būdinga priešdėliniam veiksmažodžiui *pa-tekti*, kuris taip pat vartojamas asmeninėse konstrukcijose.

Kalbant apie modalumo raišką akvizityviniais veiksmažodžiais senuosiuose raštuose, DP aptiktas vienas veiksmažodžio *tekti* pavyzdys, lyg ir rodantis modalinę nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės reikšmę. Šia reikšme modalinis veiksmažodis eina beasmenėje konstrukcijoje su datyvo subjektu ir objekto komplementu, reiškiamu bendratimi:

(4.5a) *fkubinkimes: idánt' mú=mus wêikei su ieis būt' / ir wêikei Chrístaufj
atêit' téktu <...>*

(DP 543, 42)

(4.5b) *<...> wbytko chčiwošcia śpieβmy áby fie nam rychło z nimi być /
y rychło do Chrystufá przysć doftáło <...>*

(WP 590, 35)

4.5a pavyzdyje šalutiniame tikslo sakinyje su jungtuku *idant* esanti tariamosios nuosakos forma *tektų* perteikia tokią galimybę, kurią laiduoja išorinės aplinkybės: kalbėtojas ragina atlikti tai, dėl ko atsirastų tam tikra galimybė. Veiksmažodžio *tekti* reikšmė kalbamui atveju galėtų būti perfrazuojama kaip „jei pasiskubinsime, pas Kristų ateiti galėsime“. Kadangi DP yra neoriginalus darbas, konstrukcijos su *tekti* pavartojimą gali būti lėmusi vertimo šaltinio kalba, būtent lenkiškame tekste pavartota veiksmažodžio *dostać* ‚gauti; pakliūti, patekti kur‘ forma *doftáło* (žr. 4.5b pavyzdį). Dėl to sunku pasakyti, ar XVI a. *tekti* jau turėjo modalinę galimybės reikšmę. Kituose analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos šaltiniuose *tekti* struktūriniame modelyje su veiksmažodiniu komplementu nerastas, o kalbama modalinė reikšmė negalima.

Kalbant apie veiksmažodį *gauti*, Bretkūno *Postilės* II dalyje užfiksuota neigiama esamojo laiko forma *negaun* ‚negauna‘, kuri vartojama modaline galimybės reikšme, pvz.:

(4.6) *Giwafis žmogus fu numirusiu iau daugefne **negaun** fuffikalbeti / fu iū paffilinkfminti <...>*

(BP II 407,24)

Pateiktame pavyzdyje forma *negaun* reiškia ‚negali‘, taigi veiksmažodžio *gauti* subjektas – gyvas žmogus, kuris negali daugiau susikalbėti su numirusiu. Negana to, kitoje vietoje – tikslo sakinyje – pavartota teigiama *gauti* forma, taip pat turinti nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės reikšmę, pvz.:

(4.7) *Bet Kristus todel fu Weidmaineis fuffieit / idant anus **gautu** apbarti / pamokiti ir ant tikro kelio wefti / <...>*

(BP II 422,)

Sakinio subjektas – Kristus – sukuria tokią dalykų padėtį, t.y. su veidmainiais susieina tam, kad galėtų juos apibarti, pamokyti ir tikruoju keliu vesti. Pastebėtina, kad veiksmažodis *gauti* modaline nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės reikšme randamas ir neoriginaliose BP perikopėse. Čia užfiksuota *gauti* vartosenos atvejų, realizuojančių kalbamo tipo modalumą, plg.:

(4.8) *Rodas nu mirti noriu / nefa esch **gawau** ifchwifti akimis sawa Ifchganithoghi tawa.*

(BP I 96,4)

Pavyzdyje iliustruojama praeityje patirta dalykų padėtis – subjektas gavo išvysti (t.y. išvydo) išganytoją. Žinoma, pastaruoju atveju dėl to, kad aptariamas veiksmažodis pasirodo būtojo laiko kontekste, galima išvelgti ir aktualizuotos galimybės, arba implikatyvinės reikšmės, interpretaciją, bet neatmestina ir modalinė galimybės reikšmė. Veiksmažodžio *gauti* vartoseną originalioje ir neoriginalioje BP dalyse leidžia teigti, kad XVI a. kalbamas veiksmažodis jau galėjo realizuoti nuo situacijos dalyvio nepriklausančią galimybę.

Kitas akvizityvinis veiksmažodis *tekti* Bretkūno *Postilėje* labai menkai paliudytas. Tam įtakos galėtų turėti tai, kad tuo metu *tekti* nebuvo išplėtojęs modalinės semantikos (tokią prielaidą galima būtų daryti remiantis kitais analizuotais raštais, kuriuose modalinės *tekti* vartosenos neaptikta), o dinaminiam posesyvumui reikšti pirmiausia vartotas veiksmažodis *gauti*.

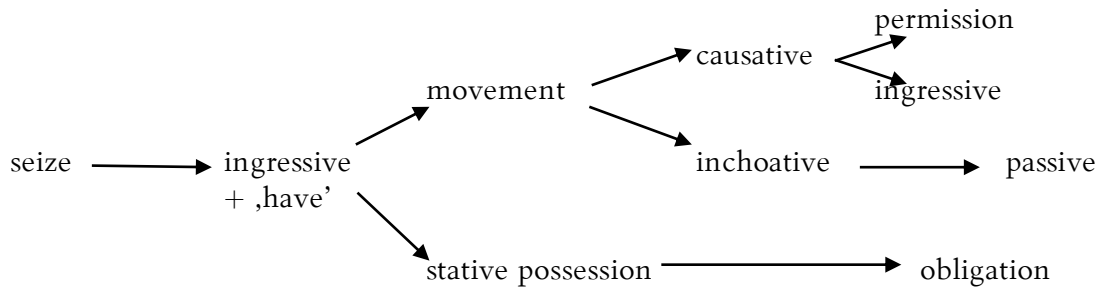
Bandytas nustatyti analizuojamų akvizityvinių veiksmažodžių modalinių reikšmių pamatą nėra lengvas uždavinys. Vieni tyrėjai, nagrinėdami *gauti* tipo veiksmažodžius įvairiose kalbose, modalinės galimybės reikšmės ištakomis laiko judėjimo reikšmę (pvz., Gronemeyer, 2001), o kiti sako, kad judėjimo reikšmė yra visų reikšmių, tarp jų ir patekimo į posesyvumo būseną reikšmės, pamatas (plg. Tragel ir Habicht 2012). Skirtingas leksinis šaltinis gali lemti skirtingų modalinių reikšmių susidarymą. Kalbant apskritai, nemodalinės dinaminio posesyvumo ir judėjimo reikšmės susijusios konceptualiai: dinaminis posesyvumas nusako posesumo, t.y. tam tikro konkrečiau arba abstraktaus objekto, judėjimą posesoriaus, dažniausiai žmogaus, link. Mintis, kad posesyvumas konceptualiai siejamas su lokacija, gana plačiai išplėtotą ir aptartą lingvistinėje literatūroje (plg. posesyvinių konstrukcijų kilmę iš lokatyvinių *in* Heine 1997, 50-53; plačiau Payne 2009, 107-142). Pagrindinis tokio aiškinimo argumentas yra tas, kad semantiniai posesoriaus ir lokatoriaus vaidmenys panašiai konceptualizuojami. Posesorius suvokiamas kaip posesumo vieta, arba lokatorius, plg. konstrukcijas:

(4.9) *Mes **teksime** pas Dievą (/Dievosp).*

(4.10) *Knyga **teko** man.*

Datyvo kilmė iš aliatyvo ar kitų direktyvumo (krypties) žymiklių paliudyta įvairiose kalbose (Heine 1997, 59). Greičiausiai dėl tokio konceptualiojo panašumo *gauti* tipo veiksmažodžiai, šalia posesyvinės (tiksliau – dinaminio posesyvumo reikšmės), išplėtoja judėjimo reikšmę (žr. Gronemeyer 2001 apie

anglų kalbos *get* ‚gauti‘; Lenz 2008 apie vokiečių kalbos *kriegen* ‚gauti‘). Anglų kalboje judėjimo reikšmė pirmiausia duoda pamatą inchoatyvinei reikšmei, o ši – modalinei galimybės reikšmei. Semantinė anglų kalbos veiksmažodžio *get* ‚gauti‘ raida vyksta dvejopu keliu: a) iš dinaminio posesyvumo reikšmės randasi judėjimo reikšmė, lemianti modalinės galimybės reikšmės atsiradimą; b) iš dinaminio posesyvumo reikšmės randasi statyviojo posesyvumo reikšmė, kuri yra pamatas modalinei įpareigojimo (ang. *obligation*) reikšmei (Gronemeyer 2001, 215), plg. schemeje apačioje:

2 schema. *Anglų kalbos veiksmažodžio get semantinė raida*

Kas dėl lietuvių kalbos veiksmažodžio *tekti*, šio veiksmažodžio raida modalinės reikšmės link interpretuojama nevienodai. Wälchli (1996) *tekti* apibūdina kaip judėjimo veiksmažodį ir teigia, kad modalinė (t.y. būtinybės) reikšmė remiasi būtent judėjimo reikšme. Todėl nenuostabu, kad *tekti*, kaip ir kiti judėjimo veiksmažodžiai (pvz., *neiti*, *pareiti*, *prisieiti*) daugiausia išplėtojęs modalinę būtinybės reikšmę, o ne galimybės. Remdamosi sinchronine variacija, kiek kitokią poziciją išreiškė Usonienė ir disertacijos autorė, kurios modalinę būtinybės reikšmę sieja su dinaminio posesyvumo, arba akvizityvine, reikšme (Jasionytė 2008; Usoniene ir Jasionyte 2010). Žvelgiant iš tarpkalbinės perspektyvos, *tekti* vartoseną kaip modalinio būtinybės veiksmažodžio rodytūsi atipinė kitų kalbų kontekste, mat leksiniai šaltiniai, perteikiantys dinaminį posesyvumą, dažniausiai išvysto modalinę galimybės reikšmę (žr. van der Auwera

et al. 2009). Pastarasis argumentas galėtų paaiškinti tą faktą, kad senuosiuose raštuose veiksmažodis *gauti*, pirmiausia reiškiantis dinaminį posesyvumą, pasitaiko ir modaline galimybės reikšme. Vadinasi, modalinė būtinybės reikšmė turėtų būti vėlesnė, lemiamą, kaip parodė 3-ioje disertacijos dalyje atlikta sinchroninė analizė, tam tikrų konteksto tipų. Kalbėti apie modalinės galimybės reikšmės vietą veiksmažodžio *tekti* semantinėje struktūroje remiantis analizuotais senaisiais raštais keblu, pagaliau, galimybė menkai paliudyta dabartinėje *tekti* vartosenoje. Viena iš priežasčių, kodėl *tekti* dabartinėje lietuvių kalboje dažniausiai perteikia būtinybę, galėtų būti ta, kad veiksmažodį *tekti* veikia semantinė analogija su kitomis beasmenėmis konstrukcijomis, kurių, reiškiančių būtinybę, esti daugiau nei tokių, kurios realizuotų galimybę.

Analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose nerasta nė vieno akvizityvinių veiksmažodžių pavartojimo atvejo, kur būtų iliustruojama modalinė nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės reikšmė, įsitvirtinusi dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* semantinėje struktūroje. Dabartinėje kalboje gerai išplėtos sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmės pavyzdžių taip pat nerasta. Remiantis LKŽe, sėkmingos progos, arba atsitikimo, reikšmė *tekti* vartosenoje užfiksuota XVIII a. tekstuose, o modalinė būtinybės reikšmė vėliau – XIX a. Taigi modalinė būtinybės reikšmė gali būti vėlesnė nei modalinė galimybės reikšmė. Semantinė raida iš modalinės galimybės į modalinę būtinybę paliudyta ir gerai dokumentuota pasaulio kalbose (žr. Narrog 2010). Tirtuose senuosiuose tekstuose *gauti* ir *tekti* mažai vartojami judėjimo reikšme, taigi, užčiuopti semantinį ryšį tarp judėjimo ir modalinės būtinybės reikšmės vargiai įmanoma.

Remiantis veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* vartosena analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, veiksmažodžių reikšmės apibendrintos lentelėse apačioje:

GAUTI senuosiuose lietuvių kalbos raštuose

1. Konkretusis ir abstraktusis dinaminis posesyvumas
2. Modalinė nuo situacijos dalyvio nepriklausanti galimybė

TEKTI senuosiuose lietuvių kalbos raštuose

1. Konkretusis ir abstraktusis dinaminis posesyvumas
2. Judėjimas
3. Fizinis poveikis
- ?4. Modalinė nuo situacijos dalyvio nepriklausanti galimybė

5. Beasmenis modalinis veiksmažodis *reik(ė)ti* dabartinėje lietuvių kalboje

5.1. Bendroji beasmenių konstrukcijų problematika

Beasmeniškumo sąvoka plati ir nevienalytė. Lingvistinėje literatūroje beasmenių konstrukcijų klausimams skirta daug dėmesio (žr. tyrimų apžvalgą in Siewierska 2008; Siewierska ir Malchukov 2011). Tradiciškai beasmeniškumas siejamas su nekanonine subjekto raiška (Siewierska 2008, 116). Taigi žvelgiant iš struktūrinės perspektyvos, beasmeniškumas sietinas su nekanoniniu subjektu, o žvelgiant iš funkcinės – su agento nustūmimu į antrąjį planą (ang. *defocusing*). Paprastai beasmenėmis laikomos tokios konstrukcijos:

- a) kurių subjektas nėra visiškai referentiškas: tai yra toks subjektas, kuris reiškia neapibrėžtą asmenį arba neapibrėžtą grupę individų. Pvz., *man* vokiečių kalboje arba *they* anglų kalboje. Taip pat konstrukcijos su sangražiniu žymikliu (kaip rusų ar romanų kalbose). Be to, tokiose konstrukcijose kaip *Žmogų nužudė*, kur subjektas identifikuojamas su asmens žymėjimu veiksmažodžio forma.
- b) turinčios subjektą be kanoninių subjekto požymių. Tokiu atveju kalbama apie konstrukcijas, paremtas predikatais, reiškiančiais įvairius pojūčius, emocijas, poreikius, kur aukščiausias argumento semantinis vaidmuo yra eksperienčeris, arba suvokėjas. Dažniausiai toks argumentas reiškiamas datyvu (kaip islandų kalboje), rečiau genityvu (kaip estų kalboje) ar net akuzatyvu. Šiai grupei priskiriamos ir lokatyvinės bei egzistencinės konstrukcijos, tarkim, rusų *Deneg ne bylo* ‚Pinigų nebuvo‘.
- c) turinčios subjektą, kuris nėra veiksmažodžio argumentas, bet tik užpildo sintaksinę poziciją sakinyje, pvz., islandų kalboje *Bad dimmer* ‚Temsta‘;
- d) neturinčio išreikšto subjekto (besubjektės konstrukcijos): tarkim, konstrukcijos, turinčios nebūtinus vardažodinius argumentus, arba

turinčios argumentus, kurie panašesni į objektus nei į subjektus. Pvz., lenkų kalboje: *Wolno (nam) wracać do domu* (liet. *Nevalia (mums) grįžti namo*), kur datyvo argumentas yra nebūtinai, ir neaišku, ar jis yra modalinio *wolno* argumentas, ar bendraties (pagal Siewierska 2008, 116–122).

5.2. Beasmenės konstrukcijos lietuvių kalboje

Lietuvių kalboje tranzityvinių konstrukcijų subjektas paprastai žymimas vardininku, kuris sutampa su intransityvinių konstrukcijų vardininku, o tranzityvinės konstrukcijos tiesioginis objektas – su galininku (esant neiginiui – kilmininku). Taigi linksnis būtų pagrindinis subjekto ir tiesioginio objekto skyrimo kriterijus. Žvelgiant iš sintaksinės pozicijos, beasmeniais laikomi tokie veiksmažodžiai, kurie neatveria pozicijos veiksnio vardininkui (cf. Balkevičius 1998; Holvoet ir Judžentis 2005, 161–179). Antra vertus, net ir veiksnio vardininko poziciją atveriantys veiksmažodžiai nebūtinai gali būti asmenuojami. Jeigu veiksnio poziciją užima tik ne žmogų žymintis vardažodis, t.y. turintis požymį ‚negyvas‘, tokio veiksmažodžio 1-ojo ir 2-ojo asmens formos taip pat nebus vartojamos arba bus vartojamos labai retai. Plg. veiksmažodį *tekti*, kurio argumento, realizuojamo vardininku, referentas paprastai yra negyvas daiktas, nors potencialiai gali būti ir gyvas, pvz.:

(5.1) *Mano sesuo teko jam.*

Nepaisant to, 1 ir 2 asmens *tekti* formos dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje esti sporadiškos: *tekti* įsitvirtinęs trečiojo asmens formomis.

Veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti* yra dviviečiai predikatai: *reik(ė)ti* atveria pozicijas genityvo ir datyvo argumentams [DAT *reikia* GEN], *tekti* – nominatyvo ir datyvo [NOM *tenka* DAT]. Žvelgiant iš sintaksinės pozicijos, *reik(ė)ti* neatveria

veiksnių vardininko pozicijos, todėl, paisant sintaksinio kriterijaus, kalbamą veiksmažodį būtų galima laikyti beasmeniu. Vis dėlto datyvo argumentas abiejų analizuojamų veiksmažodžių atvejais linkęs užimti temos poziciją, t.y. datyvas paprastai atsiduria veiksnio pozicijoje, o aukštesnis linksnis – nominatyvas arba genityvas, – objekto, plg. a, b ir b¹:

a. *Man **reikia** darbo.*

b. *Jam **teko** didelė garbė.*

b¹. *Didelė garbė **teko** jam.*

Semantiškai naudininkas yra predikuojamos būsenos patyrėjas: aš, kuriam reikia X, ir jis, kuriam teko X. Postpozicijoje einantys genityvas ir nominatyvas semantiškai primena objektą, į kurį nukreipta patyrėjo patiriama būsena. Dėl tokios nagrinėjamų veiksmažodžių argumentų tvarkos ir semantinių ypatybių gali kilti klausimas dėl datyvo argumento kaip subjekto statuso. Kaip pastebi Holvoetas, veiksnio pozicijoje esantis naudininkas iš tikrųjų įgyja tam tikrą subjektui būdingų bruožų (Holvoet 2009, 56–57). Dėl to, kaip ir dėl genityvo argumento perkėlimo į objekto poziciją, mokslininkas linkęs naudininką interpretuoti kaip *kvazisubjektą*, sakinyje einantį šalia tikrojo (t.y. struktūrinio, arba sintaksinio) veiksnio – genityvo, ir su pastaruoju suvokiamą kaip difuzinį (arba išskaidytą) subjektą (Holvoet, ten pat). Kad genityvas ir nominatyvas galėtų būti interpretuojami kaip subjektai patvirtintų tai, kad naudininkas negali būti interpretuojamas kaip tiesioginis objektas, ir juo labiau netiesioginis objektas (plg. Holvoet 2009, 57). Datyvo, kaip netikro subjekto, interpretaciją pagrįstų ir hipotetinė konstrukcijų su veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti* tranzityvumo prielaida. Jei konstrukcijas su veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti* traktuotume kaip tranzityvias, o datyvą interpretuotume kaip sakinio subjektą, nominatyvą (resp. genityvą) tektų laikyti tiesioginiu objektu. Vis dėlto sekant Hopperio ir Thomson pasiūlytais tranzityvinės konstrukcijos kriterijais (Hopper ir Thomson 1980, 251–

299), pirmiausia – pasyvizacijos kriterijumi, nominatyvo (resp. genityvo) interpretacija kaip tiesioginio objekto atrodo neįtikinama. Be to, tranzityvinė konstrukcija paprastai formuojama semantinių vaidmenų – agento (A) ir patiento (P) – pagrindu. Veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* konstrukcijose šie semantiniai vaidmenys nėra numatomi, todėl ir tranzityvinė konstrukcijų, kuriose šie veiksmažodžiai realizuojami, interpretacija atmestina. Taigi konstrukcijos su *reik(ė)ti* ir *tekti* laikytinos intransityvinėmis. Nekanoninė subjekto raiška, neturėjimas subjektui būdingų semantinių bruožų, menkas agentiškumas (ang. *agentless*), negalėjimas turėti asmeninių formų rodytusi pakankama kalbamas *reik(ė)ti* ir *tekti* konstrukcijas laikyti beasmenėmis.

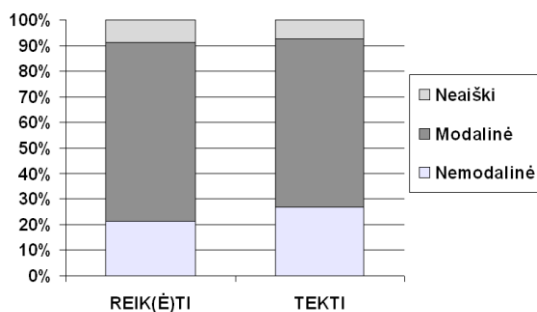
5.3. Beasmeniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai DLKT

Modalinių veiksmažodžių dažnis DLKT GL patekstinyje rodo, kad beasmeniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti*, kartu su asmeniniu veiksmažodžiu *turėti*, yra vienos dažniausių leksinių priemonių modalumui reikšti lietuvių kalboje. Iš viso veiksmažodis *reik(ė)ti* GL patekstinyje pavartotas 32474 kartus (normalizuotas dažnis 1000 žodžių – 2.1), o veiksmažodis *tekti* – 8398 (n.d. 0.5) (žr. 15 lentelę). Reikia pastebėti, kad, be šių beasmenių veiksmažodžių, lietuvių kalboje esama kitų beasmenių predikatų neapibūdinti būtinybei reikšti, pvz., beasmeniai veiksmažodžiai *derėti*, *užtekti* ar niekatrosios giminės reikiamybės dalyvis *būtina*, taip pat neveikiamosios rūšies dalyvis *galima*, vartojamas galimybei reikšti. Taigi, lietuvių, kaip ir slavų kalbos, šalia asmeninės, gana produktyviai taiko beasmenę raiškos strategiją neapibūdinti modalumui reikšti. 15 lentelėje pateiktos dažniausios neapibūdinti modalumo raiškos priemonės DLKT:

Modalinė priemonė	DLKT (GL: 15 765 554)	
	Eilučių dažnis	Normalizuotas dažnis (d/1000)
(NE)GALĖTI	73586	4.7
(NE)TURĖTI	59078	3.7
(NE)REIKĖTI	32474	2.1
(NE)TEKTI	8398	0.5
(NE)PRIVALĖTI	4053	0.3
(NE)GALIMA	3064	0.2

15 lentelė. Neapibūdinto modalumo raiškos priemonių dažnis DLKT

Reikia pasakyti, kad veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti* nėra specializuoti (išskirtinai) reikšti modalumą: jie turi ir kitų, nemodalinių, reikšmių. Vis dėlto abu aptariami veiksmažodžiai lietuvių kalboje iš esmės funkcionuoja kaip modaliniai veiksmažodžiai. Apačioje pateiktoje diagramoje iliustruojamas modalinių ir nemodalinių reikšmių pasiskirstymas procentais analizuojamų veiksmažodžių semantinėje struktūroje:

2 diagrama. Nemodalinių ir modalinių reikšmių pasiskirstymas *reik(ė)ti* ir *tekti* semantinėje struktūroje

Paprastai analizuojamais beasmeniais veiksmažodžiais nemodalinės reikšmės perteikiamos tada, kai veiksmažodžio objekto komplementu eina NP, o modalinės reikšmės – kai veiksmažodžiai eina su infinityvu, be to, veiksmažodį *reik(ė)ti* gali papildyti ir šalutinis sakinys. Vis dėlto ši aplinkybė nėra absoliuti: kaip užsiminta 3 skyriuje, ir struktūriniame modelyje su infinityvu veiksmažodis *tekti* gali turėti nemodalinių reikšmių. Veiksmažodis *reik(ė)ti*, komplementu imantis šalutinį sakinį, gali realizuoti ir modalinę, ir nemodalinę semantiką. Taigi, dar kartą galima patvirtinti, kad struktūrinis modelis, kuriame veiksmažodžiai vartojami, nėra skiriamasis ir vienintelis modalinių ir nemodalinių reikšmių kriterijus. Vis dėlto tai, kad veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti* lietuvių kalboje funkcionuoja kaip modaliniai veiksmažodžiai, leidžia daryti prielaidą, kad jie dažniau komplementuojami VP – bendratimi. GL patekstynio analizė tai patvirtina: infinityvinė komplementacija sudaro 69 proc. visų galimų veiksmažodžio *reik(ė)ti* struktūrinių komplementų, ir 83,5 proc. veiksmažodžio *tekti*. 16-toje lentelėje apačioje teikiami struktūriniai veiksmažodžio *reik(ė)ti* komplementų tipai ir statistinis jų pasiskirstymas (analogišką lentelę apie veiksmažodį *tekti* žr. 3 skyriuje):

Struktūriniai komplementų tipai	DLKT (GL: 15,765,554)		
	Teigiamos formos	Neigiamos formos	Iš viso % (n. d./1000)
NP	15 %	26,4 %	18,7 % (n. d. 0.08)
INF	74,6 %	57,5 %.	69 % (n. d. 0.3)
KAD-S	0,7 %	0,3 %	0,6 % (n. d. 0.003)
Kiti	9,7 %	15,8 %	11,7 % (n. d. 0.05)

16 lentelė. Struktūriniai veiksmažodžio *reik(ė)ti* komplementų tipai

Kaip žinoma, dabartinėje lietuvių kalboje kalbamas veiksmažodis *reik(ė)ti* esti arba priesaginis *reikėti*, arba pirminis *reikti*. Remiantis DLKT medžiaga,

priesaginės formos dažnesnės nei pirminės: GL patekstynyje bendraties *reikėti*, būsimąjo laiko *reikės*, būtojo dažninio laiko formos *reikėdavo* ir tariamosios nuosakos formos *reikėtų* iš viso rasta 4790 pavartojimų, atitinkamai pirminio kamieno tų pačių formų (*reikti, reiks, reikdavo ir reiktų*) – 638 pavartojimai. Remiantis DLKT medžiaga, pasakytina, kad nepaisant tokios veiksmažodžio kamienų alternacijos, ir priesaginis, ir pirminis veiksmažodžio variantai semantinių skirtumų neturi.

5.4. Beasmenio veiksmažodžio *reik(ė)ti* semantika. Nemodalinių reikšmių lygmuo

LKŽe užfiksuotos tokios veiksmažodžio *reik(ė)ti* reikšmės:

REIK(Ė)TI
1. būti reikalui, būtinumui
2. tikti, derėti
3. trūkti, stigti ko, kad kas galėtų atsitikti, pasidaryti

Dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje labiausiai įsitvirtinusių leksinę poreikio reikšmę, kaip ji apibrėžta LKŽe: „būti reikalui, būtinumui“, aptariamas veiksmažodis realizuoja beasmenėje intranzityvinėje konstrukcijoje. Vartojamas kalbama poreikio reikšme, *reik(ė)ti* perteikia datyvo referento būseną: referentas, turintis požymį ‚žmogus‘ patiria vidinį poreikį kokiam veiksmui ar daiktui:

(5.2) *Man tikrai reikia atostogų.*

Datyvinio argumento referentas dažniausiai esti žmogus, nors nebūtinai, plg. sakinį:

(5.3) *Kambariui reikia remonto.*

Subjektas, turintis požymį „gyvas“, patiria kokio daikto ar dalyko poreikį, taigi semantinis datyvo vaidmuo – eksperienčio. Reiktų pastebėti, kad kai argumento, realizuojamo datyvu, referentas esti žmogus, ne visada lengva nustatyti skirtį tarp nemodalinės poreikio ir modalinės nuo situacijos dalyvio priklausančios (ang. *participant-internal*) būtinybės reikšmės, ypač kai veiksmažodžio papildymu eina abstraktūs (veiksmažodiniai) daiktavardžiai, plg. pavyzdžius:

(5.4) *Man reikia atostogų.*

(5.5) *Man reikia (pa)atostogauti.*

Abiem atvejais poreikis, arba būtinybė, kyla iš subjekto *man* vidaus. Nemodalinės reikšmės atveju subjektas patiria kokio objekto ar daikto poreikį, o modalinės – kokio veiksmo ar kokios dalykų padėties (ang. *state of affairs*). Nepaisant to, kad lietuvių kalboje veiksmažodžio komplementų struktūra nėra griežtas skiriamasis modalinių ir nemodalinių reikšmių požymis, modalinė reikšmė išvelgtina tada, kai modifikuojama visa propozicija, t.y. veiksmažodžio papildymu eina bendratis (5.5 pavyzdys).

5.5. Modalinių reikšmių lygmuo

5.5.1. Neepisteminė būtinybė. Teigiamos *reik(ė)ti* formos

Kaip minėta, veiksmažodis *reik(ė)ti* gali reikšti arba nuo situacijos dalyvio priklausančią, arba nuo jo nepriklausančią būtinybę. Nuo situacijos dalyvio priklausančios būtinybės atveju modalumo šaltinis yra pats kalbėtojas, vidiniai jo poreikiai, inicijuojantys kokio veiksmo būtinybę (žr. 5.5 pavyzdį). Vis dėlto

pastarojo tipo būtinybė, palyginti su nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės tipu, menčiau išplėtotą veiksmažodžio *reik(ė)ti* (nors geriau nei veiksmažodžio *tekti*). Pastaroji aplinkybė galėtų būti siejama su pačiu konstrukcijų tipu, jų beasmeniškumu: dėl to, kad būtinybė nevalingai patiriama, inicijuojama tam tikro išorinio šaltinio, *reik(ė)ti* subjektas reiškiamas netiesioginiu – datyvo – linksniu. Be to, kaip matyti iš tolesnės analizės, veiksmažodžio subjektas dažniausiai neišreikštas, vadinasi, modalumo šaltinis, arba modalumo objektas (pastaroji skirtis priklauso nuo modalinės reikšmės tipo), yra neapibrėžtas. Nėgana to, poreikio, inicijuojamo paties subjekto, semantika būdinga tiek konstrukcijoms su vardažodiniu komplementu (DAT +) *reikia* + NP, tiek su veiksmažodiniu komplementu (DAT +) *reikia* + INF, taigi *reik(ė)ti* konstrukcijos su infinityvu specializuotos kitokiam – išorinių aplinkybių lemiamam modalumui reikšti.

Veiksmažodžiu *reik(ė)ti* perteikiamos nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės atveju įmanoma deontinė ir nedeontinė būtinybė. Nedeontinė būtinybė susiklosto tais atvejais, kai tam tikros išorinės aplinkybės ar koks išorinis (subjekto atžvilgiu) (ne)apibrėžtas šaltinis sukelia kokio veiksmo poreikį, pvz.:

(5.6) *Žinai, Maskvoje tokios kainos, kad net bulves reikia iš Lietuvos vežtis.*

Kalbant apie deontinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės semantiką, aptariamo tipo būtinybės šaltinis – taip pat kokios išorinės aplinkybės ar išorinė jėga, tik turinti autoritetą modalumo objekto atžvilgiu. Pastebėtina, kad kartais *reik(ė)ti* gali reikšti stiprų įpareigojimą (ang. *obligation*), kuris inicijuojamas kokių taisyklių, etinių ar socialinių normų ar pan.:

(5.7) *Konstituciją ir įstatymus, žinoma, reikia gerbti.*

Kadangi socialinės normos ar taisyklės laikomos objektyviu būtinybės pagrindu, kalbama *reik(ė)ti* reikšmė atitinka tai, ką Lyonsas (1977) vadina objektyvia deontine reikšme. Be pastarosios, *reik(ė)ti* perteikia ir subjektyvią deontinę reikšmę, pvz.:

(5.8) - *Ženytis, Adom, tau reikia, - iškratęs pypkę pasakė [dėdė].*

Iliustruojamame pavyzdyje būtinybė inicijuojama kalbėtojo ir yra nukreipta į adresatą, arba į klausytoją. Veiksmažodis *tekti*, priešingai nei *reik(ė)ti*, retai kada vartojamas dialoginėse situacijose (išskyrus būsimosio laiko formą *teks*), todėl, kaip minėta, ne toks dažnas reiškiant subjektyvų modalumą. Taigi skirtumas tarp beasmenių veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* galėtų būti įvardijamas subjektyvumo terminais pagal Traugott (1989) sampratą. Veiksmažodis *reik(ė)ti* yra subjektyvus ta prasme, kad jo reikšmė „pamažu tampa paremta subjektyviu kalbėtojo požiūriu į proposiciją, arba subjektyviu vertinimu proposicijos atžvilgiu“¹⁸ (Traugott 1989, 311). Pastebėta, kad deontinė interpretacija sustiprinama dialoginėje aplinkoje, kur modalinis šaltinis sutampa su kalbėtoju, o modalinis objektas – su klausytoju (arba bendriau – su adresatu). Esamojo laiko teigiamos ir neigiamos formos *reikia* ir *ner reikia* bei tariamosios nuosakos forma *reik(ė)tu* ypač linkusios reikšti subjektyvią deontinę būtinybę: daugeliu atveju kalbėtojas, t.y. modalumo šaltinis, duoda patarimų, siūlo ar tiesiog nusako, apibūdina tinkamus (arba netinkamus) veiksmus, tinkamą (kalbėtojo) elgesį tam tikroje situacijoje. Kitaip tariant, kalbėtojas išreiškia subjektyvų situacijos vertinimą ir sako, kaip klausytojas turėtų arba turėjo pasielgti tam tikroje situacijoje ar atsižvelgiant į tam tikras aplinkybes (plg. aukščiau pateiktą 5.10 pavyzdį). Šiuo, naudod klausytojui, arba modalumo objektui, aspektu, veiksmažodis *reik(ė)ti* skiriasi nuo veiksmažodžio *tekti*: pastaruoju veiksmažodžiu realizuojama būtinybė dažniausiai suvokiama kaip neigiamai konotuota, turinti neigiamą poveikį

¹⁸ “[Its meaning becomes] increasingly based in the speaker’s subjective belief state/attitude towards the proposition” (Traugott 1989, 311).

klausytojui ir primetama išorinių aplinkybių. Skirtingo pobūdžio būtinybė, realizuojama veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti*, priklauso nuo premodalinių veiksmažodžių reikšmių skirtumų: *reik(ė)ti* semantinėje struktūroje išplėtojęs nuo situacijos dalyvio priklausančią būtinybę, kurios šaltinis – pats subjektas, kai kuriais atvejais galintis sutapti su kalbėtoju. Veiksmažodžiui *tekti* nuo situacijos dalyvio priklausanti būtinybė (paprastai) nebūdinga: būtinybė ką nors atlikti primetama iš išorės, kalbėtojo paprastai nepageidaujama ir gali būti jam nenaudinga.

Kalbant prie veiksmažodį *reik(ė)ti*, ne visada kalbėtoją galima tapatinti su modalumo šaltiniu: kai kuriose situacijose jis tik nusako arba primena bendras elgesio taisykles klausytojui. Todėl riba tarp nedeontinio nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės ir deontinio potipio ne visada aiški: kadangi dažniausiai datyvinis veiksmažodžio *reik(ė)ti* argumentas neišreikštas, modalumo šaltinis ne visad aiškus, analizuojamu beasmeniu modaliniu predikatu reiškiamo būtinybė rodosi bendra, nenukreipta į specifinį adresatą. Kai modalumo šaltinis neapibrėžtas, kalbėtojas formuluoja būtinybę taip, tarsi ji būtų priklausoma nuo tam tikrų išorinių aplinkybių, pastarųjų reikalaujama, o ne (nuo) paties kalbėtojo. Vadinasi, deontinės reikšmės susidarymas paprastai motyvuotas pragmatiškai – deontinė būtinybė pragmatiškai inferuojama. Panašiai esti pastebėjęs Smithas (2003, 261), aptardamas anglų kalbos veiksmažodį *need (to)* ‚reik(ė)ti‘, kuris yra artimiausias lietuviškojo *reik(ė)ti* ekvivalentas. Pasak jo, kai anglų kalbos *need (to)* ‚reikėti‘ vartojamas su pasyvine veiksmažodine fraze, kitaip tariant, kai subjekto pozicijoje atsiduria ‚tuščias‘ subjektas *it* ‚tai‘, pragmatinė įpareigojimo (t.y. deontinė) interpretacija numanoma, bet ji yra (labiau) sušvelninta“¹⁹. Pastaroji pastaba rodosi relevantiška lietuviškai medžiagai: besubjektės beasmenės modalinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *reik(ė)ti* – tarsi netiesioginis būdas įpareigoti adresatą. Kalbėtojas, pavartodamas veiksmažodį *reik(ė)ti*, nusako tam

¹⁹ “[...] the pragmatic interpretation of obligation imposed on others seems inferable, albeit more disguised.” (Smith 2003, 261).

tikrą veiksmą X kaip reikalingą klausytojui ir taip netiesiogiai įpareigoja jį atlikti X.

Pastebėta, kad ne visos veiksmažodžio *reik(ė)ti* laikų formos turi konkrečiam laikui būdingą referenciją. Išskirtina būtojo laiko forma *reikėjo*, kuri nebūtinai turi būtojo laiko referenciją. Tam tikruose kontekstuose būtojo laiko forma gali turėti hipotetinę (ang. *counterfactual*) reikšmę. Būtojo laiko formomis kalbėtojas reiškia kritiką klausytojui kokio veiksmo ar poelgio praeityje atžvilgiu. Kalbėtojas supriešina įvykį ar veiksmą, kuris įvyko (arba neįvyko) praeityje, su jo rekomenduojamu, tuo, kuris, kalbėtojo nuomone, (ne)turėjo įvykti: klausytojui teigiama, ką jis turėjo (arba ko neturėjo) atlikti. Kitaip tariant, forma *reikėjo* implikuoja dvejopą galimybę:

a) *reikėjo atlikti X* → *atlikta X* (analogiškai: *nereikėjo atlikti X* → *neatlikta X*)

b) *reikėjo atlikti X* → *neatlikta X* (analogiškai: *nereikėjo atlikti X* → *atlikta X*)

b) atveju aptariama reikšmė įgyja rekomendacijos atspalvių, kuriuos sustiprina subjektyvaus vertinimo prieveiksmiai *geriau*, *verčiau*, pvz.:

(5.9) - *Ak, Galina, geriau tau reikėjo likti pas Čiužun. Gal ji būtų tave nusigabenusi į Kiniją?*

(5.10) - ***Nereikėjo** tau čia ateiti...*

Tiriant tekstyno medžiagą, užfiksuota atvejų, kai modaliniai rekomendacijos atspalviai visai išblėsta. Minėtini atvejai būtajame laike *...ir reikėjo man/tau...*, kurių vartoseną rodosi pragmatiškai motyvuota: kalbama kolokacija vartojama optatyvo reikšme, plg.:

(5.11) ***Ir reikėjo** man stovėti prie klėties!*

(= O kad būčiau nestovėjęs (-usi) prie klėties!)

Galimybė veiksmažodžiu *reik(ė)ti* perteikti deontinį ir nedeontinį nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės potipį kone vienoda (tai matyti iš 5.6 skirsnyje pateikiamos statistinės reikšmių distribucijos). Šis faktas gali būti grindžiamas tuo, kad *reik(ė)ti*, skirtingai nei beasmenis veiksmažodis *tekti*, gana dažnai vartojamas dialoginėse situacijose, kur modalumo šaltinis (neretai) yra apibrėžtas ir sutampa su kalbėtoju, vadinasi, pats modalumas inicijuojamas kalbėjimo situacijose. Kalbėtojas reiškia subjektyvų tam tikros dalykų padėties vertinimą. Be to, įtakos gali turėti ir veiksmažodžių premodalinių reikšmių skirtumai. Iš kitos pusės, dviejų lietuvių kalbos beasmenių veiksmažodžių semantinės skirtybės gali būti grindžiamos tuo, kad veiksmažodis *reik(ė)ti*, taip pat jam struktūriškai analogiška predikatyvinė konstrukcija *būti + reik(i)a*, kur kas plačiau užfiksuotas nagrinėtuose ankstyvuosiuose lietuvių kalbos raštuose (XVI a.) nei veiksmažodis *tekti*, todėl galima būtų aiškinti, kad *reik(ė)ti* labiau pažengęs gramatinimo procese nei *tekti*: *reik(ė)ti*, geriau nei *tekti*, reiškia subjektyvų modalumą.

Pastebėta, kad beasmenės konstrukcijos su *reik(ė)ti* vartojamos kaip diskurso kūrimo strategija. Išskirtinos tokios kolokacijos kaip *reikia pripažinti*, *reikia pasakyti*, kur modalumo šaltinis ir modalumo objektas lyg ir sutampa – kalbėtojas įpareigoja save (pa)daryti X. Tokiais atvejais kalbėtojas siekia sušvelninti savo poziciją, perteikti propoziciją taip, lyg ji būtų inicijuojama ne paties kalbėtojo, bet išorinių aplinkybių. Kitaip tariant, eksplicitiškai kalbėtojo pozicija sušvelninama. Panašaus pobūdžio vartosenos atvejų aptikta tiriant anglų kalbos veiksmažodį *need (to)* ‚reikėti‘ (Collins 2009, 74): kalbamuose kontekstuose Collinsas veiksmažodį *need* ‚reikėti‘ vadina retoriniu žymikliu.

Veiksmažodžio *reik(ė)ti* formos, realizuojančios nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę, dažniausiai eina su veiklos ir vyksmo predikatais, pvz., *dirbti*, *eiti*, *pasakyti* ir pan. Gali pasitaikyti ir semantinio papildymo būsenos predikatais, tokiais kaip *gyventi* arba *būti*, bet vis tiek implikuojama modalumo

subjekto kontrolė reikiamo / reikalaujamo veiksmo atžvilgiu. Taigi į modalinio veiksmažodžio *reik(ė)ti* aprėptį patenka toks veiksmas, kuris kontroliuojamas subjekto. Pastebėta, kad tirtoje medžiagoje tarp infinityvinės komplementacijos dominuoja imperfektinės bendratys, nors perfektinių bendračių taip pat nemažai esama. Kaip analizuotų akvizityvinių veiksmažodžių atveju, perfektyvumo–imperfektyvumo skirtis modalinės reikšmės pobūdžiui įtakos neturi.

Pastebėta, kad beasmenės modalinės konstrukcijos su *reik(ė)ti* rodo subjekto parinkimo apribojimus: subjekto referentas apribotas požymiu ‚+žmogus‘. Taip yra todėl, nes argumento, reiškiamo datyvu, referentas yra bendratimi einančio veiksmo veikėjas. Plg. dvi struktūras, kurių vienoje *reik(ė)ti* papildomas bendratimi, o kitoje subordinuojamas šalutiniu sakiniu, plg.:

a) *Tau reikia dirbti.*

b) ***Reikia, kad tu dirbtum.***

Naudininko subjektas *tau* galėtų būti suvokiamas kaip „paaukštintas“, t.y. iškeltas (ang. *raised*) iš žemesnio lygmens sakinio. Nemodalinių reikšmių lygmenyje datyvo argumentas gali turėti požymį ‚±gyvas‘, modalinių reikšmių lygmenyje tas pats argumentas turi semantinių apribojimų, t.y. jis apribotas požymiu ‚+gyvas‘, nes bendratimi reiškiamą veiksmą gali atlikti tik gyvas subjektas, žmogus. Šiuo atveju sintaksinį ryšį tarp datyvo subjekto ir modalinio predikato nusakyti sunku.

Datyvu realizuojamas subjektas dažniausiai sakinyje reiškiamas eliptiškai (Ø). Tokia konstrukcijų sintaksinė realizacija atliepia konstrukcijų semantiką: kadangi veiksmažodžiu *reik(ė)ti* perteikiama būtinybė paprastai yra bendro pobūdžio, netiesioginė, adresuojama nebūtinai specifiniam subjektui, pastarojo išreikšti nebūtina. Kai subjektas sakinyje išreikštas, galima įžvelgti koreliaciją tarp subjekto ir modalumo tipo. Tekstyno analizė rodo, kad kai subjektas reiškiamas antrojo asmens įvardžiais (*tau* ar *jums*), dominuoja deontinė konstrukcijų interpretacija. Trečiojo asmens subjektai būdingesni nedeontinės nuo situacijos

dalyvio nepriklausančios būtinybės atvejais. Pirmojo asmens subjektai, savo ruožtu, dažniausi nuo situacijos dalyvio priklausančios būtinybės atvejais (plg. statistinį pasiskirstymą 17 lentelėje).

Pasak Holvoeto, lietuvių kalbos beasmeniai modaliniai, pirmiausia tie, kurie turi galimybės reikšmę (pvz., *galima*), vartojami su išreikštu datyvo subjektu, realizuoja deontinį modalumą (Holvoet 2007, 154-155). Kalbėdamas apie beasmenius būtinybės modalinius predikatus, mokslininkas daro prielaidą, kad kalbami predikatai su išreikštu datyvo subjektu nėra apriboti deontine reikšme. Tekstyno medžiaga patvirtina šią prielaidą: išreikštas datyvo subjektas daugeliu atvejų nesustiprina deontinės beasmenių konstrukcijų su veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti* interpretacijos. Tik tais atvejais, kai veiksmažodžio *reik(ė)ti* subjekto pozicijoje atsiduria antrojo asmens įvardžiai *tau* bei *jums*, išvelgiama tiesioginė sąsaja su deontine būtinybės reikšme: modalumas kyla iš kalbėjimo situacijos, kalbėjimo šaltinis sutampa su kalbėtoju, o modalumo objektas yra subjekto, realizuojamo datyvu, referentas (kitaip tariant, klausytojas). Vis dėlto, kadangi *reik(ė)ti* neretai reiškia neapibrėžtą, į konkretų objektą nenukreiptą būtinybę, beasmenės konstrukcijos su aptariamu veiksmažodžiu dažniausiai eina be išreikšto datyvo subjekto.

Modalinė galimybės reikšmė, įmanoma veiksmažodžio *tekti* semantinėje struktūroje (konkrečiai – nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė), nebūdinga analizuojamam veiksmažodžiui *reik(ė)ti*. Pastaroji aplinkybė sietina su veiksmažodžio *reik(ė)ti* šaltinio semantika: premodalinių reikšmių lygmenyje *reik(ė)ti* perteikia poreikį, aplinkybes, reikalaujamas (vidinių) asmens arba daikto savybių, kas lemia konstrukcijų su *reik(ė)ti* semantinę raidą modalinės būtinybės link. Veiksmažodis *tekti*, savo ruožtu, gali realizuoti sėkmingos progos, arba atsitikimo, semantiką, dėl kurios įmanoma (nors labai reta) modalinė galimybės reikšmė veiksmažodžio *tekti* semantinėje struktūroje.

5.5.1. Neepisteminė būtinybė. Neigiamos *reik(ė)ti* formos

Kalbant apie modalumo ir neigimo santykį apskritai, reikia pasakyti, kad jis būna dvejopas. Jei formalusis neigimo žymiklis, t.y. neiginys, eina prieš arba kartu su²⁰ modaliniu veiksmažodžiu, modalumas patenka į neigimo aprėptį. Vadinasi, modifikuojama modalinio veiksmažodžio reikšmė – paneigiamas modalumas. Tai vadinama plačiąja aprėptimi (ang. *wide scope*), arba išoriniu neigimu (ang. *external negation*). Formaliai plačioji neigimo aprėptis vaizduojama $\neg\Box p$. Jei neiginys eina prieš pagrindinį predikatą, t.y. neigiama modalinio predikato komplementu einanti bendratis, paneigiamas ne modalumas, bet propozicija – neigimas patenka į modalumo aprėptį (formaliai žymima $\Box\neg p$). Pastaruoju atveju laikoma, kad neigimas yra siaurosios aprėpties (ang. *narrow scope*), arba turimas vidinio neigimo (ang. *internal negation*) atvejis. Plg. anglų kalbos sakinius:

a) *John must not fly to New York tomorrow.* (de Haan 1997, 12)
,Jonas turi/privalo neskristi į Niujorką.'

b) *John need not fly to New York tomorrow.* (de Haan 1997, 12)
,Jonui **nereikia** skristi į Niujorką.'

a) atveju perteikiama prohibityvinė – neigiamo įpareigojimo – reikšmė, kad ,Jonas privalo/turi neskristi į Niujorką' o b) atveju reiškiamas įpareigojimas ko nedaryti, t.y. ,Jonui nereikia skristi į Niujorką'. Skirtinga neigimo aprėpties interpretacija perteikiama atitinkamai modaliniu veiksmažodžiu su neiginiu ir komplementiniu veiksmažodžiu su neiginiu.

Vis dėlto esama atvejų, kai formalioji raiška neatitinka semantinės interpretacijos. Gali būti taip (o kai kuriose kalbose dažnai ir pasitaiko), kad

²⁰ Pastaroji aplinkybė priklauso nuo struktūrinių kalbos ypatybių.

formalioji plačiosios aprėpties raiška turi siaurosios aprėpties reikšmę. Pavyzdžiui, paprastai anglų kalbos veiksmažodžiui *need (to)* ‚reikėti‘ neigimo atveju priskiriamas prie plačios aprėpties, arba išorinio neigimo (ang. *external negation*) atvejų. Taigi tiesioginė *need (to)* reikšmė būtų neigiama būtinybė ($\neg \Box p$), bet, tarkim, sakinyje *You needn't do that* ‚Tau nereikia to daryti‘ (van der Auwera 2001, 37) *need* reikšmė galėtų būti neigiamos propozicijos, t.y. $\Box \neg p$. Tai vadinama „neigimo kėlimu“ (ang. *NEG-raising*).

Kaip rodo veiksmažodžio *reik(ė)ti* analizė, lietuvių kalboje vienokia formali neigimo aprėptis gali implikuoti dvejopą semantinę neigimo aprėptį: plačiosios aprėpties atveju galimà ne tik plačiosios, bet ir siaurosios aprėpties interpretacija. Toliau siekiama nustatyti, kiek pragmatinė siaurosios aprėpties neigimo implikatūra konvencionalizuota ir kiek neigiamos modalinio veiksmažodžio *reik(ė)ti* formos pažengusios subjektyvaus modalumo link.

Tekstyno medžiaga atskleidė, kad neigiamos veiksmažodžio *reik(ė)ti* formos labiau nei teigiamos formos išplėtojusios deontinę būtinybės reikšmę. Vartojama performatyviai, esamojo laiko forma *nereikia* perteikia neigiamą įpareigojimą arba draudimą (prohibityvumą). Tokiais atvejais modalinis šaltinis yra kalbėtojas, kuris pataria klausytojui ko nedaryti, pvz.:

(5.12) *Nereikia, kad tave čia kas matytų.*

Kad deontinis modalumas gali būti sustiprinamas neigiamuose kontekstuose, aprašyta vokiečių kalbos pavyzdžiais (žr. Mortelmans 2003, 153–182).

Nepaisant to, kad pati modalinio veiksmažodžio forma turi neigiamą priešdėlį *ne-*, galimà tiek išorinio, tiek vidinio neigimo interpretacija. Kartais sunku nustatyti, ar modalumas, ar pagrindinė predikacija yra neigiama. Aukščiau pateiktame pavyzdyje galimà dvejopa neigimo aprėpties interpretacija, kurią galima pailustruoti dvejopu vertimu į anglų kalbą: 1) ‚Nobody *should* see you here‘ (‚Reikia, kad tave čia niekas nematytų‘ – neigiama pagrindinė predikacija);

2) ‚Nobody *must* see you here’ (‚Nereikia, kad tave čia kas matytų’ – neigiamas modalumas). Įdomu, kad dvejopa neigimo interpretacija susidaro ir artimos semantikos anglų kalbos veiksmažodžio *should* atveju. Kad paaiškintų tokią dviprasmybę, Coates (1983) siūlo semantinį argumentą: pasak mokslininkės, semantiškai nėra skirtumo, ar neigiamas modalumas (‚nerekomenduojama tau daryti X...‘), ar pagrindinė predikacija (‚rekomenduojama tau nedaryti X...‘) (Coates 1983, 64), todėl kalbama dviprasmybė ir įmanoma.

Teoriškai lietuvių kalboje neiginio priešdėlis *ne-* gali būti šliejamas arba prie modalinio veiksmažodžio, arba prie komplementinės bendraties. Pastebėta, kad modalinio veiksmažodžio *reik(ė)ti* vartoseną su neigiama bendratimi (t.y. *reikia + ne-V_{INF}*) ypač reta tekstyne. Panaši tendencija rusų kalboje: neigimo žymikliai dažniausiai vartojami su modaliniu predikatu, nepriklausomai nuo neigimo aprėpties interpretacijos (žr. de Haan 1997, 101). Pasak de Haano, kalbose siauros aprėpties, arba vidinio neigimo, interpretacija retai kada atliepiama sintaksiškai, t.y. kad neiginio žymiklis būtų vartojamas su pagrindiniu predikatu, o ne su modaliniu veiksmažodžiu. Mokslininkas aiškina šį faktą universaliais kalbų tendencija pavartoti neigimo elementą sakinyje kaip galima anksčiau. Iš vienos pusės tai galėtų paaiškinti lietuvių kalbos polinkį formaliai neigimą žymėti modaliniu predikatu. Iš kitos pusės, neigimo žymėjimas modaliniu predikatu semantiškai motyvuotas: kalbėtojas nerekomenduoja adresatui daryti X. Galiausiai, kaip pastebi Coates (1983), jei skirtumas tarp reikšmės variantų ‚nerekomenduojama daryti x‘ ir ‚rekomenduojama nedaryti X‘ menkas arba jo visai nėra, nebūtina šį skirtumą atliepti formaliai.

Dėl dvejos neigimo aprėpties interpretacijos *reik(ė)ti* neigiamuose sintaksiniuose kontekstuose atlieka prohibityvinę funkciją: nepaisant to, kad sintaksiškai perteikiama plati neigimo aprėptis (‘ $\neg \Box p$ ’), kalbėtojas implikuoja siaurą neigimo aprėptį (‘ $\Box \neg p$ ’) ir taip perteikia sušvelnintą reikalavimą ko nedaryti. Tokios raiškos galimybė pastebėta ir kitose kalbose bei lingvistinėje literatūroje aprašyta kaip konvencionalizuota implikatūra (van der Auwera 2001,

32). Bybee et al. konvencionalizuotą implikatūrą apibrėžia kaip vieną iš semantinės kaitos mechanizmų gramatinimo procese. Tai toks reiškiny, kai kalbėtojo inferencija (tam tikram pasakymui suteikta kalbėtojo reikšmė), kuo dažniau pasitaikanti ar numanoma, tampa reikšme – leksinio vieneto semantinės struktūros dalimi (Bybee et al. 1994, 240). Inferencija, susieta su konkrečiu vienetu arba konstrukcija, pastaruosius imant dažniau vartoti, išplečiama į naujus kontekstus. Pavyzdžiuose 5.13 ir 5.14 kalbėtojas nori sulaikyti klausytoją nuo veiksmo atlikimo dėl dvejopų priežasčių: a) arba veiksmo, kurį ketina atlikti klausytojas, jis nepageidauja (pavyzdys 5.13), b) arba klausytojo ketinamas atlikti veiksmas gali būti nenaudingas pačiam klausytojui, todėl kalbėtojas siekia apsaugoti klausytoją (pavyzdys 5.14). Vietoje tiesioginio prohibityvo vartodamas modalinio veiksmožodžio formą *neriekia*, kalbėtojas sušvelnina savo reikalavimą, nukreiptą į klausytoją:

(5.13) - *Aš tave palydėsiu.*

- ***Neriekia!** – staiga ryžtingai paprieštaravo ji.*

(5.14) – *Gražus gyvuliukas, tikrai. Galiu paglostyt?*

Trepsis suurzgė.

- ***Neriekia, dėde Petrai, nelieskit.** – Jis piktas.*

Kaip matyti, prohibityvinė funkcija sustiprinama tuose kontekstuose, kuriuose neigiama forma *neriekia* vartojama be bendraties komplemento. Deontinė interpretacija pragmatiškai inferuota, arba numanoma. Paprastai forma *neriekia* vartojama reaguojant į ansktesnį diskursą: kalbėtojas atmeta klausytojo pasiūlymą arba sustabdo jį nuo kokio veiksmo.

Taigi neigiamų veiksmožodžio *reik(ė)ti* formų vartosenos atvejais realizuojamas ne tik būtinybės, kurią lemtų kokios objektyvios išorinės aplinkybės, nebuvimas, bet tam tikruose kontekstuose, ypač dialoginėse

situacijose, numanoma būtinybė, kad nebūtų realizuojama propozicija – taip atsiranda pagrindas siaurosios neigimo aprėpties bei deontinei neigiamų formų interpretacijai. Veiksmažodžio *tekti* atveju, kur labiausiai išplėtota nedeontinė nuo situacijos dalyvio nepriklausoma būtinybės reikšmė, dominuoja plačiosios aprėpties neigimas – ‚nebuvo, nėra ar nebus būtinybės atlikti X‘, todėl ir modalinė interpretacija subjektyvaus modalumo lygmenyje ribota.

5.6. Statistinė veiksmažodžio *reik(ė)ti* analizė

Kaip rodo veiksmažodžio *reik(ė)ti* formų distribucija DLKT, dažniausiai pasitaiko esamojo laiko forma *reikia*: normalizuotas jos dažnis visuose tekstyno skyriuose – 1.2.

REIK(Ė)TI	DLKT (140 921 288) d/1000
<i>Ne-reikėjo</i>	0.38
<i>Ne-reikia</i>	1.2
<i>Ne-reik(ė)s</i>	0.18
<i>Ne-reik(ė)ti</i>	0.002

Analizuotame GL patekstyje iš viso rasti 1304 veiksmažodžio *reik(ė)ti* pavyzdžiai, iliustruojantys nemodalinę poreikio reikšmę. Tai sudaro 21,3 proc. (n. d./1000 – 0.08) visų *reik(ė)ti* pavartojimų su infinityviniais ir nominatyviniais komplementais. Nemodalinė reikšmė šiek tiek dažniau reiškiamą neigiamomis aptariamo veiksmažodžio formomis: 704 iš 4696 teigiamų *reik(ė)ti* formų pavyzdžių (15 proc.) vartojama nemodalinė reikšmė, ir, atitinkamai, 600 iš 2270 neigiamų *reik(ė)ti* formų pavyzdžių (26,4 proc.). Vis dėlto, kaip toliau paaiškės, modalinių ir nemodalinių reikšmių proporcija kiek kitokia nei veiksmažodžio

tekti atveju: *reik(ė)ti* rodosi labiau modalizavęsis, nes neigiamuose kontekstuose reiškia modalumą geriau, nei veiksmažodis *tekti*. Normalizuotas modalinio *reik(ė)ti* dažnis GL patekstyntyje yra 0.3, o modalinio *tekti* – 0.2.

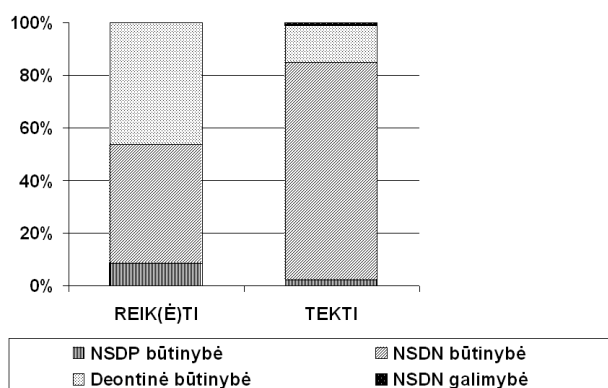
Kalbant apie modalines reikšmes, nustatyta, kad nedeontinės ir deontinės neepisteminės būtinybės raiška veiksmažodžiu *reik(ė)ti* apylygė: nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė sudaro 40,2 proc. visos modalinės aptariamo veiksmažodžio vartosenos, o deontinė būtinybė – 41,1 proc. visos modalinės vartosenos. Šiuo aspektu kiek skiriasi neigiamos *reik(ė)ti* formos, ypač esamojo laiko forma *neriekia*, kuri yra labiausiai išplėtojusi deontinės būtinybės reikšmę: 58,2 proc. kalbamos formos pavyzdžių iliustruoja deontinę būtinybę.

Kaip minėta, *reik(ė)ti* atveju išvelgiama tiesioginė sąsaja tarp subjekto ir modalinės reikšmės tipo. Pastbėta, kad pirmojo asmens subjektai dažniausiai pasirodo nuo situacijos dalyvio priklausančios būtinybės atvejais, 3-ojo asmens subjektai – nedeontinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės atvejais, 2-ojo asmens – deontinės nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės atvejais. Kalbamų tipų subjektų raiška sustiprina vienokią ar kitokią modalinę interpretaciją. Plg. statistinį apibendrinimą lentelėje apačioje:

	DLKT (GL: 15,765,554)			
	Modalinė būtinybė			
	Nuo situacijos dalyvio priklausanti	Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti	Deontinė	Iš viso:
1 asmuo	57/264	93/264	114/264	264/4280
2 asmuo	2/174	35/174	137/174	174/4280
3 asmuo	43/377	203/377	131/377	377/4280
∅ (neiškirtas)	263/3465	1604/3465	1598/3465	3465/4280

17 lentelė. Reik(ė)ti subjekto ir modalinės reikšmės tipo koreliacija

Kaip rodo tekstyno medžiagos analizė, beasmenės konstrukcijos su analizuotais veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti* specializuotos neapibūdinti būtinybei reikšti. Kadangi abu kalbami veiksmažodžiai remiasi skirtingomis šaltinio reikšmėmis, *tekti* semantinė struktūroje dar galimà, nors neproduktyvi, neapibūdinti galimybės reikšmė. Apačioje diagramoje pateiktas beasmenių veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* modalinių reikšmių pasiskirstymas:

3 diagrama. Modalinių reikšmių pasiskirstymas beasmenių veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* semantinėje struktūroje

6. Beasmenis modalinis veiksmažodis *reik(ė)ti* senojoje lietuvių kalboje

6.1. Veiksmažodžio *reik(ė)ti* morfosintaksė

Veiksmažodis *reik(ė)ti* paliudytas visuose analizuotuose XVI a. lietuvių kalbos raštuose. Daukšos „Postilėje“ rasti 192 veiksmažodžio *reik(ė)ti* formų pavartojimai: 149 teigiamos formos ir 40 neigiamų formų, 3 dalyvinės formos. Dažniausiai pasitaiko esamojo laiko forma *reikia*.

Bretkūno „Postilės“ II dalyje užfiksuoti 47 nagrinėjamo veiksmažodžio pavartojimai: 37 teigiamos formos ir 10 neigiamų formų. Palyginti su kitais

analizuotais senaisiais raštais, BP II *reik(ė)ti* užfiksuota menkiausiai. Tam įtakos galėtų turėti tai, kad aptariamame šaltinyje modalinei būtinybės reikšmei perteikti vartojama kitokių priemonių: itin dažni veiksmažodžiai *pareitis(i)*, *turėti*, *derėti*, predikatyvinė konstrukcija *priwalu ira*, neigiamai būtinybei – *nebuwa walnu* ir pan. Dažniau veiksmažodis *reik(ė)ti* papildomas bendratimis nei vardažodine grupe: 4 iš 10 neigiamų *reik(ė)ti* formų papildomos NP, 6 iš 10 – INF; analogiškai 15 iš 37 teigiamų *reik(ė)ti* formų komplementuojamos NP, 1 forma eina su prieveiksio grupe, 1 forma subordinuojama šalutiniu sakiniu, o 20 iš 37 teigiamų formų eina su INF. Konstrukcijose su bendraties komplementu dominuoja išreikštas subjekto datyvas, vyraujančios imperfektinės bendratys.

Sirvydo PS rasta 121 beasmenė veiksmažodžio *reik(ė)ti* forma ir 26 dalyvinės formos. Iš veiksmažodinių formų 100 esti teigiamų ir 21 neigiama forma. Kaip ir kituose nagrinėtuose senuosiuose tekstuose, taip ir PS dažniausia esamojo laiko forma *reikia*. Taipogi vyrauja veiksmažodinė komplementacija: 15 iš 100 teigiamų formų papildomos NP, 5 iš 100 – šalutiniu sakiniu su jungtuku *idant*, 80 iš 100 komplementuojamos INF; analogiškai 6 iš 21 neigiamų formų eina su NP, užfiksuotas 1 pavyzdys su šalutinio sakinio komplementu, vienos formos komplementas neišreikštas, bet atitinka VP, 14 iš 21 neigiamų formų eina su INF. Visos neigiamos formos remiasi esamojo laiko forma (*ne reykia / nereykie*, ‚nereikia‘). Beasmenės veiksmažodžio *reik(ė)ti* konstrukcijos paprastai esti be išreikšto subjekto: 31 iš 121 atvejo rodo sakinyje realizuotą subjektą.

6.2. Veiksmažodžio *reik(ė)ti* semantika

Analizuotuose senuosiuose tekstuose dažnesnė modalinė aptariamo veiksmažodžio vartosena. Statistinis modalinio ir nmodalinio *reik(ė)ti* santykis tirtuose senuosiuose tekstuose apibendrintas 18-toje lentelėje:

Modalinis vs. nemodalinis <i>reik(ė)ti</i>		DP²¹	BP II	PS
Nemodalinis <i>reik(ė)ti</i>	Teigiamos formos	32	17	15
	Neigiamos formos	10	4	6
	Teigiamos + neigiamos f.	42	21	21
Modalinis <i>reik(ė)ti</i>	Teigiamos formos	114	20	85
	Neigiamos formos	31	6	15
	Teigiamos + neigiamos f.	145	26	100

18 lentelė. *Modalinio ir nemodalinio reik(ė)ti pavartojimų skaičius senuosiuose tekstuose*

Struktūriniame modelyje su vardažodiniu komplementu realizuojama poreikio semantika. Tokiais atvejais poreikis neretai suvokiamas kaip abstraktus reiškiny, reikalaujamas kokios situacijos, tad struktūra *reik(ė)ti* + NP semantiškai gali būti analogiška struktūriniam modeliui *reik(ė)ti* + INF, plg.: *reikia tikėjimo* ir *reikia tikėti*.

Veiksmažodžiu *reik(ė)ti* su bendraties komplementu paprastai realizuojama nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė, jos deontinis ir nedeontinis potipiai. Dominuoja beasmenės konstrukcijos su *reik(ė)ti*, vartojamos be išreikšto datyvinio subjekto. Kai datyvo subjektas išreikštas, dažniausiai pasitaiko dgs. 1 a. įvardis *mumus* ‚mums‘, kuriuo kalbėtojas įtraukia ir save, ir adresatą, pvz.:

(6.1) *Ioğ iei nórime bûť išganíti ♦réikia mumus atgimt’*: <...> (DP 453,15)

Išreikštas subjektas sustiprina deontinę beasmenių *reik(ė)ti* konstrukcijų interpretaciją: kalbėtojas perduoda įpareigojimą, kuris skirtas visiems žmonėms ir kurio šaltinis yra aukštesnė jėga – Dievas. Vartojant pirmojo asmens įvardį sukuriami stipresnio įpareigojimo poveikio strategija. Kai datyvo subjektas

²¹ Į statistiką įtrauktos ir trečiojo asmens formos *reikia, reiktų, reiks*, ir predikatyvinės konstrukcijos *būti + reikia*.

neišreikštas, būtinybė, reiškiamą veiksmažodžiu *reik(ė)ti*, yra bendro pobūdžio: daryti X reikia arba todėl, nes to reikalauja išorinės aplinkybės, arba autoritetą turinti kokia išorinė jėga.

Pasakytina, kad atvejų, kur būtinybę inicijuotų pats kalbėtojas, tiksliau – teksto kūrėjas, neaptikta. Pastaroji aplinkybė priklauso nuo senųjų tekstų žanro ypatybių. Kadangi analizuojami senieji lietuvių kalbos raštai – religinio pobūdžio tekstai, modalinė nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės reikšmė esti objektyvus įpareigojimas, paremtas religine norma: kalbėtojas paprastai nėra modalumo šaltinis, jis tik perteikia, skelbia Dievo valią, pvz.:

(6.2) ♦ *Rėikia tad tīkėi ir|| ne maž ne abeiōi / ioğ Diėwas yrá*

(DP 222,51)

Kalbama deontinė reikšmė priklauso nuo tam tikros kontekstinės aplinkos. Ji ypač akivaizdi tais atvejais, kai sakinyje esama evidencinių, modalumo šaltinių rodančių žymiklių, arba kai modalinė konstrukcija su *reik(ė)ti* eina šalutiniame sakinyje, papildančiame mentalinius arba kalbėjimo veiksmažodžius, taip pat priežastiniais ryšiais susijusiuose sakiniuose (... , *tad reikia* ir pan.), tikslo sakiniuose (*reikia idant...*) ir pan. Be to, tai, kad veiksmažodis vartojamas modaline įpareigojimo reikšme, kartais padeda nustatyti dėmė su kitu modaliniu veiksmažodžiu: tame pačiame kontekste *reik(ė)ti* gali būti vartojamas kartu su kitu įpareigojimą reiškiančiu veiksmažodžiu, pvz.:

(6.3) *Efch efmi didzios Gimines / didzio Pono kokio waikas / man nereik / man nepriwalu ira dirpti <...>*

(BP II 275,20)

Priešingai, dabartinėje lietuvių kalboje veiksmažodis *reik(ė)ti* kur kas dažniau reiškia subjektyvią nuo situacijos dalyvio nepriklausančią, deontinę būtinybę. Vartosenos kontekstai išsiplėtė, veiksmažodis nebėra apribotas religinių kontekstų, todėl ir perteikiama reikšmė platesnė, bendresnio pobūdžio. Hansenas

nustatė panašų semantinį rusų kalbos modalinių žodžių kelią: iš „religinio įpareigojimo“ (ang. *religious obligation*) reikšmės modaliniai išplėtė semantiką į „subjektyvią“ (deontinę) ir „objektyvią“ būtinybę (Hansen 2004, 254).

Pasakytina, kad vietoje veiksmažodžio *reik(ė)ti*, kuris įsitvirtinęs dabartinėje lietuvių kalboje, DP vartojamas predikatyvinis junginys, sudarytas iš veiksmažodžio *būti* formos ir daiktavardžio *reikia*, pvz.:

(6.4) *Kas taŭ lâtre pafâke / ioĝ búwo ♦reikia ket{é}t' || Chríftui / <...>* (DP 425,51)

Atkreiptinas dėmesys, kad nominalinė modalinių predikatų kilmė būdinga slavų kalboms: nemažai nekaitomų rusų kalbos modalinių žodžių atsiradę iš būdvardžių (Hansen 2004, 250). Turint minty, kad DP išversta iš lenkų kalbos, galima daryti prielaidą, kad kalbamą predikatyvinę konstrukciją išsiversti į lietuvių kalbą inicijavo originalo kalba. Pastebėtina, kad paprastai ten, kur DP vartojama predikatyvinė konstrukcija, lenkiškame tekste taip pat randama predikatyvinė konstrukcija *trzeba, potrzeba* ‚reikia‘ + *być, būti*‘, plg.:

(6.5) *Néjsa ne ♦réike búwo iiémus klúmku rákiot' <...>* (DP 419,24)

(6.6) *Abowiem nie trzebá im bylo tłumokow zbierác <...>* (W 433)

Taigi neatmestina vertimo šaltinio įtaka. Neoriginalioje BP I dalyje taip pat pasitaiko predikatyvinių konstrukcijų, pvz.: *nebuwa reike* (BP I 142,21) ir pan. Šalia esama kitokių modalinių predikatyvinių konstrukcijų, pvz., *priwalu ira, newalnu ira* ir pan.

Vis dėlto analogiška raiška užfiksuota ir kituose ankstyvuosiuose lietuvių kalbos šaltiniuose, pavyzdžiui, Chylinskio Biblijoje (XVII a.), kuri versta iš olandų kalbos žr. (Holvoet 2007, 47). Tuo remdamasis, Holvoetas nustatė esant bendrą neveiksmažodinę modalinių kilmę slavų ir baltų kalbose (Holvoet 2007, 45).

Atkreiptinas dėmesys, kad DP, šalia predikatyvinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *būti* ir daiktavardžiu *reikia*, pramaišiu vartojamos ir veiksmažodinės formos, plg. vartojamą predikatyvinę konstrukciją *reikė būtų* ir analogišką veiksmažodinę formą *reiktų*:

(6.7) <...> *miesté Karâleus ♦reikė būtų iéβkoť*. (DP 590,24)

(6.8) <...> *ir ko ne réikia butú izwóktumbei / oko ♦reiktú pazopôftitumbei*.

(DP 231,2)

Konstrukcija *būti* + *reikia* turi predikatyvinėms konstrukcijoms būdingų bruožų. Kai kalbama konstrukcija vartojama esamojo laiko kontekstuose, jungtis *būti* nėra išreikšta sakinyje. *Būti* eksplicitiškai reiškiamą būtajame laike ir kartais tariamą nuosaka. Neigiamuose kontekstuose pasitaiko taip, kad esamajame laike neigimo žymiklį turi forma *reikia*, o ne jungtis *būti*. Galima daryti prielaidą, kad *reikia* tam tikrais atvejais esti veiksmažodis, ne tik daiktavardis. Be to, neigimo atvejais valdomas genityvas, bet ne akuzatyvas, pvz.:

(6.9) *O||dábarg kurís dris bilót / ioğ ne ♦rêikia žudít' [stembiecziûiu heretiku?*

(DP 518,18)

Tam, ar visais atvejais predikatyvinėje konstrukcijoje su veiksmažodžiu *būti* vartojamas daiktavardis, kelia abejonių kontekstai, kur predikatyvas *reikia* randamas su nosiniu balsiu: *reikia* arba *réikė*. Pastarosios formos galėtų būti laikomos dalyvinėmis. Tokių formų kaip dalyvinių interpretaciją galėtų patvirtinti formų vartosenos aplinka: predikatyvinė konstrukcija esti šalutiniame sakinyje, neretai subordinuojančiame kalbėjimo predikatą, taigi atpasakojamosios kalbos atvejais, persakant kito žodžius, arba ten, kur esama evidencinių žymiklių. Tokia dalyvinių konstrukcijų vartoseną reiškiant evidencialumą būtų motyvuota.

Būtojo laiko kontekstuose, nepaisant to, kad jungtis *būti* išreikšta, neigimo žymiklį turi forma *reikia* (*ne rêikia búwo*), o ne veiksmažodis *būti*. Sumišusi

predikatyvinės konstrukcijos ir pavienių veiksmažodinių formų vartoseną rodo, kad XVI a. būta modalinės būtinybės reikšmės raiškos abejopomis priemonėmis.

DP paliudytos predikatyvinės konstrukcijos *būti* + *reikia* semantiškai bei struktūriškai panašios į tame pačiame ir kituose šaltiniuose paliudytą veiksmažodinę formą *reik(ė)ti*. Kalbamos konstrukcijos esti beasmenės: jos valdo subjektą, reiškiamą naudininku, gali būti komplementuojamos infinityvu, šalutiniu sakiniu su jungtuku *idant* arba vardažodžio grupe. Jomis perteikiamos tiek nemodalinės, tiek modalinės reikšmės. Pastebėta ta pati tendencija nemodalinių reikšmių atvejais konstrukciją papildyti NP, o modalinių reikšmių atvejais – INF arba šalutiniu sakiniu. Modalinių reikšmių lygmenyje išskirtinai realizuojama nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė: dažniau nedeontinis, rečiau deontinis objektyvios būtinybės potipis. Taigi kalbama predikatyvinė konstrukcija nėra specializuota kitokiam modalumo tipui reikšti, ja realizuojamos reikšmės analogiškos toms, kurios perteikiamos 3 a. formomis *reikia*. Tai taip pat galėtų pagrįsti prielaidą dėl kalbamų predikatyvinių konstrukcijų neoriginalumo.

Taigi tirtuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose veiksmažodis *reik(ė)ti* pirmiausia sietinas su nuo situacijos dalyvio nepriklausančia (ang. *participant-external*) būtinybe, objektyviu deontinės būtinybės potipiu. Nuo situacijos dalyvio priklausančios (ang. *participant-internal*) būtinybės atvejų neužfiksuota. Pastarąją reikšmę *reik(ė)ti* vartojamas dabartinėje lietuvių kalboje, tiesa, ši reikšmė gerokai retesnė nei nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė. Remiantis įvairių kalbų konstrukcijų, kurių šaltinio reikšmė ‚reikėti‘, semantine raida, pastebėtina, kad semantiškai nuo situacijos dalyvio priklausanči būtinybė pereina į nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę. Šis kitimas esti vienakryptis. Plg. van der Auweros ir Plungiano pasiūlytą semantinį žemėlapi:

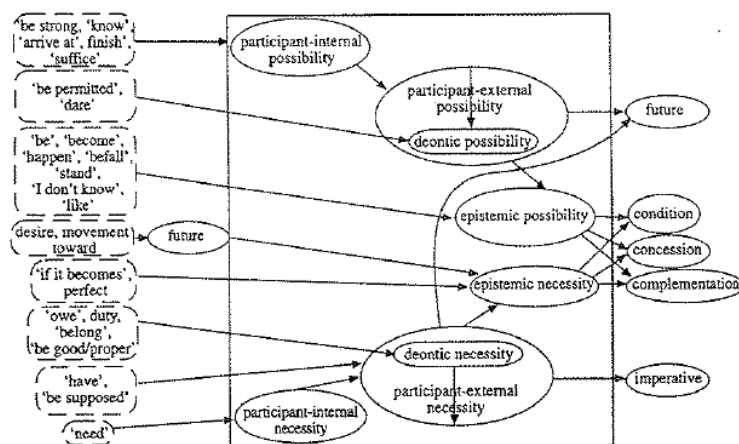

Figure 14. Unifying the possibility and necessity paths

3 schema. Semantinis kelias iš šaltinio ‚reikėti‘ (van der Auwera ir Plungian 1998, 98)

Priešinga semantinės raidos kryptis išaiškinta tiriant anglų kalbos veiksmažodį *need (to)* ‚reikėti‘ (Taeymans 2006; Loureiro-Porto 2009), taip pat atlikus platesnius tarpkalbinius tyrimus (žr. Narrog 2010). Skirtingai nei van der Auwera ir Plungianas, minėti autoriai teigia, kad semantinė kryptis įmanoma tik iš nuo situacijos dalyvio nepriklausančios (ang. *participant-external*) būtinybės į nuo situacijos dalyvio priklausančią (ang. *participant-internal*) būtinybę, bet ne priešingai. Analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose užfiksuotas veiksmažodžio *reik(ė)ti* modalinių reikšmių pasiskirstymas paremtų pastarąją naujesniuose tyrimuose išaiškintą tendenciją. Antra vertus, nereikėtų nepaisyti fakto, kad senųjų lietuvių kalbos raštų žanras, t.y. religinis tekstų pobūdis, galėtų būti ribojamasis veiksnys kalbant apie nuo situacijos dalyvio priklausančią būtinybę kaip apie vėlesnę reikšmę analizuojamo veiksmažodžio semantinėje struktūroje, apskritai apie jos vietą modalinių reikšmių raidoje.

Remiantis veiksmažodžio *reik(ė)ti* vartoseną senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos veiksmažodžio reikšmės pateiktos lentelėje apačioje:

REIK(Ė)TI senuosiuose lietuvių kalbos raštuose

1. Daikto ar dalyko poreikis
2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė
3. Įpareigojimas

7. Modaliniai veiksmažodžiai *gauti*, *tekti*, *reik(ė)ti* ir gramatinimas

Šiame skyriuje aptariamos veiksmažodžių *reik(ė)ti*, *gauti* ir *tekti* semantinės bei struktūrinės ypatybės, kurios svarbios kalbant apie jų gramatiškumą, vietą modalumo kategorijos atžvilgiu, taip pat gramatiškumo aspektu bandant juos susieti su Europos kalbos modalinių veiksmažodžių aprašu, pateiktu rinkinyje *Modals in the Languages in Europe* (red. Hansen ir de Haan 2010).

Kaip užsiminta disertacijos įvade, lietuvių kalbos modaliniai žodžiai nesudaro griežtos paradigmos, neįmanoma išskirti struktūrinių požymių rinkinio, leidžiančio nustatyti, ar konkretus vienetas priklauso modalumo kategorijai, ar ne. Vis dėlto kalbos kategorijos neturi griežtų ribų, tad modalumo kategoriją galima suvokti kaip turinčią centrą ir periferiją. Pasak Heine'io (1993, 113), tam tikros gramatinės kategorijos nariai nevienodai atspindi tos kategorijos bruožus: centriniai, arba prototipiniai, nariai turi daugiau tam tikrai kategorijai būdingų bruožų, o periferiniai – mažiau. Pirmiausia prototipiniai nariai išsiskiria vartosenos **dažnumu** (plg. Langacker 2000; Geeraerts 1997). Kaip teigia Gries, kuo kalbinis vienetas dažnesnis, tuo labiau jis priklauso tam tikros kategorijos centrui (Gries 2006, 76). Ištyrus lietuvių kalbos modalinius veiksmažodžius *reik(ė)ti*, *gauti* ir *tekti*, paaiškėjo, kad gan dažnai modalumui realizuoti vartojamos konstrukcijos su veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti*. Be to, centriniai nariai perteikia daugiau nei vieną modalinę reikšmę, taigi jiems būdingas **polifunkciškumas**. Pastarasis požymis laikomas skiriamuoju kriterijumi tarp leksinių ir modalinių vienetų (Hansen ir de Haan 2009, 3). Paprastai polifunkcionalus modalinis vienetas yra toks, kuris išplėtojęs bent dvi modalines reikšmes (Hansen 2005, 220). Analizuoti veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* realizuoja tiek neepisteminę galimybę, tiek neepisteminę būtinybę. Veiksmažodis *reik(ė)ti* reiškia keleriopo pobūdžio būtinybę: nuo situacijos dalyvio (ne)priklausančią ir deontinę. Vadinasi, pagal dažnumo ir polifunkciškumo kriterijus nagrinėtiems veiksmažodžiams galimas priskirti modalinio vieneto statusas. Be to,

veiksmazodžiai *reik(ė)ti* ir *tekti* priklausytų modalumo kategorijos centrui, o veiksmazodis *gauti* – periferijai. Suprantama, kalbamų veiksmazodžių, kaip modalinių predikatų, statuso apibrėžimas nereiškia jų, kaip gramatinių vienetų, statuso apibrėžimo. Reiktų atsižvelgti į sintaksinius, morfologinius, semantinius veiksnius.

Kalbant apie sintaksines lietuvių kalbos modalinių veiksmazodžių ypatybes, galima teigti, kad tyrinėti modaliniai veiksmazodžiai sakinyje rodo **sintaksinę priklausomybę** su kitais sakinio dėmenimis, t.y. jie nesudaro predikatinio centro vieni. Komplementu modaliniai veiksmazodžiai ima bendratį, rečiau – (šalutinį) sakinį, kurie nusako modalinių veiksmazodžių turinį ir eina būtinu jų papildymu. Šiuo požiūriu modaliniai veiksmazodžiai *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* analogiškai (kitiems) komplementiniams predikatams (plg. Noonan 2007). Struktūriniame modelyje su bendraties komplementu analizuojami modaliniai veiksmazodžiai išplėtoję modalinę semantiką. Kitaip nei anglų kalboje, ir modalinių, ir nemodalinių reikšmių raiškos atvejais komplementinė bendratis neišsiskiria struktūrinėmis ypatybėmis, taigi nėra pakankamas kriterijus skirti modalinius predikatus nuo nemodalinių.

Subjekto „nepriklausomybė“ laikoma vienu iš pagalbinių veiksmazodžių požymių. Teigiama, kad modalinis predikatas perima „įterptos“ (ang. *embedded*) bendraties argumentų struktūrą (Hansen 2003, 100). Beasmenės konstrukcijos su veiksmazodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti* rodo tam tikrus **subjekto raiškos apribojimus**. Nemodalinių reikšmių lygmenyje argumento, reiškiamo datyvu, vietoje gali eiti tiek gyvas referentas (t.y. objektas, turintis požymį ‚+gyvas‘), tiek negyvas (t.y. turintis požymį ‚-gyvas‘). Modalinių reikšmių lygmenyje subjekto pozicijoje eina tik asmenis reikšiantys subjektai, taigi turintys požymį ‚+gyvas‘, nes bendraties komplementu perteikiamas veiksmas gali būti atliekamas tik žmogaus.

Analizuoti modaliniai veiksmazodžiai turi šiokių tokių morfologinių formų apribojimų. Veiksmazodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* atvejais negalimos liepiamosios nuosakos formos. Vis dėlto negalėjimas turėti liepiamosios nuosakos formų nėra

susijęs su jų, kaip modalinių veiksmažodžių, statusu. Liepimo semantika „nederą“ su šių veiksmažodžių šaltinio semantika, taip pat su veiksmažodžių argumentų realizacija. Konstrukcijos su *reik(ė)ti* ir *tekti* yra menko agentiškumo konstrukcijos, modalinių reikšmių lygmenyje aukščiausias argumentas – datyvas, todėl liepiamosios nuosakos formos **reikėk*, **tek* neįmanomos. Kitaip kai kurių kitų modalinių veiksmažodžių atveju. Tarkim, gerai lietuvių kalboje įsitvirtinęs modalinis veiksmažodis *turėti*, realizuodamas vieną iš leksinių reikšmių, gali būti vartojamas liepiamosios nuosakos forma *turėk*, t.y. ‚laikykit‘. Kitaip tariant, jei ir esama tam tikrų struktūrinių apribojimų tarp modalumo kategorijos narių, jie nėra sistemiški, labiau priklausantys ne nuo modalinio veiksmažodžio statuso, bet nuo jo semantinių ypatybių.

Apskritai tai, kad lietuvių kalboje modalumo kategorijai tenka palyginti menkas gramatiškumo laipsnis, galėtų būti siejama su gramatiniu nuosakos kategorijos pobūdžiu. Modalumas – semantinė kategorija, dažniausiai reiškiamą leksinėmis priemonėmis, nuosaka – gramatinė kategorija, kurios raiškos priemonės – infleksinės.

Žvelgiant iš tarpkalbinės perspektyvos, teigiama, kad episteminės reikšmės labiausiai sugramatintos. Lietuvių kalboje episteminis ir neepisteminis modalumo tipai sudaro opoziciją pagal raiškos priemonių pobūdį: neepisteminis modalumas paprastai realizuojamas modaliniais predikatais, ypač beasmenėmis konstrukcijomis, kurios turi tam tikrų struktūrinių apribojimų, o episteminis – modalinėmis dalelytėmis arba prieveiksmiais. Pastarosios raiškos priemonės gali būti kilusios iš veiksmažodinių konstrukcijų (pavyzdžiui, *turbūt* iš *turi* + *būti*), tad leksikalizacijos procesas kalbamu atveju būtų tinkamesnis nei gramatikalizacijos bandant aiškinti episteminių žymiklių susidarymą (plg. Nau, rankraštis).

Veiksmažodžiams *reik(ė)ti*, *gauti* ir *tekti* būdingos ribotos darybos, arba kamieno modifikavimo, galimybės: kalbamų veiksmažodžių darybiniai vediniai būtų atskiros leksemos, reiškiančios kitas nei jų darybos pamatas, dažniausiai nemodalines reikšmes, plg:

tekti – *patekti, atitekti* ir t.t.

gauti – *pagauti, nusigauti, įsigauti* ir t.t.

Kitaip galbūt būtų veiksmažodžio *reik(ė)ti* atveju, šalia kurio egzistuoja priešdėlinis vedinys *prireikti*, realizuojantis labai artimą modalinei būtinybės reikšmę. Vis dėlto, pasak Holvoeto, *prireikti* laikytinas ne modaliniu, o greičiau implikatyviniu predikatu (Holvoet 2007, 169), mat „modalinė“ reikšmė susiklosto būtojo laiko kontekstuose, taigi dažniausiai realizuojamas aktualizuotos būtinybės atvejis. Bretkūno „Postilėje“ dar vartojamas kitoks *reik(ė)ti* vedinys – *perreikti*. Pastarojo reikšmę LKŽe formuluoja kaip „labai reikėti“ – tai būtų lyg sustiprinto būtinybės laipsnio predikatas. Pasakytina, kad *perreikti* BP II vartojamas kartu su *reik(ė)ti*, vadinasi, jį galima traktuoti kaip kontekstinį darinį, kuris modalumo atspalvių perima iš *reik(ė)ti* ir kartu pastarąjį semantiškai sustiprina. Tai, kad analizuotų modalinių veiksmažodžių darybos galimybės ribotos, rodo, jog modalumas siejamas su konkrečia leksema.

Nepaisant to, kad modalumas siejamas su konkrečia leksema, tam tikra struktūra – beasmenė konstrukcija – rodosi esanti konvencionalizuota modalumo raiškos priemonė lietuvių kalboje. Beasmenės konstrukcijos realizuojamos gana produktyviai (žr. statistinę 15 lentelę 5 skyriuje). Kaip matyti iš disertacijos medžiagos, beasmenių modalinių konstrukcijų randama jau senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose. Pats beasmenės konstrukcijos tipas galėtų būti suvokiamas kaip apibendrinta modalumo raiškos schema, į kurią „įgramatinamos“ skirtingos lekšemos, pagal savo semantiką tinkančios šiai modalumo raiškos strategijai (plg. beasmenių modalumo raiškos priemonių įvairovę 2 lentelėje 2 darbo skyriuje). Modalumo sąsaja su nekanonine argumentų raiška pastebėta ir kitose kalbose (žr. Narrog 2010). Kaip pastebi Narrogas, dažniausiai nekanonine raiška išsiskiria posesyvinės konstrukcijos, kurios išplėtoja modales būtinybės reikšmes. Lietuvių kalbos beasmenės konstrukcijos su veiksmažodžiu *tekti* atitiktų tokį

pastebėjimą: *tekti*, nemodalinių reikšmių lygmenyje realizuojantis nevalingai, atsitiktinai patiriamą dinaminį posesyvumą, modalinių reikšmių lygmenyje beasmenėje konstrukcijoje labiausiai išplėtoja būtinybės semantiką. Kaip yra pastebėję Bybee et al., šaltinio konstrukcijos, kurios išplėtoja modalinę būtinybės reikšmę, savo [semantine] (įterpta mano – E.J.) struktūra primena pasyvines konstrukcijas (Bybee et al. 1994, 185)²². Semantinė beasmenių veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* raida sustojusi ties deontiniu (arba neepisteminiu) modalumu. Neepisteminių modalumą linkusios realizuoti ir beasmenės konstrukcijos, paplitusios Europos kalbose – kaip minėta 1 darbo skyriuje, episteminio modalumo tipas beasmenių konstrukcijų atveju yra nerelevantiškas.

Kadangi beasmenė modalumo raiškos strategija dominuoja lietuvių kalboje, daugumos modalinių vienetų morfologinė paradigma esti defektyvi. Modalinių predikatų raida defektyvios paradigmos link užfiksuota daugelyje Europos kalbų (Hansen ir de Haan 2009). Netgi jei veiksmažodį *tekti* nemodalinių reikšmių lygmenyje traktuotume kaip asmeninį, vartojamą struktūriniame modelyje [NOM *tenka* DAT], modalinės jo reikšmės siejamos su beasmene struktūra [DAT *tenka* INF]. Tokiu atveju galima būtų teigti, kad asmeninis *tekti* egzistuoja nemodalinių reikšmių atveju, o beasmenis *tekti* – modalinių.

Dar vienas svarbių iš kriterijų, taikomų gramatiniams vienetams apibrėžti, yra **būtinumo** kriterijus. Plungianas būtinumo kriterijų laiko svarbiausiu gramatinei reikšmei nustatyti (Plungian 2010, 18-29). Taigi gramatinėmis reikšmėmis laikomos tokios, „kurių perduoti kalbėtojas galbūt ir neplanavo, bet kalbėdamas lietuviškai arba rusiškai, jų nutylėti negalėjo“ (Plungian 2010, 19). Pavyzdžiui, lietuvių kalboje pavartojant asmeninę veiksmažodžio formą, būtina nurodyti tam tikrus gramatinius požymius: laiką, skaičių ir pan. Paprastai gramatinių priemonių pavartojimas nepriklauso nuo kalbėtojo intencijų, kitaip tariant, gramatinės informacijos žymėjimas vyksta nesąmoningai. Kalbant apie modalines raiškos priemones, reikia pasakyti, kad lietuvių kalbos modaliniai

²² „Some of the source cxs for obligation are passive-like in structure“ (Bybee et al. 1994, 185).

veiksmazodžiai yra būtini sakinio lygmenyje, jų praleisti neįmanoma: praleidus, sakiny s būtų nesuprantamas ir negramatiškas, plg. pavyzdžius:

(7.1) *Man **reikia** pailsėti.*

**Man pailsėti.*

(7.2) *Man **teko** ilgai laukti.*

**Man ilgai laukti.*

Vis dėlto modalinių žymiklių vartoseną ir parinkimą nuo kalbėtojo intencijų priklauso: pavyzdžiui, ar tam tikroje situacijoje pavartoti leidimo žymiklį *galėti*, ar įpareigojimo *turėti*, *privalėti* priklauso nuo paties kalbėtojo ir nuo išorinių aplinkybių. Taigi modaliniai rodikliai yra ne gramatiškai, o greičiau pragmatiškai būtini. Išėtų, kad modaliniai predikatai labiau leksiški nei gramatiški. Pastarąją prielaidą patvirtintų Boye'aus ir Harderio „adresavimo“ (ang. *adressability*) kriterijus, padedantis skirti leksinius vienetus nuo gramatinių. Plg.:

A. *Man **reikia** eiti.*

B. *Tikrai **reikia**?*

A. *Man **tenka** daug dirbti.*

B. *Tikrai **tenka**?*

Nagrinėjamiems veiksmazodžiams *reik(ė)ti*, *gauti* ir *tekti* nebūdingas semantinio išblukimo (ang. *semantic bleaching*) parametras: tiek akvizityviniai veiksmazodžiai *gauti* ir *tekti*, tiek beasmenis modalinis veiksmazodis *reik(ė)ti* dabartinėje lietuvių kalboje išlaikę premodalines (arba kitas leksines) reikšmes. **Reikšmių sluoksniavimasis** (ang. *layering*) rodosi esanti vienintelė universali ypatybė, charakteringa netgi labai sugramatintai modalinių vienetų sistemai –

pavyzdžiui, anglų kalbos modaliniams žodžiams (taip pat plg. Hansen ir de Haan 2009). Pagal gramatiškumo supratimą, senosios, t.y. leksinės formos ir reikšmės, gali išlikti ir koegzistuoti su naujomis, abstraktesnėmis arba gramatiškesnėmis reikšmėmis (Hopper ir Traugott 2003).

Lyginant statistinį nemodalinių ir modalinių reikšmių santykį, akivaizdu, kad *reik(ė)ti* ir *tekti* atvejais modalinė semantika dominuoja, vadinasi, reikšmė eina abstraktėjimo link. Netgi kalbant apie veiksmažodžio *gauti* semantiką, matyti, kad abstraktusis posesyvumas dominuoja konkrečiojo posesyvumo atžvilgiu (žr. 10 lentelę). Tai atitinka universalų reikšmių kitimą abstraktėjimo link. Be to, analizuotų veiksmažodžių reikšmės labai priklausomos nuo konstrukcijos ir nuo konteksto: kaip parodyta tiriamuosiuose darbo skyriuose, tam tikros modalinės reikšmės sietinos su tam tikrais kontekstų tipais. Šiuo aspektu visi trys analizuoti veiksmažodžiai panašūs į „lengvuosius“ (ang. *light*) anglų kalbos veiksmažodžius. Kitaip tariant, jų **reikšmė yra kompozicinė**: vieni, be semantinio papildymo, kalbami veiksmažodžiai būtų pernelyg abstraktūs. Taigi tam tikros modalinės reikšmės užuomazgų randame tam tikrame kontekste. Konteksto vaidmenį gramatinimo procese yra akcentavę Hopperis ir Traugott (2003). Autoriai teigia, kad gramatinimas yra toks procesas, kai leksiniai vienetai, patekę į tam tikrus kontekstus, įgyja gramatinių funkcijų, dėl ko gali toliau plėtoti esamas arba išplėtoti naujų gramatinių funkcijų. Kaip rodo disertacijos medžiaga, potencialiai tame pačiame kontekste gali tiktį dvi modalinės reikšmės – tarkim, nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė ir deontinė būtinybė. Neretu atveju reikia papildomų veiksmių, konkrečiai, pragmatinių, kad kalbamas reikšmes išskirtume. Taigi, tame pačiame kontekste dėl aptartų pragmatinių inferencijų gali susidaryti naujesnė, subjektyvesnė modalinė reikšmė.

Pastaruoju metu gramatinės, ypač modalumo, kategorijos tiriamos kalbos vartosenoje ir diskurse, žiūrima, kaip gramatinės kategorijos vartojamos (plg. Cornillie ir Pietrandrea 2012). Modalumas neretai inicijuojamas tiesioginiuose

šnekos aktuose, pokalbių situacijose, štai kodėl teigiama, kad svarbu atsižvelgti į diskursą ir į tam tikras jo ypatybes. Analizė atskleidė, kad subjektyvios deontinės reikšmės siejamos su kalbėjimo situacija – tekste perteikiama dialogine situacija. Kur kalbėtojo vertinimas jaučiamas tiesiogiai, o modalumo šaltinis sutampa su kalbėtoju, ten reikšmės subjektyvinamos (plačiau žr. 5 skyrių). Be to, tam tikrais atvejais konstrukcijos su analizuotais modaliniais veiksmažodžiais, tokios kaip *kiek teko girdėti, reikia pasakyti* ir pan., esti viena iš diskurso kūrimo strategijų. Tokiais atvejais kalbėtojas sušvelnina savo poziciją, siekia atrodyti mandagesnis.

Kalbant apie **semantinės** analizuojamų veiksmažodžių **raidos** tendencijas, matyti, kad jau senojoje lietuvių kalboje veiksmažodžiai *reik(ė)ti* ir *gauti* užfiksuoti modalinėmis reikšmėmis. Daugiau keblumų esama dėl veiksmažodžio *tekti*, mat pastarojo vienintelis pavartojimas modaline reikšme užfiksuotas neoriginaliame tekste. Kalbant apie semantinio kitimo mechanizmus, lingvistinėje literatūroje aprašomus kaip būdingus ‚gramams‘, arba gramatinėms konstrukcijoms, disertacijoje aprašyta modalinių veiksmažodžių sinchroninė variacija galėtų atitikti Bybee et al. (1994) pasiūlytą reikšmių kitimo principą. Anot Bybee et al., ankstyvuosiuose semantinės raidos etapuose reikšmingas metaforos ir metonimijos mechanizmas, vėlesniuose – kontekstas, jo vaidmuo. Kitaip tariant, kai iš nemodalinės (arba leksinės) reikšmės pereinama į modalinių reikšmių lygmenį, veikia metaforos mechanizmas, kai iš vienos modalinės reikšmės pereinama į kitą modalinę reikšmę – reikšmingas kontekstas ir pragmatinės inferencijos, arba implikatūra (ang. *implicature*). Kadangi tirti veiksmažodžiai *gauti*, *tekti* ir *reik(ė)ti* modaline reikšme jau užfiksuoti senuosiuose tekstuose, perėjimo iš leksinių į modalinių reikšmių lygmenį užčiuopti keblu. Vis dėlto akivaizdu, kad nemodalinės ir modalinės reikšmės veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* atvejais susietos metaforiškai. Tirta medžiaga leidžia aprašyti ir paaiškinti subjektyvių modalinių reikšmių susidarymą: kaip rodo veiksmažodžių *reik(ė)ti* ir *tekti* analizė, subjektyvios modalinės reikšmės pirmiausia inicijuojamos tam tikrų konteksto veiksmų, kalbėtojo perspektyvos,

subjektyvaus jo vertinimo ir pan. Veiksmažodžio *tekti* sinchroninę variaciją atspindėtų toks reikšmių susidarymo pobūdis:

KITIMAS		MECHANIZMAS
I.	Tenka konkretus daiktas;	METAFORA
II.	Tenka šansas, proga;	
III.	Tenka modalinė galimybė;	KONTEKSTAS, PRAGMATINĖ INFERENCIJA
IV.	Tenka modalinė būtinybė.	

Taigi beasmenės konstrukcijos su veiksmažodžiais *tekti*, *reik(ė)ti* – įsitvirtinusi modalumo raiškos strategija lietuvių kalboje. Šios konstrukcijos turi tam tikrą struktūrinių apribojimų: subjekto raiškos, morfologinių ir darybinių formų. Patekusios į tam tikrą pragmatinį (arba diskurso) kontekstą, jos išplėtoja modalinių reikšmių, paremtų subjektyvumo dimensija, t.y. kalbėtojo vertinimu.

Išvados

Veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* realizuoja akvizityvinį modalumą lietuvių kalboje ir laikytini akvizityviniais modaliniais veiksmažodžiais. Abu *gauti* tipo veiksmažodžiai pasirodo skirtingo tipo konstrukcijose: veiksmažodžio *gauti* atveju semantiškai žymėtas ir vardininku reiškiamas posesorius, dėl to šis veiksmažodis sietinas su „į posesorių orientuotomis“ konstrukcijomis. Veiksmažodžio *tekti* atveju semantiškai žymėtas ir vardininku reiškiamas posesumas, dėl to šis veiksmažodis sietinas su „į posesumą orientuotomis“ konstrukcijomis. Tai, kad patekimo į posesyvumą būseną koduojama skirtingomis konstrukcijomis, lemia semantinius veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* skirtumus.

Nemodalinių reikšmių lygmenyje vyrauja vardažodinė *gauti* tipo veiksmažodžių komplementacija, o modalinės – veiksmažodinė, be išimties bendratis. Veiksmažodžis *gauti* paprastai komplementuojamas vardažodžiais, o veiksmažodis *tekti* – bendratimis, taigi veiksmažodžio *gauti* semantinėje struktūroje dominuoja nemodalinės reikšmės, o veiksmažodžio *tekti* – modalinės. Tekstyno medžiaga atskleidė, kad *tekti* labiau sumodalėjęs nei *gauti*.

Modalinių reikšmių lygmenyje veiksmažodis *gauti* potencialesnis reikšti nuo situacijos dalyvio nepriklausančią galimybę, o veiksmažodis *tekti* – nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę. Modalinių reikšmių pasiskirstymas veiksmažodžio *gauti* semantinėje struktūroje atliepia Baltijos regiono kalbų *gauti* tipo veiksmažodžių modalinių reikšmių pasiskirstymą: *gauti* tipo veiksmažodžiai pirmiausia išplėtoja neepisteminės galimybės reikšmę.

Pastebėta, kad akvizityvinių modalinių veiksmažodžių *gauti* ir *tekti* atveju modalinė neepisteminės būtinybės reikšmė susidaro neigiamai konotuojuose kontekstuose, t.y. tokiuose, kuriuos kalbėtojas vertina kaip nepalankius, galinčius atnešti jam (ar kam kitam) neigiamų padarinių.

Veiksmažodis *gauti* geriau dokumentuotas senuosiuose lietuvių kalbos raštuose nei veiksmažodis *tekti*. Ir originaliuose, ir neoriginaliuose

analizuotuose tekstuose *gauti* užfiksuotas modaline galimybės reikšme, kas leidžia daryti prielaidą, kad kalbama reikšmė XVI a. jau buvo išplėtota kalbamo veiksmažodžio semantinėje struktūroje. Veiksmažodžio *tekti* modalinės vartosenos pavyzdžių analizuotuose senuosiuose raštuose neaptikta, išskyrus vienintelį atvejį neoriginalioje Daukšos „Postilėje“. Neatmestina prielaida, kad įtaką galėjusi turėti vertimo šaltinio kalba. Dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje situacija visai kitokia: skirtingai nei veiksmažodis *gauti*, *tekti* išplėtojęs modalines reikšmes ir dažniausiai realizuoja neepisteminį modalumą.

Šaltinio semantika ir *gauti*, ir *tekti* atveju panaši – abu predikatai perteikia dinaminį posesyvumą, tačiau veiksmažodžių galimybės reikšti modalumą kitokios. Dėl argumentų realizacijos, veiksmažodis *tekti* esti „palankesnis“ nuo situacijos dalyvio nepriklausančiai būtinybei reikšti: kaip ir dauguma kitų modalinių būtinybės predikatų, *tekti* modalumą reiškia beasmenėje konstrukcijoje. Modalinių reikšmių lygmenyje abu aptariamie veiksmažodžiai perteikia tokio paties pobūdžio modalines reikšmes, vadinasi, pamažu modalumo kategorijoje įsitvirtino viena, labiau tinkanti modalumo sistemai leksema – beasmenis veiksmažodis *tekti*. Veiksmažodis *gauti* esti modalumo kategorijos periferijoje.

Kaip modaliniai veiksmažodžiai, beasmeniai *reik(ė)ti* ir *tekti* dažniausiai perteikia nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę, kiek rečiau jos potipį – deontinę būtinybę. Dažniausiai beasmenės konstrukcijos su analizuojamais veiksmažodžiais esti be išreikšto datyvo subjekto sakinyje, todėl modalinė būtinybė, perteikiama veiksmažodžiais *reik(ė)ti* ir *tekti*, rodosi esanti netiesioginė, bendra, neturinti specifinio adresato, be to, ypač lemiamą pragmatinio konteksto, vartosenos diskurse. Vis dėlto tam tikri kontekstai ir jų tipai sąveikauja su tam tikromis modalinėmis reikšmėmis.

Veiksmažodis *reik(ė)ti* išplėtojęs modalinę semantiką senuosiuose XVI a. lietuvių kalbos tekstuose. Veiksmažodis tipiškas beasmenėse konstrukcijose, realizuojančiose objektyvią deontinę (nuo situacijos dalyvio nepriklausančią) būtinybę. Nuo situacijos dalyvio priklausanti būtinybė, išplėtota dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje, tyrinėtuose senuosiuose raštuose neužfiksuota.

Analizuoti veiksmažodžiai *gauti*, *tekti* ir *reik(e)ti* tenkina dažnumo, polifunkciškumo, sintaksinės priklausomybės parametrus, vis dėlto veiksmažodžiai neišsiskiria griežtu sisteminiu struktūrinių požymių rinkiniu, kuris apibrėžtų modalinių jų statusą.

Semantinė analizuotų modalinių veiksmažodžių raida vyksta abstrakčių reikšmių link: iš nmodalinių reikšmių pereinama į modalinių reikšmių lygmenį. Modalinės reikšmės kinta subjektyvių reikšmių link: modalinėms reikšmėms susidaryti reikšmingą vaidmenį vaidina kalbėtojo perspektyva, pragmatinės inferencijos.

Šaltiniai

- BP II – Postilla [...] Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziue Prufūfu [...] 1591. Naudotasi: Aleknavičienė, Ona. 2005. *Jono Bretkūno Postilė: studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- CorALit – *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas* (www.coralit.lt).
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>).
- DP – Poftilla Catholica [...] Per Kúniga Mikaloiv Davksza Kanoníka Médniku / iz łékißko pergúldita [...] W Wilniui. Drukárnioi Akadémios Societatis Iesv, A. D. 1599 (VU bibliotekos egzempliorius, sign. LR 1618).
- DP 2000 – Palionis Jonas (red.), *Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos.
- M. Daukšos Postilės abėcėlinė žodžių formų konkordancija. (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>).
- GL – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* grožinės literatūros patekstynis.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (www.lkz.lt).
- ParaComp – Lygiagretusis abikryptis anglų-lietuvių-anglų tekstynas, sudarytas A. Šolienės.
- PS – Sirvydas *Punktai sakymų* I ir II dalis.
- RP – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* respublikinės periodikos patekstynis.
- WP – Poftilla Catholica Mniefıza [...] Przez D. Jakvba Wuyka [...] W Krakowie, 1590 (VU bibliotekos egzempliorius (sign. II 5343), taip pat Palionis Jonas (red.) 2000, *Mikalojaus Daukšos 1599 metų POSTILĖ ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos).

Literatūra

- Abraham, Werner & Elisabeth Leiss. 2008. Introduction: Aspect-modality interfaces and interchanges across languages. *Modality-Aspect Interfaces: Implications and typological solutions (Typological Studies in Language)*. Abraham, Werner & Elisabeth Leiss, eds. Amsterdam: John Benjamins.
- Aijmer, Karin. 2004. The semantic path from modality to aspect: Be able to in a cross-linguistic perspective. *Corpus Approaches to Grammaticalization in English*. Lindquist, H. & C. Mair, eds. Amsterdam: John Benjamins. 57–79.
- Ambrazas, Vytautas, red. 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Balkevičius, Jonas. 1998. *Lietuvių kalbos predikatinų konstrukcijų sintaksė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Barbiers, S. 1995. *The syntax of interpretation*. Holland Institute of Generative Linguistics, the Netherlands.
- Besters-Dilger, Juliane, Ana Drobnjaković, & Björn Hansen. 2009. Modals in the Slavonic languages. *Modals in the languages of Europe: A reference work*. Hansen, Björn & Ferdinand de Haan, eds. Berlin: Mouton de Gruyter. 167–197.
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan. 1988. Semantic substance vs. contrast in the development of grammatical meaning. *Berkeley Linguistic Society 14*: 247–264.
- Bybee, Joan. 2003. Mechanisms of change in grammaticization: The role of frequency. In B. D. Joseph and J. Janda (eds.) *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. 602–623.

- Bybee, Joan & W. Pagliuca. 1985. Cross-linguistic comparisons and the development of the grammatical meaning. *Historical semantics and historical word formation*. Fisiak J. ed. The Hague: Mouton de Gruyter. 59-84.
- Bybee, Joan & Suzanne Fleischman, eds. 1995. *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Boye, Kasper & Peter Harder. 2012. Grammaticalization and Functional Linguistics. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Narrog, Heiko & Bernd Heine. Oxford: OUP. 56-68.
- Boye, Kasper & Peter Harder. *A Functional Theory of Grammatical Status and Grammaticalization*. Rankraštis.
- Bolinger, D. 1980. Wanna and the gradience of auxiliaries. *Wege zur Universalienforschung: Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler*. Brettschneider, G. & C. Lehmann, eds. Tübingen: Gunter Narr. 292-299.
- Brinton, Laurel J. 1988. *The development of English aspectual systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, Laurel J. & Elizabeth Closs Traugott. 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: CUP.
- Calbert, J. P. 1975. Towards the semantics of modality. *Aspekte der Modalität*. Calbert, J. P. & H. Vater, eds. Tübingen: Verlag Gunter. 1-70.
- Coates, Jennifer. 1983. *The Semantics of Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Collins, Peter. 2009. *Modals and Quasi-modals in English*. Amsterdam/New York: Rodopi B.V.
- Cornillie, Bert & Paola Pietrandrea. 2012. Modality at work. Cognitive, interactional and textual functions of modal markers. *Journal of Pragmatics* 44(15). 2109-2115.
- Croft, William. 2000. *Explaining language change: an evolutionary approach*. Harlow, Essex: Longman.

- Dąbrowska, Ewa. 1997. *Cognitive Semantics and the Polish Dative*. Berlin, New York.: Mouton de Gruyter.
- de Haan, Ferdinand. 1997. *The Interaction of Modality and Negation: A Typological Study*. New York: Garland.
- de Haan, Ferdinand & Björn Hansen. 2009. – čia bus apibendrinamasis jų straipsnis in *Modals in the Languages of Europe*. de Haan, Ferdinand & Björn Hansen, eds.
- Diewald, Gabriele. 2006. Context types in grammaticalization as constructions. Constructions. Special Volume 1: Constructions all over – case studies and theoretical implications, hg. Doris Schönefeld.
- Divjak, Dagmar. 2009. Mapping between domains. The aspect-modality interaction in Russian. *Russian Linguistics* 33. 249–269.
- Eide, Kristin M. 2002. *Norwegian Modals*. PhD Dissertation. Department of linguistics. Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Trondheim
- Elo, Ulla. 2006. *Another Look at Modal Verbs: A Force Dynamic Account of the Present and Past Tense Forms of the Central English Modal Verbs*. (ms.). University of Copenhagen.
- Feldman, F. 1986. *Doing the best we can: an essay in informal deontic logic*. Dordrecht: Reidel.
- Fischer, Olga, Anette Rosenbach & Dieter Stein, eds. 2000 *Pathways of Change: Grammaticalization in English*. Amsterdam.
- Fraenkel, Ernst. 1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 2 Bde., Carl Winter, Heidelberg/Göttingen, 1962–1965.
- Frawley, William, ed. 2006. *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gaivenis, Kazimieras & Stasys Keinys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

- Gamon, David. 1993. On the development of epistemicity in the German modal verbs *mögen* and *müssen*. *Folia Linguistica Historica* 14. 125–176.
- Geeraerts, Dirk. 1997. *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*. Oxford: Clarendon Press.
- Gisborne, Nikolas. 2007. Dynamic Modality. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. Vol. 4, No. 2, 44–61. http://www.skase.sk/Volumes/JTL09/pdf_doc/4.pdf [žiūrėta 2010 m. gruodžio 15 d.]
- Goossens, Louis. 1985. Modality and the modals. *Predicates and Terms in Functional Grammar*. Bolkestein, M., C. De Groot & L. Mackenzie, eds. Dordrecht: Foris. 203–217.
- Goossens, Louis. 1999. Metonymic bridges as modal shifts. *Metonymy on Language and thought*. Panther, Klaus-Uwe & Günter Radden, eds. Amsterdam: Benjamins. 193–210.
- Goossens, Louis. 2000. Patterns of meaning extension, “parallel chaining”, subjectification, and modal shifts. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*, Antonio Barselona, ed. Berlin: Mouton de Gruyter. 149–169.
- Gries, Stefan Th. 2006. Corpus-based methods and cognitive semantics: the many meanings of *to run*. *Corpora in cognitive linguistics: corpus-based approaches to syntax and lexis*. Gries, Stefan Th. & Anatol Stefanowitsch, eds. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 57–99.
- Gronemeyer, Claire. 2001. On Deriving Complex Polysemy: The Grammaticalization of *Get*. *Laying the Boundaries of Syntax: Studies in the Interfaces Between Syntax, Semantics and Lexicon*, PhD diss., Lund University. 173–221.
- Hansen, Björn. 2001. *Das slavische Modalauxiliar: Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen*. München: O. Sagner.

- Hansen, Björn 2003. The grammaticalization and (degrammaticalization?) of modals in Slavonic. *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen. Deutsche Beiträge zum 13. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana.* Berger, Tilman & Karl Gutschmidt, eds. München: Sagner. 97-115.
- Hansen, Björn. 2004. Modals and the boundaries of grammaticalization: The case of Russian, Polish and Serbian-Croatian. *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components (Series Title: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 158).* Björn Wiemer, Walter Bisang & Nikolaus Himmelmann, eds. Berlin: Mouton de Gruyter. 245–270.
- Hansen, Björn. 2005. How to measure areal convergence: a case study of contact-induced grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic contact area. *Modality in Slavonic Languages: New Perspectives.* Hansen, Björn & P. Karlík, eds. München: Sagner.
- Hansen, Björn & Ferdinand de Hann, eds. 2009. *Modals in the languages of Europe. A reference work.* Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Frederike Hünemeyer. 1991. From cognition to grammar: evidence from African languages. *Approaches to Grammaticalization, Vol 1.* Traugott Elizabeth & Bernd Heine, eds. Amsterdam: John Benjamins. 149-187.
- Heine, Bernd & Mechtild Reh. 1984. *Grammaticalization and reanalysis in African languages.* Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Heine, Bernd. 1993. *Auxiliaries: Cognitive Sources, Forces and Grammaticalisation.* OUP.
- Heine, Bernd. 1995. Agent-oriented vs epistemic modality: Some observations on German modals. *Modality in grammar and discourse.* Bybee, Joan & Suzanne Fleischman, eds. Amsterdam: John Benjamins. 17-53.
- Heine, Bernd. 1997. *Possession: Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization (Cambridge Studies in Linguistics).*

- Heine, Bernd 2002. On the role of context in grammaticalization. *New Reflections on Grammaticalization*. Wisner, Ilse & Gabriele Diewald eds. 83–102.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva. 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. CUP.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva. 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. CUP.
- Hengeveld, Kees. 1988. Illocution, mood and modality in a functional grammar of Spanish. *Journal of Semantics* 6. 227–269.
- Hofmann, Thomas R. 1976. Past tense replacement and the modal system. *Syntax and semantics*, vol. 7: Notes from the Linguistic Underground, McCawley, J., ed. New York: Academic Press. 85–100.
- Holvoet, Axel. 2001. Lithuanian *būti* with the Infinitive as a Modal Expression and Its Latvian Counterparts. *Acta Linguistica Lithuanica* 44. 71–87.
- Holvoet, Axel & Artūras Judžentis. 2004. Nuosakos kategorijos struktūra. *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Holvoet, Axel & Loreta Semėnienė, eds. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 77–104.
- Holvoet, Axel & Artūras Judžentis. 2005. Beasmeniai sakiniai ir beasmeniškumo sąvoka. *Gramatinių funkcijų tyrimai*. Holvoet, Axel & Rolandas Mikulskas, eds. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 161–179.
- Holvoet, Axel. 2007. *Mood and modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Holvoet, Axel. 2009. Modals in Baltic. *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*. Hansen, Björn & Ferdinand de Haan, eds. Berlin: Mouton de Gruyter. 199–226.
- Holvoet, Axel. 2009. Difuziniai subjektai ir objektai. *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*. Holvoet, Axel & Rolandas Mikulskas, eds. Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“. 37–67.
- Holvoet, Axel & Jelena Konickaja. 2011. Interpretive deontics: A definition and a semantic map based mainly on Slavonic and Baltic data. *Acta Linguistica Hafniensia* Vol. 43, no. 1. 1–20.

- Hopper, Paul J. & S. Thompson. 1980. Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56:2. 251-299.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticalization. *Approaches to Grammaticalization*. Traugott, Elizabeth Closs & Bernd Heine, eds., Vol. I. Amsterdam: John Benjamins. 17–36.
- Hopper, Paul & Elizabeth Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul & Elizabeth Traugott. 2003. *Grammaticalization*. 2nd rev. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jasionytė, Erika. 2009. Lietuvių kalbos *gauti* ir *tekti* gramatinimo aspektai. *Baltistika* XLIV (2), 243–260.
- Kartunen, L. 1971. Implicative verbs. *Language* 47. 340–358.
- Kiefer, Ferenc. 1994. Modality. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol. 5. Asher, Ronald, ed. Oxford: Pergamon Press. 2515–2520.
- Krug, Manfred G. 2000. *Emerging English modals: a corpus-based study of grammaticalization*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kuteva, Tania. 2001. *Auxiliation: An Enquiry Into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: OUP.
- Labutis, Vitas. 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Laigonaitė, A. 1967. *Modalumo kategorija ir modaliniai žodžiai dabartinėje lietuvių kalboje. Paskaita studentams neakivaizdininkams*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija; Vilniaus valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas, Lietuvių kalbos katedra.
- Langacker, Ronald. 2000. A dynamic usage-based model. *Usage-Based Models of Language*. Barlow, Michael & Suzanne Kemmer, eds. Stanford: CSLI, 1–63.
- Lehmann, Christian. 1995 [1982]. *Thoughts on Grammaticalization*. (LINCOM Studies in Theoretical Linguistics, 1.) Munich/Newcastle: LINCOM EUROPA.

- Lehmann, Christian. 2002. *Thoughts on Grammaticalization*. 2nd ed. Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität.
- Lehmann, Christian. 2004. Theory and method in grammaticalization. *Grammatikalisierung, Special issue of Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32. Diwald, Gabriele, ed. 152–187
- Lenz, Alexandra. 2008. *On the Grammaticalization of GIVE and GET Verbs in West Germanic Languages*. Paper presented at the 4th International Conference “New Reflections on Grammaticalization”, July 16–19, in Leuven, Belgium.
- Lenz, Alexandra & Gudrun Rawoens. 2012. The art of getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view: Introduction. *Linguistics*. Vol. 50(6). 1075–1078.
- Lichtenberk, František. 1995. Apprehensional Epistemics. *Modality in Grammar and Discourse*. Bybee, Joan L. & Suzanne Fleischman, eds. Amsterdam: John Benjamins. 293–328.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loureiro-Porto, Lucía. 2009. *The Semantic Predecessors of Need in the History of English (c. 750–1710)*. Oxford: Blackwell.
- Majsak, T. 2005. *Tipologija grammatikalizacii konstrukcij s glagolami dviženija i glagolami pozicij (Typology of Grammaticalization of Constructions with Motion and Position Verbs)*. Moscow: Jazyki slavjanskix kul'tur.
- Morkūnas, Kazys, sud. 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidimo institutas.
- Mortelmans, Tanja, Kasper Boye & Johan van der Auwera. 2009. Modals in Germanic languages. 2009. *Modals in the languages of Europe. A reference work*. Hansen, Björn & Ferdinand de Hann, eds. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 11–69.
- Mortelmans, Tanja. 2003. The ‘subjective’ effects of negation and past subjunctive on deontic modals: The case of German *dürfen* and *sollen*.

- Deictic Conceptualisation of Space, Time and Person*. Lenz, Friedrich, ed. Amsterdam: John Benjamins. 153–182.
- Narrog, Heiko. 2005. Modality, mood, and change of modal meanings: A new perspective. *Cognitive Linguistics* 16 (4), 677–731.
- Narrog, Heiko. 2010. Voice and non-canonical case marking in the expression of event-oriented modality. *Linguistic Typology* 14: 71–126.
- Nau, Nicole. Modality in an areal context: the case of a Latgalian dialect. Rankraštis.
- Newman, John. 1998. Recipients and ‘give’ Constructions. *The Dative: Theoretical and Contrastive Studies*, ed. William van Belle and Willy van Langendonck, eds. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1–29.
- Noonan, Michael. 2007. Complementation. *Language typology and syntactic description*. Shopen, Timothy, ed. Cambridge: Cambridge University Press. 52–150.
- Norde, Muriel. 2010. *Degrammaticalization*. Oxford: OUP.
- Nordlinger, Rachel & Elizabeth Closs Traugott. 1997. Scope and the development of epistemic modality. *English Language and Linguistics* 1: 295–317.
- Nuyts 2006. Modality: Overview and linguistic issues. *The expression of modality*. Frawley, William, ed. Berlin: Mouton. 1–26.
- Nuyts, Jan, Pieter Byloo & Janneke Diepeveen. 2010. On deontic modality, directivity, and mood: The case of Dutch *mogen* and *moeten*. *Journal of Pragmatics* 42: 16–34.
- Palmer, Frank R. 1979. *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, Frank R. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank R. 1990. *Modality and the English Modals* [2nd ed.]. London: Longman.

- Palmer, Frank R. 2001. *Mood and Modality* [2nd ed.]. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, Anna. 2000. *Modality: issues in the semantics-pragmatics interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Payne, Doris. 2009. Is possession mere location? Contrary evidence from Maa. *The Expression of Possession* (The expression of cognitive categories; 2). McGregor, William B., ed. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 107-143.
- Penjam, Pille. 2006. Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in written Estonian. *Linguistica Uralica*. Vol. 42 (3): 167-191.
- Perkins, Mick. R. 1983. *Modal Expressions in English*. London: Frances Pinter.
- Plungian, Vladimir. 2010. *Gramatinių kategorijų tipologija 1*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“.
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman.
- Siewierska, Anna. 2008. Introduction: Impersonalization from a Subject-centred vs. Agent-centred Perspective. *Transactions of the Philological Society*. Vol. 106(2): 115-137.
- Siewierska, Anna & Andrej Malchukov. 2011. Introduction. *Impersonal Constructions: A cross-linguistic Perspective*. Siewierska, Anna & Andrej Malchukov, eds. Amsterdam: John Benjamins. 1-15.
- Sirtautas, Vytautas & Česys Grenda. 1988. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Mokslas.
- Smith, Nicholas. 2003. Changes in the modals and semi-modals of strong obligation and epistemic necessity in recent British English. *Modality in Contemporary English* (Topics in English Linguistics 44). Facchinetti, Roberta, Manfred Krug & Frank Palmer, eds. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 241-267.

- Sweetser, Eve. 1988. Grammaticalization and Semantic Bleaching. *General Session and Possession on Grammaticalization*. Axmaker, Shelly et al., eds. Berkeley: Berkeley Linguistic Society. 389-405.
- Sweetser, Eve. 1990. *From etymology to pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šolienė, Audronė. 2013. *Episteminio modalumo ekvivalentiškumo parametrai anglų ir lietuvių kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Taeymans, Martine. 2006. *An Investigation into the Emergence and Development of the Verb Need from Old to Present-Day English: A Corpus-Based Approach*. PhD dissertation, University of Antwerp.
- Takahashi, Kiyoko. 2006. Grammaticalization paths of the Thai verb *dây*: A corpus-based study". Paper presented at the 16th Annual Meeting of the Southeast Asian Linguistic Society, Jakarta, Indonesia. http://lingweb.eva.mpg.de/jakarta/seals/Takahashi_SEALS_XVI_Abstract.pdf (žiūrėta 2009 m. sausio 4 d.).
- Talmy, Leonard. 1988. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science*, 12, 49-100.
- Tragel, Ilona & Külli Habicht. 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. *The Art of Getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view*. Lenz, Alexandra & Gudrun Rawoens, eds. Special issue of *Linguistics*. Vol. 50(6).
- Traugott, Elizabeth Closs. 1989. On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change. *Language* 65: 31-55.
- Traugott, Elizabeth Closs & Ekkehard König. 1991. The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. *Approaches to Grammaticalization*. Vol. I., Traugott, Elizabeth C. & Bernd Heine, eds. Amsterdam: Benjamins. 189-218.

- Traugott, Elizabeth Closs. 1995. Subjectification in grammaticalisation. *Subjectivity and subjectivisation: Linguistic perspectives*. Stein, Deiter & Susan Wright, eds. Cambridge: CUP. 31-54.
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard B. Dasher. 2002. *Regularity in Semantic Change*. Cambridge: CUP.
- Traugott, Elizabeth Closs. 2003. From subjectification to intersubjectification. *Motives for Language Change*. Hickey, Raymond, ed. Cambridge: Cambridge University Press. 124-139.
- Traugott, Elizabeth Closs. 2006. Historical aspects of modality. *The Expression of Modality*. Frawley, Williams, ed. Berlin: Mouton de Gruyter. 107-139.
- Trousdale, Graeme. 2008. Constructions in grammaticalization and lexicalization: evidence from the history of a composite predicate in English. *Constructional Approaches to English Grammar (Topics in English Linguistics 57)*. Trousdale, Graeme & Nikolas Gisborne, eds. Mouton de Gruyter. 33-67.
- Trousdale, Graeme. 2010. Issues in constructional approaches to grammaticalization in English. *Grammaticalization: Current Views and Issues*. Stathi, K., E. Gehweiler & E. König, eds. Amsterdam: John Benjamins. 51-72.
- Traugott, Elizabeth Closs & Graeme Trousdale, eds. 2010. *Gradience, Gradualness and Grammaticalization (Typological Studies in Language)*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ulvydas, Kazys, red. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1971.
- Usonienė Aurelija. 2004. *Modalumas anglų ir lietuvių kalbose: forma ir reikšmė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Usonienė, Aurelija. 2006. Tikimybės veiksmažodžiai anglų ir lietuvių kalbose: atitikmenų paieška. *Baltistica* 46 (2), 321-332.

- Usonienė, Aurelija. 2007. Degrees of Confidence and modal words in Lithuanian. Available at: <http://www.lietuviukalba.lt>. [žiūrėta 2009 m. liepos 11 d.]
- Usonienė, Aurelija & Erika Jasionytė. 2010. Towards grammaticalization: Lithuanian acquisitive verbs gauti ('get') and tekti ('be gotten')'. *Acta Linguistica Hafniensia* 42 (2), 199 -220.
- Usonienė, Aurelija, Nicole Nau & Ineta Dabašinskienė, eds. 2012. *Multiple perspectives in linguistic research on Baltic languages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Valeckienė, Adelė. 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- van der Auwera, Johan & Vladimir Plungian. 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.
- van der Auwera, Johan. 2001. On the typology of negative modals. *Perspectives on negation and polarity items*. Hoeksema, Jack, Hotze Rullmann, Víctor Sánchez-Valencia & Ton van der Wouden, eds. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 23-48.
- van der Auwera, Johan. 2002. More thoughts on degrammaticalization. *New Reflections on Grammaticalization*. Wischer, Ilse & Gabriele Diewald, eds. Amsterdam: Benjamins. 19-29.
- van der Auwera, Johan, Petar Kehayov & Alice Vittrant. 2009. Acquisitive modals. *Cross-linguistic studies of tense, aspect and modality*. Hogeweg, Lotte, Helen de Hoop & Andrej Malchukov, eds. Amsterdam: John Benjamins. 271-302.
- Verstraete, Jean-Christophe. 2001. Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system. *Journal of Pragmatics* 33, 1505-1528.
- Viberg, Åke. 2002. Polysemy and Disambiguation Cues Across Languages: The Case of Swedish *få* and English *get*. *Lexis in Contrast*, Altenberg B. & S.

- Granger, eds. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 119-150.
- Wälchli, Bernhard. 1996. Two Cases of Necessive Modality in the NEE Area: External Necessity Deriving from Modal Verbs and the Latvian-Livonian Debitive as a Case of Parallel Grammaticalization. *Narmon'Gi. Arbeitspapiere des Berner Projekts zur vergleichenden Darstellung der nordosteuropäischen Sprachen* 1. Christen, Simon, Jan Peter Locher & Bernhard Wälchli, eds. Bern: Universität Bern. 42-51.
- Wälchli, Bernhard. 2000. Infinite predication as a marker of evidentiality and modality in the languages of the Baltic region. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54-3, 186-210.
- Wärnsby, Anna. 2006. *(De)coding modality. The case of must, may, måste and can.* Doctoral dissertation. Lund: Lund university.
- Watanabe, Y. 1984. Transitivity and Evidentiality in Japanese. *Studies in Language* 8(2), 235-251.
- Wiemer, Björn, Walter Bisang & Nikolaus Himmelmann, eds. *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components (Series Title: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 158)*. Berlin: Mouton de Gruyter. 19-40.
- Wierzbicka, Anna. 1988. *The semantics of grammar*. Amsterdam: John Benjamins.